

ISSN 2413-7189

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВЧИХ ПЕРЕДБАЧЕНЬ І ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА АКАДЕМІЯ»

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

науково-практичний журнал

Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Гетьман А.П., доктор юридичних наук, професор, лауреат Державної премії, заслужений діяч науки та техніки України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії правових наук України.

Горбань А.В., кандидат історичних наук, доцент, Голова Вченої Ради, Перший проректор Державного університету інфраструктури і технологій.

Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України, президент ГО «Міжнародна екологічна академія» (*шеф-редактор*).

Фоменко А.С., кандидат юридичних наук, ректор Дніпропетровського університету внутрішніх справ.

Шемшученко Ю.С., доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, академік Академії наук України та Національної академії правових наук України.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Анісімова А.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Балюк Г.І., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Бобровник С.В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Васюта С.І., доктор філософських наук, професор, професор Краківського педагогічного університету імені Комісії народної освіти (Польща).

Гжегож Кравець, доктор, професор Педагогічного університету у Кракові (Польща).

Грицай І.О., доктор юридичних наук, доцент, заступник голови Дніпропетровської облдержадміністрації.

Дідич Т.О., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Єрмоленко В.М., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України (*головний редактор*).

Захарченко П.П., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри історії та теорії права і держави юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Кобецька Н.Р., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового, екологічного та аграрного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Коваленко Т.О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри аграрного та земельного права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Краснова М.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Краснова Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Кулинич П.Ф., доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору проблем аграрного та земельного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Кушнір С.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного та трудового права, проректор з адміністративно-господарської роботи Запорізького національного університету.

Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Сидор В.Д., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Харитоновна Т.С., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 6 від 5 грудня 2020 р.).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»).

© Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, 2020

© Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2020

© Громадська організація «Міжнародна екологічна академія», 2020

ISSN 2413-7189

V.M. KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW
INSTITUTE OF LEGISLATIVE PREDICTIONS AND LEGAL EXPERTISE
NON-GOVERNMENTAL ORGANISATION "INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL ACADEMY"

ENVIRONMENTAL LAW

scientific and practical journal

Issue 3

Publishing House
"Helvetica"
2020

EDITORIAL COUNCIL

Hetman A.P., Doctor of Law, Professor, Laureate of the State Prize, Honored Figure of Science and Technology of Ukraine, Rector of Yaroslav Mudryi National Law University, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Horban A.V., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Academic Board, First Vice Rector, State University of Infrastructure and Technologies.

Kostytskyi V.V., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of State and Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, President of NGO “International Environmental Academy” (*Managing Editor*).

Fomenko A.Ye., Candidate of Juridical Sciences, Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

Shemshuchenko Yu.S., Doctor of Law, Professor, Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, Academician of the Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

EDITORIAL BOARD

Anisimova A.V., PhD in Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Environmental Law of Yaroslav Mudryi National Law University.

Baliuk H.I., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Environmental Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Bobrovnyk S.V., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theory of Law and State, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Vasiuta S.I., Doctor of Philosophy, Professor, Professor of Pedagogical University of Krakow (Poland).

Dr. Grzegorz Krawiec, Professor at the Pedagogical University in Krakow, Krakow, Poland

Hrytsai I.O., Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Head of Dnipropetrovsk Regional State Administration.

Didych T.O., Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of History and Theory of Law and State of the Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Yermolenko V.M., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law named after V.Z. Ianchuk of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (*Editor-in-Chief*).

Zakharchenko P.P., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of History and Theory of Law and State of the Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Kobetska N.R., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Labor, Environmental and Agrarian Law of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

Kovalenko T.O., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Agrarian and Land of the Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Krasnova M.V., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Environmental Law of the Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Krasnova Yu.A., Doctor of Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Agrarian, Land and Environmental Law named after V.Z. Ianchuk of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Kulynych P.F., Doctor of Law, Professor, Head of the Sector of Agrarian and Land Law of V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Kushnir S.M., Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Constitutional and Labor Law, Vice Rector for Administration Affairs, Zaporizhzhia National University.

Nalyvaiko L.R., Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Vice Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

Sydor V.D., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University “Odesa Law Academy”.

Kharytonova T.Ie., Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law of the National University “Odesa Law Academy”.

The Editorial Board may not share the authors' opinion and assumes no responsibility for the content of manuscripts.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

The journal is recommended for printing by the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Protocol № 6 dated December 5, 2020).

Based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 of 02.07.2020 (Annex 4) the journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category “B” in the field of legal sciences (081 “Law”).

© V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2020

© Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise, 2020

ISSN 2413-7189

© Non-Governmental Organisation “International Environmental Academy”, 2020

ЗМІСТ

Борденюк О.В. Аграрна розписка як інструмент для регулювання аграрних договірних відносин.....	7
Васюта О.А. Особливості та принципи функціонування екологічної безпеки.....	11
Закаль О.О. Правовий статус кліматичних біженців як глобальний виклик людства.....	20
Корнєєв Ю.В., Тофан А.О. Правова регламентація істотних умов емфітевзису та особливості їх застосування на практиці.....	24
Костицький В.В. Забезпечення екологічної безпеки чи забезпечення сприятливого довкілля: теоретико-правові питання екологічної функції сучасної держави.....	29
Носік В.В., Саркісова Т.Б. До питання про юридичні моделі визначення розміру збитків внаслідок порушення правового режиму земель рекреаційного призначення.....	33
Ostachowski Pawel. Use of natural gas for heating apartments, as an example of residents' care for clean air and climate of the Opolskie Voivodeship in Poland.....	39
Павлига А.В. Загальна характеристика сучасного законодавства у сфері альтернативної енергетики України.....	46
Попова А.О. Соціальна цінність землі та проблеми протидії забрудненню земель.....	50
Sydor V.D., Kostytska I.O. The classical and modern approaches to environmental law researches.....	55
Sukhodolska A.A., Tymoshenko M.O. The environmental problems of the higher education.....	60

CONTENTS

Bordeniuk O.V. Agricultural receipt as a tool for regulation of agricultural contractual relations.....	7
Vasiuta O.A. Features and principles of environmental safety.....	11
Zakal O.O. The legal status of climate refugees as a global challenge for humanity.....	20
Kornieiev Yu.V., Tofan A.O. Legal regulation of essential conditions of emphytheusis and features of their application in practice.....	24
Kostytskyi V.V. Ensuring environmental safety or ensuring a favorable environment: theoretical and legal issues of the ecological function of the modern state.....	29
Nosik V.V., Sarkisova T.B. To the issue on the legal approaches to quantifying damages caused by the violation of the legal regime of recreational lands.....	33
Ostachowski Pawel. Use of natural gas for heating apartments, as an example of residents care for clean air and climate of the Opolskie Voivodeship in Poland.....	39
Pavlyha A.V. General characteristics of modern legislation in the field of alternative energy of Ukraine.....	46
Popova A.O. Social value of land and problems of counteracting land pollution.....	50
Sydor V.D., Kostytska I.O. The classical and modern approaches to environmental law researches.....	55
Sukhodolska A.A., Tymoshenko M.O. The environmental problems of the higher education.....	60

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.3.1>

Борденюк О.В.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри цивільно-правових дисциплін

Чернівецького юридичного інституту

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: 0000-0002-7346-7766

АГРАРНА РОЗПISKA ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН

AGRICULTURAL RECEIPT AS A TOOL FOR REGULATION OF AGRICULTURAL CONTRACTUAL RELATIONS

Наукова стаття присвячена проблемам правового регулювання використання аграрних розписок. У публікації проаналізовано положення Закону України «Про аграрні розписки», а також наявні законопроекти в цій сфері. Охарактеризовано Проект «Аграрні розписки в Україні», який впроваджується IFC (International Finance Corporation) – членом Групи Світового банку.

Встановлено, що використання аграрних розписок може вирішити проблему відсутності належного фінансування аграрного сектора України, який переживає глибоку економічну кризу. Обґрунтовано думку, що аграрна розписка є угодою між сільгоспвиробником (позичальником) і кредитором (банком, постачальником чи іншим суб'єктом), згідно з якою застава є майбутній врожай. Здійснено юридичний аналіз і доведені переваги використання аграрних розписок для кредитування виробників сільськогосподарської продукції. У статті досліджено основні особливості аграрної розписки. Проаналізовано динаміку залучення фінансових ресурсів за допомогою аграрних розписок.

Встановлено, що аграрні розписки є інноваційним інструментом залучення додаткових ресурсів до виробничого процесу у сільському господарстві, які мають багато переваг в порівнянні з іншими джерелами фінансування, зокрема, швидкість оформлення (до 7 днів) та легкість застосування, наявність застави тобто майбутній урожай. Запровадження аграрних розписок стане важливим кроком на шляху формування аграрного ринку, де всі сільськогосподарські товаровиробники матимуть рівні можливості для доступу до фінансування.

Досліджено, що застосування аграрних розписок значно спрощує доступ сільгосппідприємств до кредитних ресурсів та здешевлює їх вартість, а нотаріальне посвідчення аграрної розписки та предмету застави забезпечує прозорість їх обігу й нівелює недобросовісне закладання боржником одного і того ж майбутнього врожаю декільком кредиторам.

Ключові слова: аграрна розписка, боржник, кредитор, аграрний ринок, фінансовий інструмент.

Scientific article devoted to the problem of legal regulation of the use of agricultural receipts. The provisions of the Law of Ukraine “On Agrarian receipts”, as well as existing bills in this area was analysed. The “Agricultural Receipts in Ukraine” Project, implemented by International Finance Corporation, a member of the World Bank Group, was described.

The use of agricultural receipts can solve the problem of lack of adequate funding for the agricultural sector of Ukraine, which is experiencing a deep economic crisis. The agrarian receipt is an agreement between the agricultural producer (borrower) and the creditor (bank, supplier or other subject), on which the pledge is the future harvest. The legal analysis and the advantages of using agricultural receipts for lending to agricultural producers are proved. The main features of the agrarian receipt are investigated in the article. The dynamics of attracting financial resources with the help of agricultural receipts is analyzed.

It is established that agricultural receipts are an innovative tool for attracting additional resources to the production process in agriculture, which have many advantages over other sources of funding, speed of registration (up to 7 days) and ease of use, the availability of collateral, ie future harvest. The introduction of agricultural receipts will be an important step towards the formation of an agricultural market, where all agricultural producers will have equal access to finance.

The use of agricultural receipts significantly simplifies the access of agricultural enterprises to credit resources and reduces their cost, and notarization of agricultural receipts and collateral ensures transparency of their circulation and eliminates unfair mortgage of the same future harvest to several creditors.

Key words: agricultural receipt, debtor, creditor, agricultural market, financial instrument.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена формуванням нового інституту аграрних розписок у галузі аграрного права, який потребує юридичного аналізу сутності таких

розписок та подальшого їх впливу на аграрний ринок в Україні. В умовах теперішньої економіки, яка переживає кризові періоди, значною проблемою у фінансуванні аграрної галузі є відсутність доступного

фінансування, за допомогою якого ця галузь могла б розвиватись краще і зростати на світовому ринку. Вирішенням проблеми фінансування аграрного сектору може стати такий інструмент регулювання аграрних договірних відносин, як аграрні розписки.

Мета дослідження полягає у наданні правової характеристики аграрним розпискам, юридичному аналізі їх сутності та аналізі сучасного стану цього інструменту кредитування.

Стан наукового дослідження проблеми. Аграрні розписки виступають предметом дослідження в юридичній науці. Правове регулювання використання аграрних розписок та практичний досвід їх використання висвітлено в багатьох працях таких вчених, як А.М. Ісаєв, А.І. Даніловська, С.В. Мамалига, В.С. Андрієвський, Н.Г. Радченко, М. Струць, О.А. Сьомченков, О.М. Туєва та інші.

Виклад основного матеріалу. Поняття «аграрна розписка» вперше з'явилося в українському законодавстві у зв'язку з прийняттям Закону України «Про аграрні розписки» (далі – Закон) від 06.11.2012 р., який набув чинності 19.03.2013 р. Саме цим законом для аграріїв було запроваджено новий механізм залучення коштів для ведення агробізнесу – аграрні розписки.

Законодавство визначає аграрну розписку як товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах.

Закон України «Про аграрні розписки» виділяє два види аграрних розписок – товарну та фінансову. Під товарною аграрною розпискою розуміється така аграрна розписка, що встановлює безумовне зобов'язання боржника за нею здійснити поставку узгодженої сільськогосподарської продукції, якість, кількість, місце та строк поставки якої визначені аграрною розпискою (ст. 3). Своєю чергою фінансовою аграрною розпискою визнається така аграрна розписка, що встановлює безумовне зобов'язання боржника сплатити грошову суму, розмір якої визначається за погодженою боржником і кредитором формулою з урахуванням цін на сільськогосподарську продукцію у визначеній кількості та якості (ст. 5) [1].

Також слід зазначити, що аграрна розписка (незалежно від того, товарна вона чи фінансова) підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню та не може бути знеруховлена, тобто переведена у бездокументарну форму. З одного боку, нотаріальна форма аграрної розписки зміцнює впевненість учасників операції в її законності, непорушності дійсності, а з іншого – приводить до здорожчання такого механізму, адже аграрій або кредитор (залежно від того, як останні домовляться) повинні будуть заплатити 1% податку від вартості цієї розписки.

В умовах сьогодення навіть 1% часто може ставати перепоною для укладання правочину та, відповідно, зменшити привабливість використання аграрної розписки агровиробниками. Проте наразі таку вказівку законодавця можна зрозуміти, враховуючи новизну способу використання невідомого раніше цінного паперу.

Здійснюючи правову характеристику аграрних розписок, слід звернути увагу на осіб, які беруть участь у відповідних правовідносинах. Ними є боржник і кредитор, визначення яких закріплено у ст. 1 Закону. Так, боржник за аграрною розпискою – це особа, яка видає аграрну розписку для оформлення свого зобов'язання здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених в аграрній розписці умовах. Своєю чергою кредитор за аграрною розпискою – це фізична чи юридична особа, яка надає грошові кошти, послуги, поставляє товари, виконує роботи як зустрічне зобов'язання за договором, за яким боржник за аграрною розпискою видає їй аграрну розписку, наділяючи правом вимагати від нього належного виконання зобов'язань, а також фізична чи юридична особа, яка отримала права кредитора від іншого кредитора за аграрною розпискою у спосіб, не заборонений законом.

Фактично аграрна розписка є угодою між сільськогосподарським (позичальником) і кредитором (банком, поставальником чи іншим суб'єктом), за якою заставою є майбутній врожай, що є важливою ознакою, яка відрізняє аграрну розписку від інших видів забезпечення виконання зобов'язань і є її безперечною перевагою серед інших можливих видів забезпечення виконання зобов'язань.

Для швидшого впровадження цього інструменту в Україні діє Проект «Аграрні розписки в Україні», який впроваджується ІФС (International Finance Corporation) – членом Групи Світового банку, в партнерстві зі Швейцарською Конфедерацією [2]. Спочатку цей Проект був пілотним та працював лише в 8 областях України, зокрема у Вінницькій, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській областях, а з 2018 р. почав діяти на всій території, крім тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. Основною метою є покращення доступу до фінансових ресурсів для малих та середніх сільськогосподарських виробників шляхом впровадження аграрних розписок в Україні.

Доцільно звернути увагу на думку С.С. Шумської, яка, аналізуючи досвід зарубіжних країн, відзначає, що у 1994 р. у Бразилії успішно впроваджено аграрні розписки (АР) разом зі створенням сертифікату сільськогосподарської продукції. Цей інструмент дав змогу мобілізувати приватне фінансування

сільського господарства після скорочення участі уряду в цьому виді фінансування. Через десять років після їх уведення за аграрними розписками було підписано угод на суму приблизно 5 млрд дол. США на рік. Налагоджена система аграрних розписок робить сільськогосподарське фінансування більш привабливим для потенційних кредиторів і покращує доступ фермерів до об'єднаного їх фінансування з боку банків, постачальників засобів виробництва, торговців і переробників. Хоча деталі цієї системи фінансування мають бути адаптовані до конкретних потреб кожної країни, система аграрних розписок зазвичай володіє низкою ключових характеристик, що надають їй певні переваги на практиці. Основною перевагою функціонуючої системи аграрних розписок є зниження ризиків для потенційних кредиторів. Позасудові домовленості гарантують швидке виконання і дають змогу уникнути довгих та невизначених судових розглядів [3].

Аграрні розписки є інноваційним інструментом залучення додаткових ресурсів до виробничого процесу у сільському господарстві, які мають багато переваг порівняно з іншими джерелами фінансування. До переваг застосування розписок можна віднести такі: швидкість оформлення (до 7 днів) та легкість застосування; наявність застави (тобто майбутній урожай), а як наслідок: безумовність виконання аграрної розписки; обов'язкове нотаріальне посвідчення; реєстрація аграрних розписок в єдиному Реєстрі аграрних розписок; публічний доступ до єдиного Реєстру аграрних розписок; погашення розписки прив'язано до збору урожаю: в разі неврожаю або форс-мажорних обставин погашення може бути відтерміновано або замінено на інший вид сільськогосподарської продукції; полегшена процедура стягнення через виконавчу службу без залучення суду.

За оцінками експертів [4], застосування аграрних розписок значно спрощує доступ сільгосппідприємств до кредитних ресурсів та здешевлює їх вартість, а нотаріальне посвідчення аграрної розписки та предмету застави забезпечує прозорість їх обігу й нівелює недобросовісне закладання боржником одного і того ж майбутнього врожаю декільком кредиторам. Однак, попри переваги аграрних розписок над традиційними кредитними інструментами, а також їх популяризацію серед учасників кредитних відносин, застосування цього боргового інструменту не набуло масового характеру, а стало швидше одиничним явищем.

Причинами низького рівня застосування аграрних розписок експерти [4] відзначають непопулярність такого фінансового інструменту серед банківських установ через високий кредитний ризик, низьку дохідність такого виду кредитування та відсутність розробленого Національним банком України спеціального порядку роботи з аграрними розписками.

Серед чинників, які стримують залучення кредитних ресурсів, є відсутність порядку обліку та оподаткування операцій з аграрними розписками, що підвищує ризик застосування в майбутньому штрафних санкцій з боку фіскальних органів. Крім того, відсутність механізму участі експертних організацій в експертизі дотримання технології вирощування врожаю, колізії в процедурі стягнення врожаю в рахунок аграрної розписки з процедурою примусового звернення стягнення на майно боржника в загальному випадку у виконавчому провадженні демотивують боржників і кредиторів звертатися до такого виду кредитного інструменту.

Загалом аграрна розписка, попри вищеперелічені негативні моменти, є дієвим механізмом фінансування діяльності сільськогосподарських підприємств, яка набуває все більшої популярності серед агровиробників та надає можливість отримання більш дешевших ресурсів порівняно з іншими інструментами залучення ресурсів. А вже станом на 18.05.2020 р. вже видано 4271 розписок на загальну суму 30.1 млрд грн [5].

Сьогодні вже здійснюються певні кроки щодо вдосконалення законодавства, яке стосується аграрних розписок. Так, народними депутатами України підготовлено Законопроект № 2805, яким пропонується вдосконалити законодавство щодо функціонування та обігу аграрних розписок. Як зазначено у пояснювальній записці, метою цього документу є вдосконалення законодавства про аграрні розписки, що дозволить підвищити простоту у користуванні, ефективність, надійність аграрних розписок, а також розширити сферу їх використання. Це, на думку народних депутатів, сприятиме покращенню доступу агровиробників до виробничих ресурсів та фінансування [6].

Вважаємо, що з часом більшість проблем, пов'язаних із використанням аграрних розписок, вирішиться, оскільки вони пов'язані із відсутністю напрацювань та практики роботи із аграрними розписками. Однак порівняно з тими можливостями, які відкриваються перед господарствами, ці мінуси є незначними.

Потрібно розуміти, що аграрні розписки не можуть вирішити всіх проблем аграрної сфери, які накопичувалися десятиліттями. Але це ще один крок до намагання сформувати прозорий, з однаковими можливостями доступу до фінансів всіх підприємств незалежно від розміру, аграрний ринок. Отже, цей інструмент кредитування в Україні вже приживається і дійсно потрібен для повноцінного розвитку аграрної сфери економіки.

Висновки. Отже, аграрні розписки є ефективними для фінансування виробників сільськогосподарської продукції, які можуть бути використані у різних видах договорів, за якими фінансується поточна діяльність аграріїв. Аграрні розписки як інструмент кредитування, з одного боку, дозволяють сторонам

на власний розсуд врегулювати порядок виконання зобов'язань за аграрними розписками, з іншого – законодавство встановлює додаткові загальні гарантії виконання зобов'язань за ними для комплексного захисту кредиторів та мінімізації ризику невиконання

зобов'язань. Звісно, є певні ризикові чинники впровадження аграрних розписок як для усіх учасників аграрного ринку, так і для виробників аграрної продукції зокрема, але вони не настільки вагомими, щоб нехтувати цим фінансовим інструментом.

Список використаних джерел:

1. Про аграрні розписки: Закон України від 6 листопада 2012 р. № 5479-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17> (дата звернення 19.09.2020).
2. Розвиток економіки України в контексті активізації підприємницької діяльності: Колективна монографія / За ред. Н.С. Танклевської. Херсон. 197с. URL: http://www.ksau.kherson.ua/files/konferencii/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%8F_2018_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BD_.pdf (дата звернення 20.09.2020).
3. Shumska, S. Finansovi instrumenty rozvytku: svitova praktyka ta uroky dlia Ukrainy. Financial development tools: world practice and lessons for Ukraine. Prychornomorski ekonomichni studii. *Black Sea Economic Studies*, 10, 2016, p. 242-249.
4. Kryvoshei, M. Chotyry pereshkody dlia maloho ta serednoho ahrobiznesu samostiino skorystatsia ahrarnymy rozpyskamy. Four obstacles for small and medium agribusiness to use agricultural receipts. Retrieved October 11, 2016. URL: <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=cotiripereskodi-dla-malogo-ta-serednoho-agrobiznesusamostijno-skoristatsia-agrarnimi-rozpiskami> (дата звернення 20.09.2020).
5. Єдиний реєстр аграрних розписок. Аграрні розписки: офіційний веб-сайт ДП «Аграрні реєстри». URL: <http://agroregisters.com.ua/>
6. Бухгалтерські новини «Дебет-кредит». URL: <https://news.dtki.ua/state/other/60416>

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.3.2>

Васюта О.А.,

доктор політологічних наук, професор

Краківського педагогічного університету імені Комісії народної освіти

ORCID: 0000-0003-0481-1567

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

FEATURES AND PRINCIPLES OF ENVIRONMENTAL SAFETY

Автор аналізує базові принципи сучасної екологічної безпеки в контексті новітніх реалій науково-технологічного прогресу та негативних антропогенних впливів. Екологічну безпеку визначає як елемент національної безпеки, який захищає життєво важливі інтереси людського суспільства та природне середовище від фактичних чи потенційних загроз навколишньому середовищу штучного чи природного характеру. Екологічна безпека – це соціальна категорія, яка властива людському суспільству і яка створюється в рамках соціальних відносин, має універсальну цінність. Екологічній безпеці притаманна об'єктивна пріоритетність у структурі національної безпеки країни, вона є обов'язковим атрибутом прав та свобод людини.

Усвідомлення факту неповноти достовірної інформації про глибину екологічних процесів має важливе значення для практичної діяльності, оскільки від цього великою мірою залежить цільова орієнтація політики екологічної безпеки держави. Зменшення екологічної небезпеки для суспільства в цілому повинно передбачати усунення нерівності між його членами або шляхом максимальної мінімізації її техногенних причин, або шляхом різних форм фінансово-соціальної компенсації, адекватної ступеням ризику.

Автор аналізує три обмеження техногенного типу розвитку: екологічне, економічне та соціальне, які ведуть до загрози як національній, так і екологічній безпеці країни. Підкреслює, що екологічна безпека потребує новаторських методологічних підходів наукового відображення та розв'язання.

Екологічна система України нині вже перебуває на крайній межі допустимого для неї дисбалансного соціально-економічного впливу. Проте органи влади вкрай непослідовно реалізують необхідність збереження природного довкілля. Екологічна безпека є цивілізаційним проектом, тому потребує ґрунтовного реформування та вміння держави взяти на себе певне суспільне зобов'язання.

Ключові слова: екологічна безпека, принципи екологічної безпеки.

In this paper, author analyzes the basic principles of modern environmental safety in the context of the latest realities of scientific and technological progress and negative anthropotechnological impacts. Environmental security is being defined as an element of national security that protects the vital interests of human society and the natural environment from actual or potential threats to the environment of an artificial or natural character. Environmental security is a social category that is inherent in human society and which is created within the framework of social relations, it has universal value. Environmental security is characterized by an objective priority in the structure of national security, it is a mandatory attribute of human rights and freedoms.

Awareness of the fact of incomplete reliable information about the depth of environmental processes is important for practical activities, as it largely depends on the target orientation of environmental security policy. Reducing environmental hazards for society as a whole should involve eliminating inequalities between its members, either by minimizing its man-made causes, or by various forms of financial and social compensation, adequate to the degree of risk.

Author analyzes three limitations of technogenic type of development: ecological, economic and social, which lead to a threat to both national and ecological security of the country. Author also emphasizes that environmental safety requires innovative methodological approaches to scientific reflection and solutions.

Ukraine's ecological system is now at the extreme limit of its allowable imbalance of socio-economic impact. However, the authorities are extremely inconsistent in realizing the need to preserve the natural environment. Environmental security is a civilizational project, so it requires thorough reform and the ability of the state to assume a certain social commitment.

Key words: ecological safety, principles of ecological safety.

Постановка проблеми. Поступальний еволюційний соціально-економічний розвиток може здійснюватися за сукупності лише певних безпечних обставин, пріоритети, завдання та зміст яких, динамічно модифікуючись, упродовж історії еволюціонували, визначаючись характером суспільних відносин, політичним устроєм, ступенем загрозовості для

існування людських спільнот дій різних внутрішніх та зовнішніх факторів, зумовлювали якісні зміни у способі життя та характері організації суспільного виробництва. Поняття «національна безпека» виникає у ХХ ст. Її об'єктом стає суспільство в цілому, а відтак сукупність усіх його громадян. Національна безпека – це сукупність умов, які забезпечують

надійний національний суверенітет, захищають стратегічні інтереси розвитку суспільства, життя та здоров'я громадян. Уперше термін «національна безпека» ввів Президент США Т. Рузвельт у 1947 р. [1] Національна безпека має низку аспектів, кожен з яких безпосередньо впливає на забезпечення потреб суспільства та особистості в певному характері розвитку та сфері життєдіяльності.

У сучасну епоху одним із найважливіших її аспектів стала екологічна безпека, значення якої полягає в забезпеченні екологічних потреб суспільства, його громадян та виробництва на основі усунення або зменшення реальної або можливої загрози для країни, її населення, різних сфер його життєдіяльності, природного довкілля тощо. Екологічна безпека передбачає оптимізацію новітніми методами науково-технічного прогресу ускладнених технологічних процесів сучасного суспільного виробництва, зменшення обсягів споживання природних ресурсів, негативних антропогенних впливів, поліпшення природних та соціальних умов життя, збереження різноманітності його форм.

Виклад основного матеріалу. У практичній діяльності суспільства оптимальний захист (запобігання або зменшення) громадян від екологічної небезпеки має базуватися на певних принципах, пріоритетними серед яких є такі:

1) принцип неперевищення гранично допустимих антропогенних впливів на екологічні системи. Метою забезпечення екологічної безпеки є захист здоров'я людини, нормального природного та соціального середовищ, які її оточують. Економічний розвиток не повинен перевищувати екологічні можливості навколишнього середовища до самоочищення від шкідливих речовин і самовідновлення порушених природних процесів. Згідно з концепцією сталого розвитку майбутнім поколінням необхідно залишити придатне для їх життєдіяльності середовище існування;

2) принцип управління екологічною безпекою на основі сукупного врахування всіх наявних для суспільства видів екологічних загроз [2]. Орієнтація на створення великих промислових центрів і районів призводить до розміщення та значної концентрації підприємств на обмеженій території та поряд із житловими забудовами. У зв'язку із цим необхідно враховувати сукупну екологічну небезпеку, що ініціюється не одним підприємством, а декількома, розміщеними поряд. Такий інтегрований підхід є підґрунтям для прийняття рішень щодо зниження рівня екологічної небезпеки на тому чи іншому підприємстві з метою забезпечення прийняттого рівня небезпеки для населення. Це дозволяє розробити раціональний механізм для оптимізації рішень щодо виділення коштів на екологічну безпеку. Але в умовах обмеженості ресурсів нереально ставити за мету зменшення екологічної небезпеки від різних

підприємств до одного рівня. Доцільніше зменшити невелику небезпеку до ще нижчого рівня (якщо це легко та дешево досягти), ніж зменшувати більш велику небезпеку (якщо це вимагає великих витрат);

3) принцип оптимального виділення коштів на зниження рівня екологічної небезпеки. Впровадження будь-якого проекту або виду діяльності у практику передбачає отримання певного економічного ефекту, частку якого необхідно спрямовувати на підвищення якості життєдіяльності населення та впровадження заходів безпеки в даний проект або вид діяльності з метою зниження зумовленої ними небезпеки для населення. Таким чином, виникає проблема оптимального розподілу матеріальних ресурсів, що будуть отримані в результаті практичної реалізації даного проекту або виду діяльності. Крім того, забезпечення безпеки для суспільства не повинне реалізовуватись за рахунок обмеження захищеності окремих членів суспільства. Тому зменшення небезпеки для суспільства в цілому повинне мати обов'язкову умову – усунення ймовірної нерівності між його членами або шляхом її максимальної мінімізації, або шляхом компенсації (фінансової, соціальної), що відповідає величині небезпеки. Вихідними параметрами управління безпекою є величини витрат (їх частки від матеріальних ресурсів) на зниження різних видів екологічних небезпек. Таке вирішення цього завдання визначає рівень прийнятності даної технології рівню соціально-економічного розвитку суспільства, тобто рівень ризику повинен бути настільки низьким, наскільки це досяжне з економічних і соціальних міркувань;

4) принцип широкої доступності екологічної інформації всім верствам населення. До відома населення необхідно постійно доводити не тільки інформацію про якісний стан довкілля та здоров'я населення, але й необхідність прийняття певних рішень щодо забезпечення його безпеки. Для ефективного державного управління техногенно-природною безпекою в багатьох країнах світу створюються державні системи запобігання та реагування на надзвичайні ситуації різноманітного характеру та цивільного захисту населення від їх наслідків. Керівництво державними системами захисту населення та територій від різноманітних надзвичайних ситуацій здійснюється або безпосередньо урядом (наприклад, в Японії), міністерством оборони (у Польщі), або міністерством внутрішніх справ (у Великобританії, Німеччині, Франції), або спеціально створеними органами державної влади (у США, Італії, Австралії, Україні) [3].

Екологічна безпека потребує новаторських методологічних підходів наукового відображення, понятійно віддзеркалюючи соціально-економічні та політичні проблеми її змісту. Із цих позицій екологічну безпеку можна визначити як елемент національної безпеки, який захищає життєво важливі

інтереси людського суспільства, природне середовище та фактичні чи потенційні загрози навколишньому середовищу від штучних чи природних факторів. Екологічна безпека – це соціальна категорія, яка властива людському суспільству і яка створюється в рамках соціальних відносин. Дану категорію можна охарактеризувати насамперед як вічну цінність людського суспільства, яке базується на системі гарантування екологічної безпеки співіснування природного середовища та людини. Йдеться про безпеку людини у процесі: взаємодії із природним середовищем, із небезпечними речовинами (радіоактивними, хімічними, токсичними та ін.), використання руйнівних та небезпечних технологій та процесів, здійснення різноманітних впливів на навколишнє середовище. Це також може бути пов'язано з неконтрольованими процесами (сили природи). По-друге, при забезпеченні екологічної безпеки враховуються закони природи, згідно з якими розвиваються екологічні об'єкти. По-третє, екологічна безпека відбувається під контролем держави, яка створює систему спеціалізованих органів. По-четверте, основою юридичної форми є екологічне право як самостійна юридична галузь. Правові норми щодо захисту екологічної безпеки є одним з основних принципів права [4, s. 82–88].

Як стверджував відомий еколог М. Реймерс, суть екологічної безпеки – це «1) забезпечення гарантії попередження екологічно значимих катастроф та аварій внаслідок сукупності дій, станів та процесів, які безпосередньо або опосередковано не призводять до цих подій; 2) ступінь відповідності наявних або пропонованих (прогнозованих) екологічних умов завданням збереження здоров'я населення та забезпечення довготривалого й сталого соціально-економічного розвитку; 3) комплекс станів, явищ та дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі та в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно та політично готове (може без серйозної шкоди адаптуватись) людство. Екологічна безпека може розглядатися в глобальних, регіональних, локальних та умовно-точкових рамках, в тому числі в межах держав та будь-яких їх підрозділів» [5].

Нам видається, що в соціально-екологічному трактуванні метою екологічної безпеки є захист здоров'я людини та соціально-природного середовища від негативних антропогенних впливів. У широкому розумінні визначення екологічної безпеки слід доповнити, головню, завданням оптимізації процесів суспільного розвитку відносно його ж політичних та соціально-економічних можливостей зберігати екологічні здатності навколишнього середовища, перш за все, до самоочищення та самовідновлення порушених природних процесів, видалення, утилізації та переробки шкідливих речовин, створення технологічно замкнених виробничо-споживчих циклів тощо.

Нині глобальними стратегічними завданнями екологічної безпеки людство визнало збереження біорізноманіття планети, її озонового шару [6], клімату [7], зменшення забруднення навколишнього середовища шкідливими речовинами, зниження енергоємності систем життєзабезпечення людини [8].

Екологічна безпека має певні особливості. Найперше, їй притаманна об'єктивна надпріоритетність у структурі національної безпеки країни [9]. Із-за цього державний апарат буде неодмінно змушений рано чи пізно гарантувати екологізацію усіх сторін суспільного життя, взаємну конвергенцію з усіма іншими видами національної безпеки. Екологічна безпека є обов'язковим атрибутом прав та свобод людини, входить до мінімального стандарту та умов життєзабезпечення, що зафіксовано в Основному Законі – Конституції України [10]. Необхідність екологічної безпеки знайшло своє відображення в Законі України Про національну безпеку України із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 4 березня 2020 року № 522-IX, від 17 липня 2020 року № 808-IX, де серед пріоритетних національних інтересів «забезпечення екологічно і технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства» [11].

По-друге, особливістю екологічної безпеки є її колективний характер присвоєння. Принцип – «природа не знає кордонів» – унеможливило будь-які спроби індивідуалізму в сфері екологічної безпеки, оскільки зменшення небезпеки для окремих реципієнтів – соціальних груп, регіонів, країн тощо шляхом її підвищення для інших, тобто перекидання тягаря з одних плечей на інші, в кінцевому рахунку є безрезультатними. Тому є цілком очевидним, що екологічна безпека як благо колективного споживання не може бути об'єктом будь-якої форми власності – ні державної, ні приватної.

По-третє, особливістю екологічної безпеки є її тісна інтеграція в інші життєво важливі суспільні цінності та пріоритети, у процеси їх внутрішньої взаємодії на різних шаблях суспільного розвитку. Це актуалізує необхідність пошуку компромісів між вирішенням екологічних та розв'язанням невідворотних соціально-економічних завдань. Проголошення України зоною екологічного лиха, законодавче закріплення екологічної безпеки серед національних пріоритетів є підставою в сучасних умовах вважати цю сферу державної політики як надпріоритетну, враховуючи при цьому всю сукупність актуальних проблем національного розвитку в геополітичному розумінні. При цьому дуже важливо, щоб соціально-економічна стабілізація країни не супроводжувалась зниженням рівня еколого-техногенної безпеки. Водночас успішна реалізація соціально-економічних завдань неодмінно сприятиме в подальшому активізації національної екологічної політики.

По-четверте, особливістю екологічної безпеки є системна складність та невизначеність багатьох її важливих кількісно-якісних параметрів у силу того, що суспільство нині ще не володіє вичерпними знаннями як про межі стійкості екологічних систем, так і динаміку та наслідки їх змін під впливом антропогенного навантаження. Тому в оцінці рівня екологічної безпеки завжди присутній елемент прогнозування, що потенційно деформує екологічну свідомість населення, часто «приглушує» адекватність сприйняття ним реальних загроз екологічної небезпеки, гальмує суспільну реакцію та підвищує екологічні ризики стану захисту громадського здоров'я [12].

Саме усвідомлення факту неповноти достовірної інформації про глибину екологічних процесів має дуже важливе значення для практичної діяльності, оскільки від цього великою мірою залежить цільова орієнтація екологічної стратегії держави. Сьогодні вона визначається виробленою ще в минулому концепцією абсолютної екологічної безпеки, що передбачає можливість нульового екологічного ризику для здоров'я населення. Принципова помилковість такої концепції у плані крайнього максималізму суспільних прагнень нині підтверджена широким світовим досвідом, згідно з яким неможливо, принаймні на нинішньому етапі розвитку НТП, реально забезпечити абсолютну екологічну безпеку та нульовий техногенний ризик, але їх можна та слід мінімізувати. Саме тому проблема поглиблення суспільних знань про різні аспекти впливу людини на природу, їх взаємодію в минулому, теперішньому та майбутньому залишатиметься й надалі дуже актуальною, тісно пов'язаною з питаннями піднесення екологічної свідомості та культури населення.

Державна політика в галузі управління процесами функціонування екологічної безпеки повинна враховувати сукупність всіх наявних у суспільстві видів екологічних небезпек. Наприклад, орієнтація на створення великих промислових центрів і районів призводить до розміщення та концентрації значної кількості підприємств на обмеженій території поряд із житловою забудовою, а відтак вимагає інтегрованих фінансово-економічних та адміністративно-правових підходів щодо екологічної безпеки [13].

У багатьох країнах світу розробляються уніфіковані методики «політики безпеки» та інтегровані методології прийняття рішень щодо зменшення сукупного екологічного ризику в промислових районах. Наприклад, у країнах Європейського союзу практикується концепція «прийняттого ризику» та регіональна методологія його забезпечення. Завдяки їм аналіз та управління ризиком на рівні промислових районів поступово стали в цих країнах важливим аспектом прийняття рішень щодо регламентування та захисту здоров'я населення, збереження доброї якості природного довкілля. Для

забезпечення ефективного державного управління техногенно-природною безпекою в багатьох країнах світу створені державні системи запобігання та реагування на надзвичайні ситуації різноманітного характеру та захисту населення від їх наслідків [14]. Зменшення екологічної небезпеки для суспільства в цілому обов'язково повинно передбачати усунення ймовірної нерівності між його членами або шляхом її максимальної мінімізації техногенних причин, або шляхом різних форм фінансово-соціальної компенсації, адекватної ступеням ризику.

По-п'яте, особливістю екологічної безпеки пов'язана з тим, що на неї не поширюється дія закону зниження цінності наданих нею благ в часі. Якщо потреба в певних видах соціальних благ із часом може сильно трансформуватись, а то й нерідко зникнути взагалі, то екологічна безпека є постійним універсальним благом, яку не можна використати впродовж певного часу, оскільки вона є невід'ємним компонентом життєзабезпечення. З іншого боку, дана особливість зумовлює необхідність неухильного дотримання принципу рівності прав поколінь на екологічну безпеку. Тому можемо сказати, що нині ми розплачуємося за борги, взяті в нас попередниками, та водночас, стаючи самі боржниками перед майбутніми поколіннями, по суті, вже сьогодні відчужуємо їх право на екологічну безпеку. У третьому принципі Декларації Конференції в Ріо-де-Жанейро була підкреслена принципова важливість та необхідність досягнення справедливості та взаємної відповідальності поколінь у сфері екологічної безпеки. Із цих позицій, як нам видається, є історично неогрунтованим укладення контрактів про розробку національних природних ресурсів на період понад 10-15 років, тобто понад період активної діяльності одного покоління, бо реалізація подібних проєктів, які незворотньо змінять середовище регіону, обернеться вже проти їх нащадків.

По-шосте, особливістю екологічної безпеки є її системний характер, що відповідає ноосферній теорії В. Вернадського та передбачає загальну екологізацію всіх сторін суспільного життя – ідеології, свідомості, освіти, виробництва, споживання, управління тощо. Тільки системний екологізований колективний суспільний розум може гарантувати гармонійну взаємодію суспільства та природи.

По-сьоме, особливістю екологічної безпеки є її просторовий консерватизм. Абсолютна більшість екологічних благ не може бути транспортована до району їх споживання, так само як і їх споживачі в принципі не можуть реалізувати своє право на захист від техногенного ризику шляхом епізодичних відвідувань екологічно безпечних зон. Неможливо чисте повітря перемістити на забруднену територію, як і нереальним виглядають поїздки жителів у сусідню місцевість лише для того, щоб подихати чистим повітрям. Отже, всі громадяни мають рівні

права на екологічну безпеку, яка має бути забезпечена на всьому просторі їх життєдіяльності, а не в окремих ареалах.

По-восьме, особливістю екологічної безпеки є її високий статус у сучасних міжнародних відносинах. Будь-яка держава, відстоюючи свої національні інтереси на світовій арені, не має жодних моральних та історичних прав допустити пониження рівня екологічної безпеки населення на своїй власній території в обмін на матеріальні чи інші види економічної допомоги. Якщо стосовно інших видів національної безпеки в разі виникнення загроз погіршення їх параметрів існують механізми недопущення цього, і населення не помічає жодних змін, то ввезення в країну екологічно недосконалих технологій чи токсичних ресурсів як сировини або відходів фактично відчужує право її громадян на екологічну безпеку, є їм безпосередньою загрозою. Екологічна безпека не може бути предметом міжнародного торгу, особливо тоді, коли підвищення її рівня в одній країні досягається за рахунок її зниження в іншій. Але світова економічна практика, на жаль, доводить можливість і таких взаємовідносин.

Загалом суть особливості екологічної безпеки на сучасному етапі дуже багатогранна, акумулює економічні, політичні, гуманітарні аспекти, які, як правило, визначаються рівнем екологічної свідомості населення, що формується через освіту, виховання, етнопонаціональні традиції, досвід. Усе це в сукупності поступово формує ідеологічні принципи взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем у національному та глобальному масштабах, екологічну ментальність нації, збагачує риси її самобутності [15].

На сучасний стан та тенденції розвитку національної екологічної безпеки впливає рівень економічного розвитку України, державна економічна політика, що визначає пріоритети розміщення та інвестування народного господарства, екологічно містких галузей та токсичних виробництв. Сукупність цих чинників впливає на характер і рівень екологічних стандартів якості довкілля, яких об'єктивно вимагає певний рівень розвитку суспільства. Вони встановлюються та забезпечуються державою адекватно до можливостей країни реально підтримувати ці стандарти на певному рівні, з одного боку, відповідними матеріально-фінансовими ресурсами та технологіями виробництва, а з іншого – вимогами наявного соціального стандарту (високого, середнього, низького) рівня людського життя та екологічної безпеки у багатоманітному спектрі варіантів від слаборозвинутих до економічно розвинутих країн.

Наявні на сьогодні в Україні нормативи екологічної безпеки в основному відповідають екологічним стандартам розвинутих країн. Однак сучасна економічна депресія, яка зумовлює вкрай недостатній рівень інвестування природоохоронних програм, що

складає лише 0,02-0,03% ВВП, а також продовження державного субсидування екологічно небезпечного ресурсокористування, роблять проблематичними реалізацію таких стандартів та дотримання соціо-екологічних орієнтирів в економічному розвитку в найближчу перспективу. Причина цих проблем полягає в техногенному типі економічного розвитку, який склався ще в радянські часи. Виділяють, принаймні, три обмеження техногенного типу розвитку: екологічне, економічне (інвестиційне) та соціальне [16], які ведуть до загрози як національній, так і екологічній безпеці країни.

Першим обмеженням техногенного типу розвитку є екологічне, яке все більше обмежує подальшу можливість нераціонального екстенсивного економічного розвитку України. Глибока деградація природного фундаменту економіки та соціального розвитку може відбутися в найближчу історичну перспективу в разі не прийняття фахово розроблених і термінових заходів. Так, за оцінками спеціалістів, в найближчі роки в багатьох аграрних регіонах країни можна очікувати екологічну кризу, яка викликана деградацією земельних, перш за все, сільськогосподарських угідь. Нині вже очевидні кризові наслідки промислового та аграрного розвитку для водних ресурсів у річках, забруднення підземних вод, що призвело до гострого дефіциту питної води та її катастрофічно високого ступеня забрудненості в південних областях України.

Статистичні дані підтверджують ряд небезпечних тенденцій у природокористуванні України, які знижують рівень екологічної безпеки. Серед них, перш за все, зростання техногенних аварій і катастроф, численні порушення норм експлуатації мінерально-сировинних, земельних, водних та лісових ресурсів, послаблення екологічного контролю, прискорене нагромадження промислових відходів, і особливо токсичних тощо [17]. У найближчий період значно зросте небезпека виникнення великих техногенних аварій та антропогенних екологічних катастроф внаслідок зношення та старіння техніки, обладнання на промисловості, транспорті, у комунальному господарстві тощо.

Другим обмеженням техногенного типу розвитку є економічне, стрижень якого складає проблема інвестицій. Для підтримки техногенного природоємного розвитку треба виділяти дедалі більше ресурсів та засобів у експлуатуючий природу народногосподарський комплекс та його галузі, які постійно вимагають все нових капіталовкладень для розробки все нових ресурсів, посилення експлуатації розвіданих родовищ, підтримання обсягів видобутку та експлуатації природних ресурсів, одержуваної на їх основі готової продукції на незмінному рівні. Одну з найбільших часток від усіх інвестицій в українську економіку складають капіталовкладення у паливно-енергетичний та агропромисловий

комплекси – традиційно природоексплуатуючі ресурсомісткі. Однак ефективність цих інвестицій закономірно постійно падає. Структура економіки, яка сформувалася в Україні протягом останніх 30-40 років, є еколого небезпечною, її матеріально-технічна база безнадійно стара. Ця структура вимагає надмірних загальних обсягів малоефективного природокористування, марнотратних методів видобутку, переробки та використання національних природних ресурсів [18, с. 274–275].

Щоб подолати ресурсно-екологічну кризу та поліпшити екологічну ситуацію в Україні, історично необхідно хоча би вже сьогодні подвоїти обсяги інвестицій у техніко-технологічну реконструкцію економіки та оздоровлення природного середовища, відтворення й охорону його ресурсів, покращення природних та життєвих умов. Якщо Україна і надалі буде прагнути нарощувати обсяги виробництва з наявними питомими показниками споживання природних ресурсів, то в такому разі еколого-економічна катастрофа в історичній перспективі буде вже неминучою.

Третім обмеженням техногенного природоємного типу розвитку є соціальне. У цього контексті на першому місці – погіршення здоров'я населення, що вже цілком достатньо для перегляду наявної концепції соціально-економічного розвитку країни. У багатьох регіонах України спостерігається погіршення якості сільськогосподарської продукції, зростаюча кількість отруєнь продуктами, які містять велику кількість пестицидів, важких металів та інших токсинів. Аналогічна ситуація з питною водою. Постійно загіршуються екологічні умови проживання в урбанізованому середовищі, особливо у великих індустріальних містах, де багаторазове перевищення усіх дозволених нормативів забруднення повітряного басейну міським транспортом, міськими ТЕЦ та з інших джерел стало вже давно звичайним явищем. Багатоаспектними для населення України є наслідки Чорнобильської катастрофи [19].

Екологічна політика покликана виконати ряд підпорядкованих її кінцевій меті функцій, серед яких визначальне місце належить політичній. Решта функцій – економічна, науково-технічна, соціальна, освітня, культурна, психологічна, управлінська та інші – є похідними від політичної і, водночас, діючи в єдності, сприяють її надійній реалізації. Але поки не буде належного рівня фінансування чи відповідного еколого-освітнього та культурного рівня в суспільстві – екологічна політика не буде реалізовуватися. Однак ці ж функції виникають лише тоді, коли реалізовується політична функція, коли вона виступає рушієм, набирає цілеспрямованого характеру.

Разом із тим слід враховувати, що, по-перше, в умовах, коли штучно стримується обвальний процес банкрутств багатьох підприємств різних галузей економіки, невиправданим є сподівання на швидке

вирішення екологічних проблем, бо немає ще реального господаря та інвестора, який би був зацікавлений у виробленні продукції та її конкурентній спроможності на світових ринках. Процеси еколого-економічного реформування сильно ускладнюються ще і тим фактом, що, за даними американського дослідницького фонду Heritage, Україна в 2019 р. займала за рівнем економічної свободи 134 місце у світі із 180, а за нею -африканські країни: Бенін (133 місце) та Пакистан (135 місце). Зазначається, що Україна входить до категорії країн «переважно невільні» та посідає останнє 45 місце у європейському регіоні. Рівень тіньової економіки в Україні у 2018 році становив 47,2% від загального обсягу ВВП і трохи підвищився порівняно з 2017 роком (46,8%) [20].

По-друге, в умовах, коли за вкоріненою звичкою ще з радянських часів природні ресурси розглядаються як майже безплатні та вічні, відповідним чином відображаючись у масовій свідомості населення, вирішення екологічних проблем стає насправді дуже проблематичним. По суті, країна починає лише жити на зароблені нею гроші, думати про оплату якості та кількості природних ресурсів, які споживає населення та промисловість тощо. Уряд намагається цим процесам надати певних імпульсів та законодавчо-нормативних форм, але вони відбуваються, на жаль, у руслі усталених ціноутворюючих та податкових підходів, які нерідко лише викликають масові обурення громадян і суб'єктів економічної діяльності, об'єктивно потребуючи спрощення та більш професійних підходів до самої ідеології їх формування та запровадження, перш за все зростання рівня платоспроможності в суспільстві.

По-третє, очевидним, на нашу думку, є те, що економічна реформа в галузі охорони довкілля та природокористування тільки починається, окремі, не узгоджені в часі та задумі еколого-економічні заходи не слід вважати реформою. Відсутність ефективної системи управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та повільніше, ніж очікувалося, проведення структурних реформ і модернізація технологічних процесів в умовах зростання національної економіки призводить до збільшення рівня забруднення та зумовлює підтримку застарілих, неефективних підходів до використання енергетичних і природних ресурсів [21].

У зв'язку із цим на часі є перехід від політики антропоцентризму до політики соціоекологічного поліцентризму. Тому політично та практично важливим для сучасної України є необхідність визнання рівнорангового балансу (паритетності) пріоритетів екологічної безпеки для існування суспільства та соціально-економічної безпеки для існування природного середовища, адекватне наукове, законодавче та політичне відображення цієї новітньої тенденції.

Пануючий довгий час антропоцентризм, постійно посилюваний адміністративно-командними

поглядами тоталітарного суспільства, не передбачав навіть домінанту екологічної безпеки для суспільства. Сучасний ноосферний поліцентризм, посилений демократичністю громадянського суспільства, передбачає наявність цього рівнорангового паритету цінностей. Українському політикуму прийдеться пройти шлях цієї трансформації. Іншої історичної парадигми не існує. Більше суспільної уваги тому вже нині слід приділити розробці та суспільній адаптації узагальнюючих соціо-екологічних показників, критеріїв, понять, трактувань, тлумачень (таким, наприклад, як валовий суспільний еколого-економічний продукт і т.п.), через сутність і форму яких можна повніше відобразити реальні взаємозв'язки, переплетіння концептуальних і практичних засад діяльності суспільства (людини) у навколишньому його (її) світі.

Стосовно балансу (паритетності) пріоритетів екологічної безпеки для існування суспільства та соціально-економічної безпеки для існування природного середовища, слід підкреслити, що першоджерелом цього процесу і тому визначальними та зумовлюючими в контексті національної безпеки повинні бути, насамперед, рівень та результативність господарювання.

Соціально та екологічно орієнтована ринкова економіка, як модель майбутньої соціально-економічної системи в Україні, зважаючи на її особливості, спроможна на основі гнучких механізмів, пристосованих до еколого-економічних умов національного виробництва, ефективно вирішувати екологічні проблеми, долати гострі кризові еколого-економічні ситуації. Тільки така економічна система забезпечить реальне втілення принципів сталого та екологічнобезпечного розвитку.

Таким чином, у сучасну епоху одним із найважливіших аспектів безпеки є її екологічна складова частина, яка передбачає оптимізацію новітніми методами науково-технічного прогресу неймовірно ускладнених технологічних процесів сучасного суспільного виробництва. У практичній діяльності суспільства оптимальний захист (запобігання або зменшення) громадян від екологічної небезпеки має базуватися на певних принципах прийняття рішень, підґрунтям для яких є інтегрований підхід.

Екологічна безпека потребує новаторських методологічних підходів наукового відображення, понятійно віддзеркалюючи соціально-економічні та політичні проблеми її змісту. У вузькому (соціально-екологічному) трактуванні метою екологічної безпеки є захист здоров'я людини та соціально-природного середовища від негативних антропогенних впливів. У широкому (суспільствознавчому) розумінні визначення екологічної безпеки слід доповнити завданням оптимізації процесів суспільного розвитку відносно його ж політичних та соціально-економічних можливостей, зберігати

екологічні здатності навколишнього середовища, перш за все, до самоочищення та самовідновлення порушених природних процесів, видалення, утилізації та переробки шкідливих речовин, створення технологічно замкнених виробничо-споживчих циклів.

Особливостями екологічної безпеки є притаманна їй об'єктивна надпріоритетність у структурі національної безпеки країни; колективний характер присвоєння; тісна інтеграція в інші життєво важливі суспільні цінності та пріоритети, у процеси їх внутрішньої взаємодії на різних шляхах суспільного розвитку; системна складність та невизначеність багатьох її важливих кількісно-якісних параметрів у зв'язку з тим, що суспільство нині ще не володіє вичерпними знаннями як про межі стійкості екологічних систем, так і динаміку та наслідки їх змін під впливом антропогенного навантаження; локалізація дії закону зниження цінності наданих нею благ в часі; системний характер, що передбачає загальну екологізацію всіх сторін суспільного життя – ідеології, свідомості, освіти, споживання, виробництва, управління тощо; просторовий консерватизм; високий статус у сучасних міжнародних відносинах. Таким чином, тільки системна екологізована суспільна політика та економіка може гарантувати гармонійну взаємодію суспільства та природи.

Загалом особливості екологічної безпеки на сучасному етапі дуже багатогранні, акумулюють економічні, політичні, гуманітарні та інші аспекти, які, як правило, визначаються рівнем екологічної свідомості населення, що формується в свою чергу через освіту, виховання, етнонаціональні традиції, досвід. Усе це в сукупності і формує політико-ідеологічні принципи взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем у національному та глобальному масштабах, екологічну ментальність нації, збагачує риси її самобутності.

Важливо підкреслити, що усвідомлення факту неповноти достовірної інформації про глибину екологічних процесів має важливе значення для практичної діяльності, оскільки від цього великою мірою залежить цільова орієнтація екологічної стратегії держави. Нині вона визначається виробленою в минулому концепцією абсолютної екологічної безпеки, принципова помилковість якої полягає у крайньому максималізмі суспільних прагнень. Новітній досвід засвідчує, що неможливо, принаймні на нинішньому етапі науково-технічного розвитку, реально забезпечити абсолютну екологічну безпеку та нульовий техногенний ризик, але їх можна та слід мінімізувати, та відтак управляти.

У багатьох розвинутих країнах світу розробляються уніфіковані методики «політики екологічної безпеки» та інтегровані методології прийняття рішень щодо зменшення сукупного екологічного ризику в промислових регіонах. Державна політика в галузі управління процесами досягнення та

інституційно-змістового функціонування екологічної безпеки повинна враховувати сукупність всіх наявних у суспільстві видів екологічних небезпек, певні соціоекологічні принципи їх «динамічної рівноваги». Одним із таких, що визначає умови рівноваги природного середовища, є принцип «екологічних порогів».

На сучасний стан і тенденції розвитку національної екологічної безпеки впливає рівень економічного розвитку України, і навпаки, державна економічна політика визначає перспективи розміщення та інвестування господарства, екологічно містких галузей та токсичних виробництв, пропорції між національними корпоративними та транснаціональними економічними інтересами. Сукупність цих проблем впливає на характер і рівень екологічних стандартів якості довкілля, яких об'єктивно вимагає певний рівень розвитку суспільства. Причина цих суперечностей полягає в техногенному типі економічного розвитку, який склався ще з радянських часів. Тому виділяємо принаймні три обмеження техногенного природоємного типу розвитку: екологічне, економічне (інвестиційне) та соціальне, які мають дуалістичний характер, адже ведуть до загрози як національній, так і екологічній безпеці країни та водночас самі сприяють їх подоланню.

Стосовно балансу (паритетності) пріоритетів екологічної безпеки для існування суспільства та соціально-економічної безпеки для існування природного середовища, слід підкреслити, що першоджерелом цього процесу і тому визначальними та зумовлюючими в контексті національної безпеки повинні бути, насамперед, рівень та результативність господарювання. Причому цей відносно радикальний із точки зору традиційних техногенних ознак процес має відбуватися саме на межі об'єктивно дозволеного і суб'єктивно бажаного, але при безперечному витримуванні інтересу поступального інтенсивного розвитку економіки та наповнення соціальної сфери реальною турботою про громадянина. В іншому випадку соціально-економічні негаразди можуть змести всі еколого-економічні паритети, зробити цей процес керованим з іншого боку – адміністративного управління та жорсткого економічного волюнтаризму, адже незадоволені політикою люди в демократичному суспільстві швидко знаходять вихід для вияву своїх соціальних протестів, а відтак через механізми виборів – зміни політичного курсу в країні.

З іншого боку, екологічна система України, з урахуванням наслідків Чорнобильської трагедії, нині вже перебуває на крайній межі допустимого для неї дисбалансного соціально-економічного впливу, і те, що в ній відбувається, не в останню чергу сприяє сучасній екологічній та економічній кризі. Тому просто неможливо не зауважити необхідність встановлення згаданого вище політично тонкого, але еколого-економічно реального балансу (паритету) цінностей подальшого суспільного розвитку. Тенденції та факти (конкретно-історичні, політичні, економічні тощо), які засвідчують сучасну нестійкість відносин між природою та економікою в Україні, визначають невідкладність завдань щодо їх внутрішнього врегулювання. Разом із тим стратегія його реалізації має бути деталізована та розроблена з урахуванням інтересів регіонів, але а в основу має бути покладений комплексний аналіз та врахування всіх чинників нинішньої соціоекологічної ситуації в Україні. Сьогодні аналіз реальної соціально-економічної ситуації в країні свідчить, що, поступово входячи у ринкові відносини, держава дуже кволо і непослідовно закладає в політичні підвалини нового типу економічних відносин безпосередню необхідність неухильного забезпечення всіма суб'єктами економічної діяльності сталості природного довкілля як середовища економіки та життя населення.

Соціально та екологічно орієнтована ринкова економіка, як модель майбутньої соціально-економічної системи в Україні, зважаючи на її особливості, спроможна на основі гнучких механізмів, пристосованих до еколого-економічних умов національного виробництва, ефективно вирішувати екологічні проблеми, долати гострі кризові еколого-економічні ситуації. Тільки така економічна система забезпечить реальне втілення принципів сталого та екологобезпечного розвитку.

Екологічна безпека насправді є соціальним та якісним цивілізаційним проектом, і не тільки вона потребує ретроспекції та реформування всього суспільства з таких аспектів, як ідея, спосіб дії, етична відповідальність, закони та правила, але також потрібно, щоб кожен із нас брав у ньому участь, сумлінно виконував її та робив внесок у прогрес соціальної цивілізації. Ми насолоджуємось екологічною безпекою кожного дня, тому нам слід будувати її разом і відповідно взяти на себе певне суспільне зобов'язання.

Список використаних джерел:

1. The President and the National Security State during the Cold War, Режим доступу. URL : <https://millercenter.org/the-presidency/teacher-resources/recasting-presidential-history/president-and-national-security-state-during-cold-war>.
2. Bezpieczeństwo w perspektywie ekologicznej. M. Kubiak, M. Tołwiński (red.). Wydawnictwo Aspra, Warszawa 2017; Współczesne bezpieczeństwo ekologiczne, M. Kubiak, M. Lipińska-Rzesutek (red.) Wydawnictwo Aspra, Warszawa 2017.
3. Підкаміньний І. Світовий і український досвід управління техногенно-природною безпекою. *Регіональна економіка*. 1999. № 3. С. 95–96.
4. Wasiuta A., Bezpieczeństwo ekologiczne, [w:] Vademecum bezpieczeństwa, (red.) O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć. Wydawnictwo Libron, Kraków 2018, s. 82–88.

5. Перекл. авт. за: Реймерс Н.Ф. Охрана природы и окружающей человека среды. Словарь-справочник. Москва : Просвещение, 1992. С. 20. Реймерс Н.Ф. Природопользование. Словарь-справочник. Москва : Мысль, 1990. С. 41.
6. Handbook for the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer Thirteenth edition (2019). The Secretariat for the Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer and for the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer United Nations Environment Programme Nairobi, Kenya; Report of the United Nations Conference on Environment and Development Rio de Janeiro, 3-14 June 1992 Volume I Resolutions Adopted by the Conference United Nations. New York, 1993. URL : <https://www.un.org/esa/dsd/agenda21/Agenda%2021.pdf>.
7. Руководство по Монреальскому протоколу по веществам, разрушающим озоновый слой. Найроби : ЮНЕП, Секретариат по озону, 1993. 202 с.
8. Международный регистр потенциально токсичных химических веществ. ЮНЕП, 1992. 32 с.
9. Васюта О., Васюта С., Філіпчук Г., Екологічна політика: національні та глобальні реалії. У 4-х томах. Зелена Буковина, Чернівці, 2003–2004.
10. Конституція України (Основний закон). Київ, 1996. Ст. 16, 50.
11. Закон України про національну безпеку України із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 4 березня 2020 року № 522-IX, від 17 липня 2020 року № 808-IX. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/T182469>.
12. Wasiuta A., Bezpieczeństwo ekologiczne, [w:] Vademecum bezpieczeństwa, (red.) O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć. Wydawnictwo Libron, Kraków 2018, s. 82–88.
13. Васюта О., Васюта С., Філіпчук Г., Екологічна політика: національні та глобальні реалії. У 4-х томах. Т. 1. Чернівці : Зелена Буковина, 2003. 480 с.; Т. 2, Чернівці: Зелена Буковина, 2004. 520 с.; Т. 3, Чернівці : Зелена Буковина, 2004, 520 с.; Т.4. Чернівці : Зелена Буковина, 2004, 552 с.
14. Васюта О., Васюта С., Філіпчук Г., Екологія і політика. У 2-х томах. Т.1. Чернівці : Зелена Буковина, 1998. 424 с.; Т. 2. Чернівці : Зелена Буковина, 1998. 480 с.
15. Васюта С.І. Радянський екоцид в Україні: історичні витоки, труднощі подолання. Тернопіль : СМП «Астон», 2000. 536 с.
16. Екологічна безпека та економіка : монографія / М.І. Сокур, В.М. Шмандій, Є.К. Бабець, В.С. Білецький, І.Є. Мельнікова, О.В. Харламова, Л.С. Шелудченко. Кременчук, ПП Щербатих О.В., 2020. 240 с.; A. Wasiuta, Ekonomiczne instrumenty polityki ekologicznej w kontekście zarządzania środowiskowego, [w:] Współdziałanie systemu zarządzania i inżynierii produkcji. Teoria i praktyka, GSW, Gdańsk 2015.
17. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 р. Київ, Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОП Грінь Д.С. 2017. 308 с.; Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2014 р. Київ, Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОП Грінь Д.С. 2016. 350 с.
18. Васюта О.А. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку. Тернопіль : Гал-Друк, 2001. 599 с.
19. Васюта С.І. Радянський екоцид в Україні: історичні витоки, труднощі подолання. Тернопіль : СМП «Астон», 2000. 536 с.
20. Рейтинг економічної свободи: Україна піднялась на 13 позицій, але залишилась останньою в Європі, 27 березня 2020. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2020/03/27/658619/>; Рівень тіньової економіки в Україні у 2018 році становив 47% від ВВП – дослідження, 11 жовтня 2019. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/11/652509/>.
21. Закон України Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 16. Ст. 70.

Закаль О.О.,

аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука
Національного університету біоресурсів та природокористування України
ORCID: 0000-0003-4231-1299

ПРАВОВИЙ СТАТУС КЛІМАТИЧНИХ БІЖЕНЦІВ ЯК ГЛОБАЛЬНИЙ ВИКЛИК ЛЮДСТВА

THE LEGAL STATUS OF CLIMATE REFUGEES AS A GLOBAL CHALLENGE FOR HUMANITY

Транснаціональні кліматичні кризи натеper є чи не найважливішим питанням на порядку денному. Дедалі більше людей у цілому світі стають жертвами надзвичайних екологічних катастроф, ці трагедії передусім зумовлені нищівним впливом зміни клімату.

У порядку вивчення ілюстративно-прикладної практики, що підтверджує доктринальні позиції загальної теорії права, пропонуємо розглянути правовий статус осіб, що постраждали внаслідок кліматичного впливу.

Екологічна міграція як явище є предметом дослідження великої кількості вчених. Проте поняття «кліматичний мігрант», «кліматичний біженець», «екологічний мігрант», «екологічні біженці», що мають дуже велике значення для населення, так і залишилися поза увагою дослідників еколого-правової науки, нині так і не визначено чіткої дефініції та правового статусу саме поняття «кліматичні біженці». Разом із тим відсутнє і розуміння походження та типології цієї категорії вимушених мігрантів.

Метою цієї статті є дослідження особливостей юридичного статусу нової категорії мігрантів та біженців, ступінь правової визначеності та нормативне регулювання цього виду біженців задля їх належного правового захисту; проведення розмежування понять «екологічні біженці» та «кліматичні біженці» внаслідок їх тісного взаємозв'язку з відповідними чинниками та сферами впливу, що відбуваються на процесі їх становлення.

У статті проаналізовано особливості нормативного регулювання правового статусу кліматичних біженців, а також визначено причини появи цієї категорії осіб.

Ключові слова: права людини, кліматичні біженці, екологічні біженці, міграція населення.

Transnational climate crises are perhaps the most important issue on the agenda today. More and more people worldwide are become victims of extraordinary environmental disasters, especially those tragedies caused devastating impact of climate change.

In order to study the illustrative and applied practice, which confirms the doctrinal positions of the general theory of law, we propose to consider the legal status of persons affected by climate change.

Ecological migration as a phenomenon is the subject of research by a large number of scientists. However, the concept of “climate migrants” has remained out of the attention of researchers in environmental law, and so far no clear definition and legal status of “climate refugees”. However, there is no understanding of the origin and typology of this category of forced migrants.

The purpose of this article is to study the features of the legal status of a new type of migrants, the degree of legal certainty and regulation of this type of refugees, for their proper legal protection; holding demarcation of “environmental refugees” and “climate refugees” because of their close relationship with the relevant factors and spheres of influence that affect the process of formation.

The article analyzes the features of regulatory regulation of the legal status of “climate refugees”, as well as identifies the causes of this category of persons.

Key words: human rights, climate refugees, environmental refugees, population migration.

Постановка проблеми. Транснаціональні кліматичні кризи натеper є чи не найважливішим питанням на порядку денному. Питання захисту прав людини неможливо уявити без належного забезпечення реалізації прав, що безпосередньо пов'язані зі зміною клімату. Постійна зміна клімату разом із екологічними проблемами у світі призвела до появи нового виду вимушеної міграції населення, а відповідно, появи нової категорії біженців – кліматичних.

Стан наукового дослідження проблеми. Питання свободи переміщення, міграції, захисту та проблем біженців було предметом дослідження таких учених, як: В. Гець, М. Долішній, С. Злупко, А. Кравченко, В. Костицький, Е. Лібанова, Н. Марченко, С. Пирожков, О. Власюк, С. Писаренко, О. Позняк, А. Суходольська. Однак питання правового статусу та захисту кліматичних біженців надалі залишається не вивченим.

Мета статті – дослідити особливості правового статусу переміщених осіб, зокрема, нового виду

вимушених мігрантів; запропонувати виокремити та законодавчо закріпити термін «кліматичні біженці» з метою їх належного правового захисту.

Виклад основного матеріалу. Постійна зміна клімату разом із екологічними проблемами у світі призвела до появи нового виду вимушеної міграції населення, а відповідно, виділення нового виду біженців – кліматичних. Вплив кліматичних криз не лише на навколишнє середовище, але і безпосередньо на життя, здоров'я та благополуччя людей є катастрофічним. З огляду на динаміку таких процесів є загроза виживанню людства як такого.

У зв'язку з цим дедалі більше людей у цілому світі стають жертвами надзвичайних екологічних катастроф, такі трагедії передусім зумовлені нищівним впливом зміни клімату. Ці події, відповідно, і слугують ключовим фактором для зміни особою місця проживання як у межах однієї країни, так за межами рідної країни у пошуках більш сприятливих умов життя.

Одним з перших офіційних текстів, де згадується про те, що зміни клімату можуть також спричинити неконтрольовані переміщення людей та міграцію населення, була доповідь Генеральної Асамблеї 2008 р., у котрій зазначається, що: «Кліматичні зміни, модифікуючи міграційні хвилі населення, якому загрожують екологічні катастрофи і роблять ще більш складним доступ до питної води в певних регіонах, ризикують збільшити напруження у міжнародних відносинах і бути джерелом численних конфліктів, навіть воєн».

Міграція населення (лат. *migratio* – переселення) – переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час [1].

Правовий статус біженців у доктрині міжнародного права закріплений у Конвенції про статус біженців 1951 р. (далі – Конвенція) та Протоколі щодо статусу біженців 1967 р. Згідно з Конвенцією, «біженцями» є особи, що стали жертвами переслідувань. З огляду на вищевикладене, категорія осіб, що постраждали внаслідок зміни клімату, абсолютно не охоплюється поняттям, закріпленим цим документом.

Відповідно до нормативно-правової бази вітчизняного права поняття «біженці» врегульоване Конституцією України, Законом України «Про біженців», Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» тощо.

Однак жоден із перелічених вище документів та нормативно-правових актів не дає чіткого розуміння саме правового статусу особи, яка скористалася правом на свободу переміщення, тому що постраждала внаслідок настання кліматичних криз, а лише поверхово описує категорію «екологічні мігранти».

З урахуванням динаміки таких процесів є загроза виживанню людства як такого. Слід звернути увагу,

що світова судова практика налічує тисячі судових справ, які тим чи іншим способом пов'язані з правом людини на здорове та безпечне життя та зі зміною клімату.

Однак така категорія проваджень надалі є безуспішним та безрезультатним способом захисту своїх прав конкретною людиною. Це явище пов'язане перш за все з тим, що перед людством постало питання кліматичної кризи, що потребує глобального подальшого вирішення.

Зважаючи на те, що таке поняття є абсолютно новим в економічному, політичному та законодавчому полі, є гостра необхідність урегулювання захисту прав людини, що постраждала внаслідок зміни клімату, на законодавчому рівні, зокрема, встановлення відповідного правового статусу цієї категорії громадян.

Одним із важливих кроків у цій сфері можна визначити заяву Комітету з питань прав людини ООН, в якій зазначається, що країни не можуть депортувати людей, які стикаються з обставинами, викликаними змінами клімату, і є такими, що порушують право на життя.

Окрім того, частиною другою статті 7 Паризької угоди, ратифікованої Законом України від 14.07.2016 № 1469-VIII (далі – Паризька угода), передбачено, що адаптація до зміни клімату є глобальним викликом, який постає перед усіма у місцевому, субнаціональному, національному, регіональному і міжнародному вимірах, та є ключовим компонентом, робить внесок у довгострокове глобальне реагування на зміну клімату з метою захисту людей, засобів до існування та екосистем, беручи до уваги невідкладні й термінові потреби країн, що розвиваються, що є особливо вразливими до негативних наслідків зміни клімату [2].

Глобальне потепління та забруднення людиною довкілля, підвищення рівня моря, затоплення прибережних територій, ерозія узбережжя, повені, урагани, температурні аномалії, шторми, посухи, землетруси, цунамі є основними чинниками переміщення населення та появи кліматичних біженців – людей, які змушені залишити місце свого постійного проживання, переміщуючись як у межах своєї країни, так і перетинаючи її кордон внаслідок різкого погіршення стану навколишнього середовища або через екологічні катастрофи. Таким яскравим прикладом може стати Чорнобильська трагедія чи втрати землі внаслідок затоплення в результаті глобального потепління.

Статтею 1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачено, що: «у жодному разі народ не може бути позбавлений власних засобів до існування» [3]. У зв'язку з цим та з метою належного захисту цієї категорії осіб варто розпочати міжнародні дебати, що ініціювали би перегляд Конвенції задля включення до неї саме поняття «кліматичні

біженці» або обговорення нової конвенції, яка гарантувала би їм конкретні права та захист.

Варто зазначити також, що Міжнародною Організацією Міграції запропоновано визначення цієї категорії осіб: «Екологічні емігранти – особи або групи осіб, котрі з причин раптових або поступових змін навколишнього середовища, які негативно впливають на їхні умови життя та здоров'я, змушені лишати домівки або планувати такі дії і на тимчасовій чи постійній основі шукати притулку в межах своєї країни або за кордоном. Всі особи, які мігрують з екологічних міркувань, захищені міжнародним законодавством з прав людини» [4].

Однак ні в доктрині міжнародного права, ні у вітчизняному законодавстві поняття «кліматичний біженець», «еко-мігрант» чи «екологічний біженець» так і не закріплено. У зв'язку з цим варто зазначити, що така група осіб повинна бути віднесена до особливої підкатегорії мігрантів.

Також не можна залишити поза увагою таку проблему, як недостатня поінформованість населення щодо відповідних екологічних катастроф. Забезпечення прав людини в умовах стрімких кліматичних змін неможливе без доступу до об'єктивної інформації. Саме вільний доступ до інформації стосовно відповідних змін є ознакою демократичної спрямованості держави [3].

Статтею 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права встановлено «свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію».

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено інформування населення про стан довкілля у вигляді щорічної Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні, яка після її розгляду Верховною Радою України публікується у ЗМІ та розміщується в мережі Інтернет. Створення аналогічного регіонального документа передбачене і для обласних державних адміністрацій.

Разом з тим інші статті Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», що передбачають «систематичне інформування населення через засоби масової інформації про стан навколишнього природного середовища», «негайне інформування про надзвичайні екологічні ситуації та забезпечення вільного доступу до екологічної інформації» тощо, не мають конкретних термінів, відповідальних виконавців та відповідальності за їх невиконання, а отже, мають декларативний характер [5].

Однак висвітлення інформації про кліматичні зміни потребує постійного оновлення. Безумовно, оприлюднення такої інформації один раз на рік є таким, що порушує право людини на доступ до актуальної інформації щодо екологічної ситуації.

Принагідно варто зазначити, що Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження від

07.12.2016 № 932-р, яким затверджено Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату до 2030 року (далі – Концепція). Одним з основних напрямів цієї Концепції є забезпечення рівного доступу громадян до інформації про всі аспекти розв'язання проблеми зміни клімату та низьковуглецевого розвитку держави, включаючи проведення освітньої та просвітницької роботи [6].

Станом натеper в Україні громадяни та юридичні особи дедалі частіше звертаються до суду за захистом порушеного права на доступ до інформації, що стосується кліматичних змін. Чисельність таких справ потребує постійного моніторингу щодо дотримання прав людини у цій сфері та узагальнення судової практики.

Отже, чинниками, які обмежують право людини на доступ до актуальної інформації про кліматичні зміни, є: непрозорість та недостовірність екологічної інформації, відсутність реакції зі сторони уповноважених на те органів на зауваження громадськості щодо стану нормативно-правової бази, нечіткий розподіл функцій між органами влади, низький рівень координації їхніх дій.

У зв'язку з цим можемо зробити висновок, що дані про стан навколишнього природного середовища публікуються лише один раз на рік, що, безумовно, порушує право кожного на вільний та безперешкодний доступ до інформації про кліматичні зміни. Такі дії є порушенням положень Орхуської конвенції. Певні заходи на виправлення ситуації має здійснювати держава, адже кожен має право жити в навколишньому середовищі, сприятливому для здоров'я та добробуту, та право на своєчасний доступ до інформації про відповідні кліматичні кризи [7].

Тому видається гостра необхідність перегляду національного законодавства України, а також вжиття невідкладних заходів зі сторони міжнародної спільноти. Адже охарактеризована категорія мігрантів так і залишилась поза увагою, а у наявних документах ці проблеми описані досить поверхово. Разом із тим проблема є вкрай важливою, а тому, доки це питання не буде закріплене у нормативно-правових актах, до тих пір категорії «кліматичні мігранти» та «кліматичні біженці» не будуть захищені належним чином.

Висновки. З урахуванням викладеного вище, а також з огляду на невідкладність розгляду такого питання є проблема напрацювання чіткої нормативної бази, що закріпила би правовий статус такої категорії осіб і закріпила би права і свободи кліматичних біженців. Адже вплив кліматичних криз не лише на навколишнє середовище, але і безпосередньо на життя, здоров'я та благополуччя людей нині є катастрофічним. А з урахуванням динаміки таких процесів можемо говорити про загрозу виживанню людства як такого [8].

Список використаних джерел:

1. Демографический энциклопедический словарь / Под ред. Д.И. Валентей. Москва : Советская энциклопедия, 1985.
2. Частина друга статті 7 Паризької угоди, ратифікованої Законом України від 14.07.2016 № 1469-VIII.
3. Методичні рекомендації на тему: «Доступ до інформації в Україні та світі». м. Краматорськ, 2016 рік. URL: <http://justice-dn.gov.ua/index.php/19-publicna-informatsiya/1075-dostup-do-informatsiji-v-ukrajini-ta-sviti>.
4. Доповідь Міжнародної Міграційної Організації (ІОМ – International Organization for Migration): «Міграція та зміна клімату», 2008. / Автор доповіді – Олі Браун. Код доповіді: ISSN 1607-338X. <http://www.iom.int>.
5. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII.
6. Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 № 932-р.
7. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) (Конвенцію ратифіковано Законом № 832-XIV (832-14) від 06.07.99 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_015.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_04.

Корнєв Ю.В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського та адміністративного права
факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-9132-2325

Тофан А.О.,

студентка
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-7251-0697

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ІСТОТНИХ УМОВ ЕМФІТЕВЗІСУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ НА ПРАКТИЦІ

LEGAL REGULATION OF ESSENTIAL CONDITIONS OF EMPHYTHEUSIS AND FEATURES OF THEIR APPLICATION IN PRACTICE

Перехід України до ринкової економіки зумовив ряд процесів щодо вдосконалення правової системи нашої держави, законодавець і до сьогодні намагається адаптувати національне законодавство до міжнародних стандартів, зокрема що стосується майнових прав осіб. Інститут емфітевзису відомий ще із часів зародження римського права впродовж багатьох років активно розвивався, а сьогодні – здобув найбільшого поширення, це одна з актуальних тем у сфері земельних правовідносин.

Усе частіше під час урегулювання правовідносин, що виникають із приводу користування чужою земельною ділянкою сільськогосподарського призначення, віддають перевагу саме договору емфітевзису, на відміну від договору оренди землі. Як правило, серед великих землевласників такий спосіб оформлення суспільних відносин привілеює, оскільки самі вони не спроможні обробляти свою землю, але не бажають позбавлятися права власності на неї, оскільки земля – досить цінне надбання в умовах сьогодення.

Стаття присвячена досить актуальній проблематиці, а саме: дослідженню істотних умов договору емфітевзису та їх законодавчому закріпленню в умовах сучасних реалій. У ході написання роботи було проведено аналіз недоліків щодо правового регулювання земельних правовідносин, висвітлено особливості під час укладання такого виду договору та момент набуття права користування земельної ділянки.

На основі судової практики досліджено неоднозначне розуміння положень законодавства між контрагентами, типові спори, які виникають, та позицію суддів щодо застосування норм задля врегулювання суспільних відносин. Наголошено, що дух і буква закону мають гармонізувати регулювання даного виду правовідносин, а не породжувати численні спори.

Хоч договірні відносини в даній сфері набирають все більших обертів, але прогалени в законодавстві змін не зазнали, тому автори цієї статті наголошують на необхідності вдосконалення механізму правового регулювання договору емфітевзису та законодавчої регламентації даного інституту належним чином, сформульовано пропозиції щодо внесення змін до нормативно-правових актів та їх шляхи вирішення стосовно даної проблематики.

Ключові слова: договір емфітевзису, земельні правовідносини, земельна ділянка, істотні умови договору емфітевзису, власник земельної ділянки.

Ukraine's transition to a market economy has led to a number of processes to improve the legal system of our state, the legislator is still trying to adapt national legislation to international standards, in particular with regard to property rights of individuals. The institution of emphyteusis has been known since the birth of Roman law, has been actively developing for many years, and today – has become the most widespread, it is one of the most important topics in the field of land relations.

Increasingly, in the settlement of legal relations arising in connection with the use of someone else's agricultural land, it is the emphyteusis agreement that is preferred, in contrast to the land lease agreement. As a rule, among large landowners this way of formalizing public relations is privileged, as they themselves are not able to cultivate their land, but do not want to lose ownership of it, because land is a very valuable asset in today's conditions.

The article is devoted to quite topical issues, namely: the study of the essential conditions of the emphyteusis agreement and their legislative consolidation in the conditions of modern realities. In the course of writing the work, an analysis of shortcomings in the legal regulation of land relations, highlighted the features of the conclusion of this type of contract and the time of acquisition of the right to use the land.

On the basis of case law, an ambiguous understanding of the provisions of the law between contractors, typical disputes that arise, and the position of judges on the application of norms to regulate public relations. It was stressed that the spirit and letter of the law should harmonize the regulation of this type of legal relationship, and not generate numerous disputes.

Although contractual relations in this area are gaining momentum, gaps in legislation have not changed, so the authors of this article emphasize the need to improve the mechanism of legal regulation of emphyteusis and the legal regulation of this institution properly, formulated proposals for amendments to regulations and solutions to this problem. Key words: emphyteusis agreement, land legal relations, land plot, essential conditions of emphyteusis agreement, land owner.

Key words: *emphyteusis agreement, land legal relations, land plot, essential conditions of emphyteusis agreement, landholder.*

Постановка проблеми. Проаналізувавши історію розвитку людства та етапи формування правової науки щодо розвитку договірних відносин безпосередньо в галузі земельного права, прослідковуємо існування емфітевзису як особливого виду права на сільськогосподарську земельну ділянку ще понад дві тисячі років тому в Давньому Римі за часів існування рабовласницького ладу. Подальший розвиток інституту має нестабільний характер, оскільки в епоху феодалізму широко використовувався серед населення, а в епоху капіталізму почали відмовлятися від такого виду речового права на чуже майна.

У сучасних реаліях усе частіше сільськогосподарські підприємства звертаються до осіб власників земельних ділянок із пропозицією про укладення саме такого виду договору, на відміну від всіма відомого договору оренди землі, але чи варто погоджуватися на дану пропозицію?

Варто зауважити, що загальні питання, які стосуються даної проблематики, є малодослідженими. Але все ж таки можна виокремити деякі праці вітчизняних науковців, а саме: О. Підпригори, Є. Харитонова, В. Хвостова та інших, що займалися вивченням даного питання.

Метою даної роботи є аналіз істотних умов договору емфітевзису, на основі якого виникає речове право щодо використання чужої земельної ділянки сільськогосподарського призначення, а також дослідження судової практики стосовно даної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні українське законодавство регулює даний інститут главою 33 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [1] та главою 16 Земельного кодексу України (далі – ЗКУ) [2]. Проаналізувавши ст. 407, 409 та 410 ЦКУ, робимо висновок: особливістю даного інституту є те, що речові права встановлюються виключно на підставі договору, тобто лише власник земельної ділянки може надати її у використання іншій особі на умовах емфітевзису, де землекористувач зобов'язується вести господарство на власний розсуд із дотриманням вимог законодавства та договору, продукція – його власність; інтерес власника – отримання плати за користування такою земельною ділянкою, причому її обробка та поліпшення корисних властивостей землі відносять до його обов'язків [1].

Пріоритетними щодо регламентації договору є норми цивільного законодавства, а норми земельного права врегульовують питання щодо особливостей земельної ділянки сільськогосподарського призначення як предмета договору.

Варто зауважити, що відповідно до ст. 638 ЦКУ договір вважається укладеним, якщо між сторонами в передбаченому законі порядку та формі досягнуто згоди щодо всіх його істотних умов [1]. Вважаємо, що доцільним є проаналізувати їх законодавче закріплення.

По-перше, до них відносяться об'єкт, тобто земельна ділянка, місце розташування, площа, межі якої чітко визначені та якій присвоєно відповідний кадастровий номер, також необхідно зазначити документ, який засвідчує право власності на неї [3].

По-друге, цільове призначення земельної ділянки – сільськогосподарське використання за цільовим призначенням. Відповідно до ст. 22 ЗКУ землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, в тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей [2].

По-третє, строк, що являє собою період, на який укладається договір емфітевзису. Звертаємо увагу, що із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, вдосконалення правил землекористування в масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» обмеження строком у 50 років поширено і на договори емфітевзису, укладені стосовно земельних ділянок приватної власності, хоча раніше дана вимога стосувалася лише земельних ділянок державної або комунальної власності [4].

Раніше щодо земельних ділянок приватної власності такий строк міг бути невизначений або договір укладався на невизначений строк, до прикладу хоч на 100 чи 500 років. Сьогодні законодавець врегулював це питання, але дане положення не поширюється на договори, що були укладені до 01.01.2019 року,

відповідно до принципу незворотної дії законів у часі, що закріплює ст. 5 ЦКУ.

По-четверте, плата за користування. На законодавчому рівні дане питання не є досить врегульованим, оскільки ЗКУ взагалі не містить положень щодо оплатності чи безоплатності даного виду договору, ЦКУ не містить імперативної норми із приводу цього, а спеціальних законів немає.

Згідно із ч. 2 ст. 409 ЦКУ власник земельної ділянки має право на одержання плати за користування нею. Розмір плати, її форма, умови, порядок та строки її виплати встановлюються договором [1]. У вищезгаданій нормі вживається конструкція «має право», що є досить цікавою за своєю правовою природою, оскільки право не породжує обов'язок, по суті особа може виконати прописану в нормі модель поведінки або утриматися. Особливістю є те, що в обох випадках дії будуть правомірними, тобто плата за емфітевзис у такому разі може встановлюватися або сторони можуть утриматися, уклавши безоплатний договір.

Разом із тим у ч. 2 ст. 410 ЦКУ вказано, що землекористувач зобов'язаний вносити плату за користування земельною ділянкою, а також інші платежі, встановлені законом [1], тобто обов'язок виникає лише тоді, коли власник реалізував своє право на отримання такої плати, зафіксувавши це в договорі. Таким чином, проаналізувавши норми законодавства, можна стверджувати: договір емфітевзису за домовленістю сторін може бути як оплатним, так і безоплатним, тобто дозволено все, що прямо не заборонено законом.

Зауважуємо, що розмір плати за договором емфітевзису не прив'язується до її нормативної грошової оцінки землі, це встановлюється за домовленістю контрагентів, на відміну від договору оренди землі, де відповідно до п. 9 Типового договору оренди землі, затвердженого постановою КМУ від 03.03.2004 р. № 220, вона чітко передбачена [5].

Укладення будь-якого договору породжує свої власні певні особливості, не є винятком і договір емфітевзису. Важливим моментом під час укладання такого договору є державна реєстрація в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [6], власне кажучи після чого і виникає право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, тобто момент укладання такого договору не породжує виникнення у емфітевта речового права. Що стосується нотаріального посвідчення, то дана вимога не є обов'язковою, а в разі вчинення такої дії державна реєстрація здійснюється нотаріусом одночасно.

Звертаємо увагу, що відповідно до ч. 2 ст. 19 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» державна

реєстрація права власності та інших речових прав проводиться у строк, що не перевищує п'яти робочих днів із дня реєстрації відповідної заяви в Державному реєстрі прав, крім випадку, передбаченого статтею 31-2 цього Закону [6].

Подача укладеного договору та всіх необхідних документів не є гарантією державної реєстрації, це право, а не обов'язок державного реєстратора або адміністратора центру надання адміністративних послуг. Результатом вчинення такої дії є видання в письмовій або електронній формі витягу з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що і є підтвердженням права користування земельною ділянкою сільськогосподарського призначення емфітевта.

Цікавим є той факт, що розпочинаючи із 2018 року в судовій практиці з'являється новий вид земельних спорів щодо одночасного існування державної реєстрації права емфітевзису та права оренди на одну і ту ж саму земельну ділянку. Верховний Суд висловив свою позицію в постанові від 23.05.2018, де вказав: договір, який укладається пізніше, під час дії договору оренди цієї ж земельної ділянки, підлягає визнанню недійсним [7]. Поняття як волевиявлення сторін договору нівелюється, оскільки діє всупереч чинного законодавства з порушенням процедури реалізації переважного права орендаря, який належно виконує свої обов'язки за договором.

Що стосується визнання недійсності укладення договору емфітевзису, то в судовій практиці є випадок, коли між сторонами був укладений договір оренди земельної ділянки строком на 10 років, а через два роки той же власник передає право користування цієї ж земельної ділянки іншій особі на правах емфітевта, при цьому такий правочин не дотримується вимог законодавства щодо його державної реєстрації. На підставі таких правовідносин і виникає спір. Дана справа № 311/4089/15-ц пройшла три інстанції, цікавим є факт, що позиції суддів дещо різнилися між собою [8].

Суд першої інстанції наголошував: оспорюваний правочин не може бути визнаний недійсним, оскільки він є фактично неукладеним, адже немає державної реєстрації.

Позиція місцевого суду є дещо хибною, оскільки відповідно до ст. 638 ЦК України договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди [1]. Спеціального закону із приводу даного питання не існує, тому регулювання даних правовідносин підпадає виключно під дію норм ЦК України. Виходячи з вищезазначеної норми, бачимо, що договір вважається таким, що є укладеним.

У свою чергу, позиція апеляційного суду: він є укладеним, але оспорюваним, оскільки не було дотримано обов'язкову умову щодо державної реєстрації, а тому було порушено право орендаря, вимога повернення земельної ділянки позивачу є правомірною.

Зауважуємо, що посилення на те, що момент укладання спірного договору емфітевзису договір оренди земельної ділянки не мав для його сторін жодних юридичних наслідків, є необґрунтованими. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» обов'язковій державній реєстрації підлягають речові права на нерухоме майно, що знаходиться на території України, фізичних та юридичних осіб, держави, територіальних громад, іноземців та осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб, міжнародних організацій, іноземних держав, а саме: право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) [6]. Таким чином, правочин підлягав реєстрації, недотримання цієї умови свідчить про підставу визнання такого договору недійсним.

Договору емфітевзису все більше надають перевагу, на відміну від договору оренди землі, тому слід бути обачним, адже на практиці досить-таки часто виникають спори щодо визнання його недійсним, позивачем якого виступає орендар, у зв'язку з недотриманням або, навпаки, зловживанням ст. 33 ЗУ «Про оренду землі» [9].

До прикладу проаналізуємо постанову Верховного Суду від 18.04.2019 р. у справі № 625/166/18. Між сільськогосподарським підприємством та власником було укладено договори оренди земельних ділянок строком на 10 років. До закінчення строку дії договору власники направили повідомлення про небажання такої пролонгації та уклали договори емфітевзису, зареєструвавши його належним чином. У відповідь орендар звернувся з позовом про визнання договору емфітевзису недійсним, оскільки, на його думку, це порушувало переважне право попереднього орендаря. У свою чергу, Верховний Суд не задовольнив вимоги позивача, посилаючись на те, що процедура повідомлення з боку орендодавця порушена не була [10].

Таким чином, переважне право орендаря не є абсолютним. Зауважуємо, що недосягнення домовленостей між сторонами про поновлення договору оренди під час укладення договору емфітевзису в

майбутньому не порушує переважного права орендаря, за умови повідомлення його належним чином про заперечення щодо такого поновлення.

Нагальною проблемою також є використання емфітевзису як предмета застави. Зауважуємо, що емфітевзис – майнове право, має свою вартість, а тому відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про заставу» може бути предметом застави [11]. На практиці дане право не застосовується як застава в банках. Це зумовлено рядом факторів, таких як: низька поінформованість суб'єктів про право емфітевзису та особливості його здійснення; наявність законодавчих прогалин, які роблять використання права емфітевзису як застави ускладненим; віднесення Національним Банком України договору емфітевзису до застави з дуже високим ризиком [12, с. 8].

Отже, договір емфітевзису сьогодні набуває все більшого поширення, але на законодавчому рівні це питання все ще залишається неврегульованим, на відміну від договору оренди, який є схожим за своєю правовою природою та якому присвячено навіть окремий спеціальний закон. Дана прогалина призводить до зловживань прав між сторонами, оскільки сторони вправі самостійно обирати умови договору відповідно до чинного законодавства, а в такому разі дуже легко опинитися в нерівному становищі з контрагентом. З одного боку, існує ширша свобода вибору під час укладення, а з іншого – небезпека потрапити в невідгідне становище, зокрема «потрапити в податкову кабалу», якщо досконало не володіти всіма нюансами даного виду правовідносин, тому врегулювання на державному рівні даного питання є вкрай необхідним у реаліях сьогодення.

Висновки. Аналіз судової практики доводить про наявність неоднозначного тлумачення норм закону як із боку орендарів, так і з боку орендодавців. Дух і буква закону мають гармонізувати регулювання даного виду правовідносин, а не породжувати численні спори.

На нашу думку, доцільно було б затвердити типовий договір емфітевзису на законодавчому рівні, аби полегшити суб'єктам агробізнесу процедуру укладення договорів даного виду, визначити об'єкт, строк та плату істотними умовами договору, оскільки більш широкий перелік таких умов зумовить виникнення численних спорів, а також усунить законодавчі прогалини щодо використання права емфітевзису як предмета застави.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n2171>.
2. Земельний кодекс України. *Відомості Верховної Ради*. 2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
3. Спіціна Л. Законодавчі засади використання земель сільськогосподарського призначення на умовах емфітевзису в Україні. *МЕН*. 2017. № 5(95). С. 7–22. URL : <http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/Spitsina.pdf>.
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» від 10.07.2018 № 2498-VIII.

5. Типовий договір оренди землі : Постанова КМУ. 2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/81/f141868n22.doc>.
6. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». *Відомості Верховної Ради України*. 2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>.
7. Постанова від 23.05.2018 Верховний Суд. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74475764>.
8. Постанова від 18.04.2018 № 311/4089/15-ц / Верховний суд. Касаційний цивільний суд. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73896563>.
9. Закон України «Про оренду землі». *Відомості Верховної Ради України*. 1998. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>.
10. Постанова від 18.04.2019 № 625/166/18 Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/81287135>.
11. Закон України «Про заставу». *Відомості Верховної Ради України*. 1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text>.
12. Біленко С.Б., Кошиль А.Г. Статус-кво і перспективи використання інструменту емфітевзису в аграрному секторі України. *Німецько-український агрополітичний діалог*. 2017. 16 с. URL : https://www.apd-ukraine.de/images/APD_APR_03-2017_Erbpachtrecht_Ukraine_ukr.pdf.

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.3.5>

Костицький В.В.,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
президент Міжнародної екологічної академії,
професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЧИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СПРИЯТЛИВОГО ДОВКІЛЛЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ**

**ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY OR ENSURING A FAVORABLE ENVIRONMENT:
THEORETICAL AND LEGAL ISSUES OF THE ECOLOGICAL FUNCTION
OF THE MODERN STATE**

Автор розглядає проблеми сучасного суспільства та їх вплив на довкілля, а також на розвиток екологічного права, аналізує такі юридичні дефініції, як навколишнє природне середовище, довкілля, право екологічної безпеки, їх соціолого-правовий зміст, право на сприятливе довкілля як суб'єктивне право людини в сучасному світі.

Проблеми взаємодії суспільства та природи, охорони довкілля перестали бути просто супутниками суспільного прогресу. Вони перемістилися на передній план загального спектру глобальних соціально-економічних, політичних, але в першу чергу гуманітарних, проблем, незалежно від того, як би науковці, політики та астрологи не оцінювали перспективи виживання людства і можливого настання якісно нової доби в розвитку цивілізації.

У цій статті автор вже не вперше ставить питання про нову роль держави в сучасних умовах, здатність держави відповісти на глобальні виклики з використанням теоретико-правової науки та соціології права в рамках запропонованого ним теолого-соціологічного розуміння права. На думку автора, на зміну постіндустріальній державі, яка залишається механізмом обслуговування ліберальних цінностей суспільства, має прийти екологічна держава, яка зможе зберегти демократичні цінності, з одного боку, та знайти відповіді на виклики сьогодення, з іншого боку, забезпечити посилення владного впливу на перебіг подій у соціум, між громадянським суспільством і державою в рамках конституційно-правових вимог як Суспільного договору, відповіді на глобальні і регіональні екологічні виклики в рамках модифікованої екологічної функції держави.

Ключові слова: екологічне право, екологічна функція держави, екологічна безпека, право на екологічну безпеку, право екологічної безпеки, право на сприятливе довкілля, кодифікація екологічного законодавства, можливості відповіді сучасної держави на екологічні виклики сьогодення.

The author considers the problems of modern society and their impact on the environment, as well as the development of environmental law, analyzes such legal definitions as the environment, the environment, environmental safety law, their socio-legal content, the right to a favorable environment as a subjective human right in the modern world.

Problems of interaction between society and nature, environmental protection have ceased to be simply companions of social progress. They have moved to the forefront of the general spectrum of global socio-economic, political, but primarily humanitarian, problems, no matter how scientists, politicians and astrologers assess the prospects for human survival and the possible onset of a qualitatively new era in civilization.

This article is not the first time the author raises the question of the new role of the state in modern conditions, the state's ability to respond to global challenges using theoretical and legal science and sociology of law within his proposed theological and sociological understanding of law. According to the author, the post-industrial state, which remains a mechanism for serving the liberal values of society, should be replaced by an ecological state that can preserve democratic values, on the one hand, and find answers to today's challenges, on the other hand. In society, between civil society and the state within the framework of constitutional and legal requirements as a social contract, to respond to global and regional environmental challenges within the modified environmental function of the state.

Key words: environmental law, ecological safety, right to healthy environment, principles of the environmental law, environmental legislation, the rights of the people, separation of powers, the possibility of modern state response to the challenges of today.

Постановка проблеми. Виникнення екологічної функції держави пов'язане з поглибленням протиріч між суспільством і природою та необхідністю розширення державно-правового втручання у сферу

відносин з охорони довкілля. Серед європейських держав Україна дійсно має найвищий інтегральний показник негативних антропогенних навантажень на навколишнє природне середовище практично на

всій її території. Причому у двох третинах областей екологічна ситуація та якість довкілля характеризуються як гостро критичні і несприятливі для здоров'я людини.

Необхідність забезпечення екологічної безпеки в Україні зумовлена як внутрішніми чинниками (нераціональне природокористування, надмірне забруднення навколишнього природного середовища, деградація довкілля загалом, яка набула високих темпів та розмірів), так і зовнішніми факторами та вимогами.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації пріоритетів екологічної безпеки в соціально-економічній практиці необхідне посилення дії економічних важелів стимулювання раціонального природокористування в господарському механізмі на основі розроблення єдиних для всіх структурних рівнів еколого-економічних оцінок, що передуються прийняттям стратегічних рішень. Зміст екологічної безпеки має полягати в тому, щоб екологізованому стану (рівню розвитку) продуктивних сил була спроможна відповідати екологізована система суспільних відносин – морально-етичних, економічних, політичних, правових.

Співвідношення екологічних та економічних інтересів визначає якість навколишнього природного середовища, дозволяє встановити межі дозволеного у плані економічної діяльності людини, нормативи гранично допустимого господарського впливу суспільства на довкілля. Звідси випливає, що сутність охорони навколишнього природного середовища полягає в забезпеченні науково обґрунтованої міри співвідношення економічних і екологічних інтересів. Сенс такої міри об'єктивується в нормативах якості довкілля, закріплених у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». Їх наукова обґрунтованість визначається пріоритетом охорони життя і здоров'я людини, захисту її екологічних прав, довкілля у цілому як соціосфери, у якій живе людина і суспільство на загал [10; 12; 13], а людська діяльність, суспільне виробництво є процесом перетворення елементів природи у споживчі блага, що вимагає здійснення цього процесу на засадах «сталого функціонування» [11]. Процес сталого функціонування і є загальною умовою трудової діяльності людей, йому, як матеріальному виробництву, що здійснюється в певній суспільній формації, притаманний той або інший конкретно історичний характер [14].

У процесі задоволення різноманітних потреб людини впливають різноманітні форми змін довкілля негативного спрямування, зокрема такі, як хімічне, фізичне і біологічне забруднення та виснаження природних ресурсів. Навколишнє природне середовище, таким чином, необхідно охороняти від деградації, від виснаження природних ресурсів.

Під охороною навколишнього природного середовища розуміється діяльність із метою встановлення (в разі порушення) та підтримання на стабільному рівні його сприятливого стану, запобігання деградації у процесі суспільного розвитку, підтримання екологічної рівноваги. Це специфічний вид діяльності суспільства, що має на меті обмежити або повністю припинити забруднення довкілля і запобігти вичерпанню природних ресурсів, а також не допустити постійного порушення цілісності природи та відносно стійких взаємовідносин між підсистемами і компонентами, що склалися в ході еволюційного розвитку [15].

Наявність системи екологічного права та соціальна необхідність в охороні довкілля зумовлюють потребу у виділенні такої функції держави, як екологічна.

В юридичній літературі функціями держави вважаються основні напрями її діяльності, спрямованої на вирішення спільних справ суб'єктів суспільства. При цьому зазначається, що необхідність вирішення цих спільних справ ставить перед державою певні завдання, набір та зміст яких різняться в доіндустріальному, індустріальному та постіндустріальному суспільствах.

При цьому реалізація деяких функцій досягається завдяки діяльності як усередині країни, так і за її межами, за рахунок участі в житті міжнародного співтовариства. До таких функцій відносять, зокрема, і екологічну, яка вимагає окремого розгляду в системі функцій, виконуваних державою як політичною організацією суспільства.

В основі екологічної діяльності держави також лежить така важлива характеристика навколишнього середовища, як його ресурсоємність, невиснаженість природних багатств. Урахування вимог екологічної безпеки під час регулювання використання природних ресурсів із метою задоволення економічних інтересів і потреб людини забезпечується згідно із зазначеним Законом України про охорону навколишнього природного середовища шляхом лімітування природокористування. Ліміти на природокористування є системою екологічних обмежень за територією і являють собою обсяги граничного використання (вилучення) природних ресурсів, які встановлюються природокористувачами на певний термін.

Аналізуючи в такому контексті особливості реалізації екологічної функції держави за сучасних умов, слід сказати, що цей процес відбувається, як правило, в умовах становлення і розвитку демократичних держав. Це накладає відповідний відбиток на специфіку здійснення екологічної функції держави. Тому з повним правом можна говорити про можливість реалізації екологічної функції тільки в умовах сучасної демократичної правової соціальної держави, яка бере на себе певний комплекс обов'язків

перед суспільством та людиною, захищає екологічні права і свободи, дбає про захист та охорону довкілля, володіючи для цього належними механізмами [17].

Відправні положення щодо змісту та спрямованості державної екологічної політики України містяться в базовому законодавчому акті, присвяченому питанням охорони довкілля, – в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р.

Цим Законом встановлено, що Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища.

Роль і функції сучасної держави та характер її взаємодії із суспільством та з ринковим середовищем виявляється не лише у сферах соціальної комунікації та екологічної безпеки (соціального забезпечення, охорони довкілля, охорони здоров'я, освіти і науки), але і у сфері технологій (електронне урядування, вагома роль статистики), інновацій (передові технології управління) та застосування відповідних нанотехнологій [1].

Сьогодні ми змушені говорити про нову соціально-екологічну роль держави, пов'язану з розповсюдженням ліберальної демократії як однієї з головних тенденцій процесу глобалізації суспільного життя. Сучасна держава вимушено стає елементом громадянського суспільства, втрачає можливість домінувати над ним або ж займати позицію стороннього спостерігача, що зумовлено як глобалізаційними процесами в економіці, так і особливостями розвитку соціуму. Отже, в сучасній державі не має вибору: загрози екологічної катастрофи планетарного масштабу або регіональних екологічних катастроф та інші виклики у сфері взаємодії суспільства і довкілля детермінують не тільки зміну змісту діяльності держави в цій сфері суспільних відносин, переорієнтацію її екологічної функції на забезпечення сприятливого для життя довкілля, але й розвиток державно-суспільного партнерства з метою збереження життєвого простору людини і соціуму.

Тому сьогодні постає проблема вже не забезпечення екологічної безпеки, а забезпечення сприятливого навколишнього середовища. Саме поняття сприятливого навколишнього середовища служить орієнтиром для правового регулювання природокористування і охорони довкілля, критерієм оцінки

правового характеру екологічних вимог, встановлених у законодавстві, і відповідної діяльності уповноважених органів державної влади.

Законодавство не дає визначення цього поняття, але містить відповідні юридичні критерії, які виражені системою нормативів охорони навколишнього природного середовища і лімітів природокористування. Сприятливість навколишнього природного середовища означає також здатність задовольняти естетичні та інші запити людини, зберігати видову різноманітність. Підтримання сприятливого стану довкілля з метою задоволення цих потреб і збереження потенціалу природи забезпечується і регулюванням режиму природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною, рекреаційних зон тощо. Навколишнє природне середовище є сприятливим, якщо його стан відповідає встановленим у законодавстві про охорону довкілля критеріям, стандартам і нормативам, які стосуються чистоти (незабрудненості), ресурсоємності (невиснаженості), екологічної стійкості, видової різноманітності і естетичного багатства.

Право на сприятливе навколишнє природне середовище (право на сприятливе довкілля) – одне з фундаментальних і всеосяжних суб'єктивних прав людини. У його основі – природне право людини на придатне для життя і безпечне для здоров'я і життя довкілля [2; 3; 4], яке має бути зафіксоване в Конституції України як правова база у процесі реалізації екологічної функції держави для посилення владного впливу на перебіг подій у соціумі між громадянським суспільством і державою та між суспільством і довкіллям у рамках конституційно-правових вимог як Суспільного договору [5], а також основа формування екологічної держави [8; 7].

Висновки. Питання про нову соціально-екологічну роль держави, пов'язану з розповсюдженням ліберальної демократії як однієї з головних тенденцій процесу глобалізації суспільного життя, об'єктивно зумовлено загостренням екологічних ризиків сучасної цивілізації та самим розвитком глобального громадянського суспільства, еколого-правова свідомість якого стає усе більш вираженою домінантою в ідентифікації претензій на ефективне функціонування держави. Тому на порядок денний постала потреба утвердження в загальносвітовому вимірі моделі держави екологічної, здатної стати адекватною відповіддю в запиті соціуму на ефективне суспільне регулювання в умовах деформацій довкілля, які загрожують самому існуванню людини.

Список використаних джерел:

1. Депенхойер О. Функции конституции. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2016. № 1(110). С. 70–73.
2. Костицький В.В. Право як цілісність: теолого-соціологічний підхід. *Соціологія права*. 2012. № 1(3). С. 3–9.
3. Костицький В.В. Соціальні основи теолого-соціологічного праворозуміння. *Соціологія права*. 2014. № 1-2. С. 2–12.
4. Костицький В.В. Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади. *Юридичний вісник України*. 2011. 10-16 вересня (№ 36). С. 6.

5. Костицький В.В. Теолого-соціологічне розуміння права: Конституція України як Суспільний договір. *Соціологія права*. 2015. № 1-2(12-13). С. 3–9.
6. Костицький В.В. До питання про сучасну державу. *Соціологія права*. 2016. № 4(19). С. 3–10.
7. Павлова О.В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. Харків, 2017. 21 с.
8. Петрів Олекса Олексійович. Правові засади участі церкви у формуванні еколого-правової культури в перехідний період [Текст] : монографія ; Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. Київ – Дрогобич. 2011. 156 с.
9. Политические институты на рубеже тысячелетий / Отв. ред. К.Г. Холодковский. Дубна : ООО «Феникс+», 2001. С. 410.
10. Основы социозологии / Под ред. Г.Г. Бачинского. Киев, 1994.
11. Анучин В.А. Основы природопользования. Теоретический аспект. Москва : «Мысль», 1978. 293 с.
12. Голубець М.А. Плівка життя. Львів, 1997. 186 с.
13. Важнейшие научно-технические и социально-экономические прогнозы: Комплексный прогноз основных тенденций изменения мировой экологической ситуации на 1991–2010 гг. / Научный совет по проблемам научно-технического и социально-экономического прогнозирования. Москва, 1987. 55 с.
14. Костицький В., Данилишин Б. Сталий розвиток України: реалії і проблеми на зламі століть. *Малій і середній бізнес*. 1999. № 5-6. 112 с. С. 4–11.
15. Философские и социально-гигиенические аспекты охраны окружающей среды / Под ред. Г.И. Царегородцева. Москва : «Медицина», 1976. С. 29–30.
16. Костицький В. Екологічна функція держави та економіко-правовий механізм охорони довкілля. *Право України*. 2004. № 1. С. 147.
17. Мухамет-Ирекле А. О функции правового государства в современном природопользовании : монография. Москва : «НИА–Природа», 2002. 272 с.

УДК 349.41

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.3.6>

Носік В.В.,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри земельного та аграрного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-3483-4575

Саркісова Т.Б.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри земельного та аграрного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-7850-0484

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНІ МОДЕЛІ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ЗБИТКІВ ВНАСЛІДОК ПОРУШЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

TO THE ISSUE ON THE LEGAL APPROACHES TO QUANTIFYING DAMAGES CAUSED BY THE VIOLATION OF THE LEGAL REGIME OF RECREATIONAL LANDS

Стаття присвячена дослідженню можливих та ефективних напрямів вирішення проблеми відшкодування шкоди, заподіяної порушенням правового режиму земель рекреаційного призначення, аналізуються форми і способи компенсації збитків крізь призму вже наявної практики їх застосування, формуються методологічно точні правові моделі визначення розміру заподіяної шкоди для кваліфікації протиправних діянь та компенсації збитків.

У статті міститься застереження щодо сумнівності наявних у практиці застосування земельного законодавства підходів до визначення розмірів шкоди чи матеріальних збитків або 1) шляхом обрахування необхідних затрат на відновлення права територіальної громади або держави на землі чи частину земель рекреаційного призначення, чи 2) застосування оціночного підходу до визначення розміру шкоди як різниці між первісною і поточною ринковою вартістю таких земель.

Зазначається, що в процесі правозастосування слід вибирати такі правові моделі оцінки та розрахунку заподіяної шкоди, які враховуватимуть особливості правового режиму земель рекреаційного призначення, а також наявні в доктрині підходи до виділення екологічної та економічної складових частин шкоди.

На основі проведеного дослідження сформульовано три правові підходи до визначення розміру шкоди, заподіяної суспільно шкідливими діяннями, що порушують цільове призначення земель рекреаційного призначення: 1) визначення розміру шкоди відповідно до затвердженої Кабінетом Міністрів України спеціальної Методики розрахунку шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, їх використання не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву без спеціального дозволу; 2) визначення розміру матеріальної і моральної шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля шляхом використання земельної ділянки не за цільовим призначенням; 3) визначення розміру екологічної шкоди, заподіяної окремим об'єктам навколишнього природного середовища, що розташовані на земельній ділянці рекреаційного призначення відповідно до чинного екологічного законодавства.

Ключові слова: *землі рекреаційного призначення, нецільове використання, відшкодування шкоди, земельне правопорушення, розмір збитків.*

The article is devoted, firstly, to conduct a research on the effective and relevant solutions to the compensation damage issue caused by the infringements of recreational lands' legal regime, secondly, to analyze the forms and ways of redress while taking into account the existing law enforcement, at least, to formulate methodologically correct legal models of determination the amount of the damages in order to qualify illegal actions and loss reimbursement.

It is underlined in the paper the necessity to choose the legal models of loss assessment and loss reimbursement which must assume the peculiarities concerning the lands of recreational purpose.

It is mentioned in the article the necessity to avoid the applying of existing in the law enforcement practice approaches in determination the amount of the damages through 1) the expenses for renovation of the land rights belonged to the municipal community or the state or 2) applying the assessment approach for counting the amount of damages as the gap between the initial and the current commercial costs of the lands of recreational purpose.

The provided scientific research shows that there are three legal approaches to quantifying damages caused by violation of the use and protection the lands of recreational purpose: 1) determination the damage size according to the approved

by the Cabinet of Ministers of Ukraine Methodology to quantifying damages caused by unauthorized land using, misusing lands' designated purpose and removal soil without permission; 2) quantifying pecuniary and non-pecuniary damage inflicted by violation the right for the environment that is safe for life and health arising from misusing lands' recreational purpose; 3) assessment of ecological damages according to the special ecological legislation.

Key words: lands of recreational purpose, infringements of lands' designated use, compensation for damage, land wrongdoings, quantifying damage.

Постановка проблеми. Землі рекреаційного призначення є самостійними об'єктами земельних правовідносин, які можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності, використовуватися необмеженою кількістю осіб на праві загального землеприродокористування, у їхніх межах можливе функціонування сукупності природних, природно-соціальних умов і процесів та природно-антропогенних комплексів, придатних для туризму, спорту та організації відпочинку людей.

І хоча законодавець виокремлює таку категорію земель дещо плутано через перелік об'єктів рекреаційного призначення, що розташовуються на таких землях (ст. 51 Земельного кодексу України, далі – ЗК України) [2], основним критерієм її виділення є мета використання – реалізація громадянами права рекреаційного природокористування. Тому за приписами ст. 52 ЗК України [2] на землях рекреаційного призначення забороняється будь-яка діяльність, яка перешкоджає або може перешкодити їх використанню за призначенням, тобто для забезпечення відпочинку та оздоровлення населення.

Водночас нині поширюється практика розміщення на землях рекреаційного призначення об'єктів, які не мають жодного відношення до об'єктів рекреації або «камуфлюються» під них (наприклад, т.зв. рекреаційні комплекси з апартаментами, які де-юре вважаються приміщеннями не призначеними для постійного місця проживання, де-факто ж використовуються як житло тощо), що, своєю чергою, заподіює істотної шкоди суспільним інтересам, інтересам територіальних громад та Українського народу загалом [9].

Такі порушення кваліфікуються правоохоронними органами, як порушення правового режиму земель рекреаційного призначення та є підставою притягнення до юридичної відповідальності. Одним із ключових та актуальних питань у цьому процесі постає питання ефективних юридичних моделей відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок протиправних рішень, дій чи бездіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правового режиму земель рекреаційного призначення присвячені роботи В.І. Андрейцева, А.Г. Бобкової, А.П. Гетьмана, І.І. Каракаша, І.О. Костяшкіна, М.В. Краснової, А.М. Мірошниченка, В.В. Носіка, М.В. Шульги та інших учених, у тому числі було захищено низку дисертаційних робіт: «Правовое обеспечение рекреационной деятельности» (А.Г. Бобкова, 2000 р.) [7], «Правове регулювання використання та охорони земель

рекреаційного призначення» (Н.І. Палій, 2010 р.) [10], «Правовий режим земель рекреаційного призначення» (М.М. Скляр, 2012 р.) [15].

Не меншої уваги в правовій доктрині приділено питанням відшкодування збитків та компенсації шкоди як у загальнотеоретичному, так і галузевому плані. Серед спеціальних досліджень проблем відшкодування збитків за земельним законодавством України слід виділити роботи Х.А. Джавадова, А.Ф. Черногуз, Ю.Т. Рушинець [13] тощо, в доктрині екологічного права зазначені питання розглядалися у роботах В.Д. Басай, М.В. Краснової [8], М.В. Титової, Л.П. Решетник та ін.

Незважаючи на значну наукову активність, чимало проблем у сфері використання та охорони земель такої категорії залишаються не досить дослідженими, що викликає проблеми в процесі правозастосування. Однією з таких є проблема застосування заходів юридичної відповідальності, зокрема питання компенсації збитків, заподіяних внаслідок протиправних діянь на земельних ділянках рекреаційного призначення.

Тому **метою** цієї статті є пошук можливих та ефективних напрямів вирішення проблеми відшкодування шкоди, заподіяної порушенням правового режиму земель рекреаційного призначення, аналіз форм і способів компенсації збитків крізь призму вже наявної практики їх застосування, формулювання найбільш прийнятних та методологічно правильних правових моделей визначення розміру заподіяної шкоди для кваліфікації протиправних діянь та компенсації збитків.

Виклад основного матеріалу. Земельні спори, пов'язані із відшкодуванням шкоди, є однією з найпоширеніших категорій справ, що пояснюється широким колом підстав виникнення зобов'язання з відшкодування та зважаючи на компенсаційну, правовідновлювальну функцію, яку виконує інститут відшкодування шкоди.

Проведений аналіз судової практики розгляду спорів, де підставою відшкодування збитків власникам землі чи землекористувачам є вчинене правопорушення, дає змогу констатувати, що задоволення позовних вимог щодо відшкодування заподіяної шкоди прямо залежить від доведення факту її заподіяння [17–21]. У тому разі, коли шкоду не буде доведено відповідно до норм процесуального законодавства, не буде і можливості вести мову про її наявність, тобто вона не набуває юридичного, правового значення, а залишається поняттям економічним. Для суду відсутність доказів розміру збитків,

по суті, рівнозначна відсутності шкоди. Тому вкрай важливим є правильне та обґрунтоване визначення розміру шкоди, ретельне документування негативних наслідків правопорушення, а також заходів, що застосовувались до мінімізації розміру шкоди, ліквідації наслідків земельного порушення, всіх витрат, понесених у зв'язку з цими заходами.

Визначення розміру майнової та іншої шкоди, заподіяної у сфері земельних відносин, неможливе без урахування функціонального призначення земель окремих категорій у природі, економіці, суспільстві, зокрема й земель рекреаційного та оздоровчого призначення, а також закріплених у чинному земельному, екологічному, містобудівному законодавстві особливостей правового режиму земель цих категорій.

При цьому визначення розміру шкоди у справах про злочини у сфері земельних та поєднаних з ними інших відносин (майнових, екологічних тощо) має базуватися на методологічних і теоретичних засадах розуміння юридичної природи шкоди, її видів, а також підстав, умов, способів її визначення та форм відшкодування відповідно до Конституції України [1], норм цивільного, земельного, екологічного та іншого законодавства України з урахуванням судової практики у справах про відшкодування майнової та іншої шкоди.

У правовій доктрині шкоду, спричинену земельним правопорушенням, можна розглядати в цивільно-правовому аспекті як майнові втрати суб'єктів землекористування [11, с. 17], так і в більш широкому – соціальному. У зв'язку з цим у доктрині екологічного та земельного права сформувався підхід, за яким шкода, заподіяна правопорушенням, за своїм характером може бути економічною та екологічною [12].

У загальнотеоретичному розумінні «шкода» (від польськ. *skoda*, від давньонім. *scado* – втрата, збиток) – це зменшення або знищення майнової, немайнової чи іншої сфери потерпілого [16, с. 110–111], одна з необхідних умов цивільно-правової відповідальності, санкція у формі відшкодування збитків.

У доктрині екологічного права екологічну шкоду пропонується розглядати як погіршення стану навколишнього природного середовища, природних ресурсів та комплексів, інших природних об'єктів внаслідок порушення правових екологічних вимог, зменшення або знищення при цьому екологічних майнових чи екологічних немайнових прав та благ, що охороняються нормами екологічного законодавства, включаючи життя і здоров'я людини, майно фізичних і юридичних осіб. Основними складовими елементами екологічної шкоди можуть виступати: реальні збитки, додаткові втрати, упущена вигода (неодержані доходи) та моральна шкода [8, с. 52–98].

З огляду на особливості правового режиму земель рекреаційного та оздоровчого призначення, а

також наявні у доктринах земельного, екологічного права науково-теоретичні висновки та виходячи із закріплених у нормах цивільного, земельного, екологічного законодавства положень щодо відшкодування шкоди у земельних відносинах, видається за доцільне в процесі правозастосування вибирати такі можливі і допустимі правові моделі (підходи, позиції) оцінки та розрахунку заподіяної шкоди, які базуються виключно на законах та інших нормативно-правових актах, а також застосовуються у судовій практиці щодо наявності складу правопорушення, визначення виду шкоди, дійсності і реальності шкоди для потерпілого, обрахування розміру заподіяних збитків, упущеної вигоди чи втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, моральної шкоди, відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля тощо.

У цьому зв'язку видаються сумнівними наявні у практиці застосування земельного законодавства підходи до визначення розмірів шкоди чи матеріальних збитків або 1) шляхом обрахування необхідних затрат на відновлення права територіальної громади на землі чи частину земель рекреаційного призначення, чи 2) застосування оціночного підходу до визначення розміру шкоди як різниці між первісною і поточною ринковою вартістю таких земель. Це пояснюється таким.

Визначення розміру шкоди чи матеріальних збитків шляхом обрахування необхідних затрат на відновлення права територіальної громади на рекреаційні землі чи їх частину у реальній дійсності не можуть бути спрямовані на відновлення функціонального призначення таких земель чи на освоєння нових земель за таким цільовим призначенням. У таких випадках може йтися лише про відшкодування заподіяної територіальній громаді шкоди у вигляді не одержаних доходів від використання суб'єктами господарювання таких земель для рекреаційних потреб, зменшення надходжень до місцевого бюджету за умови, якщо така діяльність справді мала місце до незаконної забудови таких земель.

Застосування ж оціночного підходу до визначення розміру шкоди як різниці між первісною і поточною ринковою вартістю таких земель також не враховує вимог чинного цивільного, земельного законодавства, судової практики щодо реальності або ж дійсності заподіяних збитків чи упущеної вигоди або ж іншої шкоди. За Законом України «Про оцінку земель» [5] проведення експертної грошової оцінки земель передбачає визначення вартості земельних ділянок та прав на них, тобто еквіваленту цінності земельної ділянки, вираженого у ймовірній сумі грошей, які може одержати продавець у разі відчуження ділянок чи прав на них у власність чи надання у користування суб'єктам господарювання відповідно до цільового і функціонального використання таких

земель. Отже, різниця між первісною і поточною вартістю земельних ділянок є лише розрахунковою вірогідною величиною, яка не може інкримінуватися тим чи іншим особам як майнова шкода і розглядається як кваліфікуюча ознака злочину.

Сказане підтверджується й судовою практикою у справах про відшкодування шкоди у земельних відносинах, за якими суди виходять з того, що розрахунки упущеної вигоди не можуть бути теоретичними, і реальність отримання заявленої в позові суми як прибутку має бути обґрунтованою. Позивач повинен довести, що він міг і повинен був отримати визначені доходи, і тільки неправомірні дії відповідача стали єдиною і достатньою причиною, яка позбавила його можливості отримати прибуток. Вимоги позивача про стягнення упущеної вигоди не можуть бути теоретичними, побудованими на можливих очікуваннях отримання певного доходу та не підтвержені відповідними документами, що свідчили б про конкретний розмір прибутку, який міг би і повинен був отримати позивач, якщо б відповідач не здійснював протиправні дії [19]. Подібна позиція висловлена і в Оглядовому листі Вищого господарського суду України від 14 січня 2014 р. № 01-06/20/2014 «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства у справах, в яких заявлено вимоги про відшкодування збитків» [18] (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку ВГСУ, пред'явлення вимоги про відшкодування неодержаних доходів (упущеної вигоди) покладає на кредитора обов'язок довести, що ці доходи (вигода) не є абстрактними, а справді були б ним отримані).

З урахуванням вищевикладеного, керуючись нормами ст. 156–157 ЗК України [2], а також нормами ЦК України видається за можливе, допустиме і водночас нормативно забезпечене використання юридичної моделі (правової позиції) визначення розміру заподіяної шкоди, яка пов'язується з кваліфікацією суспільно небезпечного діяння щодо зміни цільового призначення земель рекреаційного чи оздоровчого призначення, передбачений у Постанові Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284 «Про затвердження порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам» та у Постанові Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 963 «Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу» (далі – Методика) з урахуванням змін і доповнень, внесених до цих нормативних актів [6].

Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2020 року № 800 були внесені зміни до Методики, які передбачили збільшення показників

середньорічного доходу від використання земель за цільовим призначенням, середньорічного додаткового доходу, отриманого внаслідок фактичного використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, які використовуються під час обрахування розміру зазначеної шкоди. Це, своєю чергою, наблизило їх до сучасного рівня дохідності від використання земель із відповідною якістю, місцем розташування та цільовим призначенням, та підвищує розмір відповідальності у вигляді обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду.

Зокрема, п. 5 Методики [6] передбачає формулу (3) визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням:

$$\text{Шц} = \text{Пн} \times 0,33 \times (\text{Нп} + \text{Нф} \times \text{Кр}) \times \text{Ко} \times \text{Кі},$$

де Шц – розмір шкоди, заподіяної внаслідок використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, гривень;

Пн – площа земельної ділянки, яка використовується не за цільовим призначенням, гектарів;

0,33 – коефіцієнт для врахування частки середньорічного доходу, що перерозподіляється через державний та місцеві бюджети;

Нп та Кі – мають таке саме значення, як у формулі (1);

Нф – середньорічний додатковий дохід, отриманий внаслідок фактичного використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, визначений у додатку 8;

Кр – коефіцієнт, що застосовується для врахування регіональної відмінності формування середньорічного доходу, отриманого від фактичного використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, визначений у додатку 9;

Ко – коефіцієнт, що застосовується для врахування природоохоронної цінності, наявності обмежень (обтяжень), які зумовлюють особливий режим використання земельної ділянки, визначений у додатку 10.

З огляду на функціональне призначення земель рекреаційного призначення не лише як просторового операційного базису для задоволення потреб жителів територіальної громади у відпочинку, туризмі, спорті, а й як складового елемента екологічної системи, у разі порушення правового режиму використання земельних ділянок шляхом протиправної суспільно небезпечної діяльності щодо протиправної зміни цільового призначення земель може бути застосовано також і юридичну модель відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права жителів територіальної громади на безпечне для життя і здоров'я довкілля відповідно до ст. 50 Конституції України [1].

З огляду на те, що застосування цієї норми Основного Закону України у судовій практиці лише розпочинається і поки що відсутні правові позиції ВС у

таких справах, видається за доцільне використовувати юридичну модель визначення і відшкодування екологічної шкоди відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4] та інших норм екологічного законодавства. Зазначене є особливо актуальним у зв'язку із тим, що землі рекреаційного призначення можуть входити до складу природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні: рекреаційних, лікувально-оздоровчих та курортних зон, об'єктів природно-заповідного фонду тощо (Розділ XII Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]).

Застосування такого підходу до визначення екологічної шкоди передбачає обрахування розміру шкоди, пов'язаної, наприклад, з незаконною вирубкою дерев, чагарників, лісових насаджень, забрудненням, засміченням водних об'єктів, пошкодженнями об'єктів рослинного і тваринного світу, забрудненням атмосферного повітря тощо, а відшкодування втрат лісогосподарського виробництва відповідно до ст. 207–209 ЗК України [2].

Висновки. Резюмуючи викладене, можна стверджувати про існування трьох правових підходів до визначення розміру шкоди, заподіяної суспільно небезпечними діями, спрямованими на забудову земель рекреаційного та оздоровчого призначення.

Перший підхід передбачає визначення розміру шкоди відповідно до затвердженої Кабінетом Міністрів України спеціальної Методики розрахунку шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, їх використання не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву без спеціального дозволу.

Другий правовий підхід передбачає визначення розміру матеріальної і моральної шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля шляхом незаконної зміни цільового призначення земель рекреаційного чи оздоровчого призначення.

Третій правовий підхід передбачає визначення розміру екологічної шкоди, заподіяної об'єктам навколишнього природного середовища, відповідно до чинного екологічного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.12.2020).
2. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. Дата оновлення: 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 11.12.2020).
3. Про мораторій на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення в містах та інших населених пунктах» : Закон України від 17 березня 2011 року № 3159-VI. Дата оновлення: 21.03.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3159-17#Text> (дата звернення: 11.12.2020).
4. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. Дата оновлення: 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 11.12.2020).
5. Про оцінку земель : Закон України від 11 грудня 2003 року № 1378-IV. Дата оновлення: 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text> (дата звернення: 11.12.2020).
6. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 963-2007-п. Дата оновлення: 17.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.12.2020).
7. Бобкова А.Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності. Донецьк, 2000. 308 с.
8. Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти) : монографія. Київ, 2008. 439 с.
9. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
10. Палій Н.І. Правове регулювання використання та охорони земель рекреаційного призначення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Одеса, 2010. 224 с.
11. Розовский Б.Г. Правовое стимулирование рационального природопользования. Киев, 1981. С. 17.
12. Петров В.В. Экология и право. Москва, 1981. 224 с.; Шемшученко Ю.С., Мунтян В.Л., Розовский Б.Г. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды. Киев, 1978. 279 с.
13. Рушинець Ю.Т. Відшкодування заподіяних збитків як спосіб захисту прав на земельні ділянки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Львів, 2014. 201 с.
14. Саркісова Т.Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2012. 216 с.
15. Скляр М.М. Правовий режим земель рекреаційного призначення : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2012. 24 с.
16. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5. С. 110–111.
17. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 7. Дата оновлення: 19.03.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04#Text> (дата звернення: 11.12.2020).
18. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства у справах, в яких заявлено вимоги про відшкодування збитків : Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 14 січня 2014 р.

№ 01-06/20/2014. Дата оновлення: 14 січня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0020600-14#Text> (дата звернення: 11.12.2020).

19. Постанова ВГСУ від 11 червня 2014 року у справі № 5023/4983/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39252445> (дата звернення: 08.12.2020).

20. Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин : Постанова Вищого господарського суду України від 17.05.2011 № 6. Дата оновлення: 10 липня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006600-11#Text> (дата звернення: 11.12.2020).

21. Постанова Верховного суду України від 18 березня 2015 року у справі № 3-18гс15. *Платформа «ЛігаЗакон»*. URL: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS150182.html (дата звернення: 08.12.2020).

UDC 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.3.7>

Ostachowski Pawel,

Ph.D.,

Assistant Professor at the Department of Political System,
Self-Government and Management of the Faculty of Social Science
Institute of Law, Administration and Economics
of the Pedagogical University in Cracow
ORCID: 0000-0002-9187-5982

**USE OF NATURAL GAS FOR HEATING APARTMENTS, AS AN EXAMPLE
OF RESIDENTS' CARE FOR CLEAN AIR AND CLIMATE
OF THE OPOLSKIE VOIVODESHIP IN POLAND**

**ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ ДЛЯ ОПАЛЕННЯ КВАРТИР
ЯК ПРИКЛАД ТУРБОТИ МЕШКАНЦІВ ПРО ЧИСТЕ ПОВІТРЯ ТА КЛІМАТ
ОПОЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В ПОЛЬЩІ**

The paper presents the problem of access to and use of natural gas as a tool to fight for clean air used to heat apartments by the inhabitants of the Opolskie Voivodeship. Its purpose is to determine the state of development of the gas network in this region as well as the level and rate of increase in the use of blue fuel for heating purposes. These issues, now and in the near future, will affect the possibilities and activities of local authorities in the field of air and climate protection.

The article is also looking for an answer to the question about the current state and size of the gas exclusion of municipalities in the Opolskie Voivodeship and the prospect of its full elimination of this phenomenon, without which it seems impossible to complete a full energy transformation of the region, resulting in a departure from coal and wood as energy sources. Researches carried out for the purposes of this article was supported by statistical data collected by units of non-combined government administration and natural gas distributors, and from local authorities of this region.

Air and climate protection are now a common topic of discussion at the levels of government and in society. Thanks to the growing interest in this issue, there are more and more tending attitudes also in the Polish public space to involve citizens in solving this problem. One of such decisions is undoubtedly the choice of the method of obtaining thermal energy for heating households. The most obvious alternative in many cases is natural gas.

In addition to the increasingly popular renewable energy sources (RES), which draw energy from the sun or wind, it can become a tool for a quick and effective energy transformation. Its competitiveness against electricity or renewable energy is not only supported by the price, but also the possibility of using it regardless of the prevailing weather conditions.

Key words: natural gas, air and climate protection, energy transformation, distribution network.

Стаття нациана у контексті захисту повітря та клімату, що зараз є загальною темою дискусій на рівні уряду та суспільства загалом. Завдяки зростаючому інтересу до цього питання у польському громадському просторі появляється дедалі більше схильних поглядів щодо залучення громадян до вирішення цієї проблеми. Одним з таких рішень, безперечно, є вибір способу отримання теплової енергії для опалення домогосподарств. Найбільш очевидною альтернативою у багатьох випадках є природний газ.

На додаток до все більш популярних відновлюваних джерел енергії (ВДЕ), які черпають енергію від сонця або вітру, це може стати інструментом для швидкого та ефективного перетворення енергії. Його конкурентоспроможність щодо електроенергії та відновлюваних джерел енергії підтримується не лише ціною, але й можливістю використання, незалежно від переважаючих погодних умов.

У статті представлена проблема доступу та використання природного газу як інструменту боротьби за чисте повітря, яке використовується для опалення квартир жителями Опольського воєводства. Метою статті є спроба визначити стан розвитку газової мережі в цьому регіоні, а також рівень та швидкість збільшення використання блакитного палива для опалення. Ці питання як зараз, так і найближчим часом вплинуть на можливість та діяльність місцевої влади у галузі захисту повітря та клімату.

Стаття також є спробою надати відповідь на запитання про поточний стан та обсяги газової заборони в муніципалітетах Опольського воєводства та перспективу повного усунення цього явища, без якого здається неможливим завершити повну енергетичну трансформацію регіону, в результаті чого буде забезпечено відхід від використання вугілля та деревини як джерел енергії. Дослідження, проведені для цілей цієї статті, були підтвержені статистичними даними, зібраними підрозділами місцевої державної адміністрації, розподільниками природного газу та місцевими органами влади цього регіону.

Ключові слова: природний газ, охорона повітря та клімату, енергетична трансформація.

Introduction. Air and climate protection is all the more worth looking at what access to it looks like now and the level of use for heating apartments in one of the smaller ones, as well as less prosperous regions in the country, which is the Opolskie Voivodeship. Especially the economic situation of this region, which translates into the income of the inhabitants, may be one of the most important factors limiting the pace of energy transformation of households with the use of this fuel. Aim of this analysis, covering the years 2015–2018, is to identify the disproportions between municipalities in the state of development of the gas network in the voivodeship, as well as the progress of the inhabitants in the energy transformation of their households, based on the use of blue fuel. Article assumes three hypotheses. First, about the still existing one in the voivodeship there is an infrastructure gap in the existing natural gas transmission and distribution grid.

Second, about the persistent problem of gas exclusion of municipalities and their inhabitants in the voivodeship and the inability to use the benefits of this power source. Third, that concerns the situation in which the Opole Voivodeship still remains an area where the growth rate of the inhabitants' interest in natural gas for heating purposes remains insufficient.

In particular, statistical sources from the Local Data Bank of the Central Statistical Office of Poland, entities providing distribution services and local authorities are helpful in verifying the above hypotheses.

Natural gas as an energy source in Poland

It is a fuel the use of which in Poland seems to be insufficient, despite the fact that it is the third source in the country's energy balance, behind coal and oil [10]. It's use for the chemical and petrochemical industries, for which it is currently the main source of energy, benefit most from domestic extraction and foreign supplies. It's also needed for the processes of oil refining or ammonia synthesis in the production of fertilizers for agriculture [8]. It seems, however, that the most promising, though highly dispersed market for the growth of blue fuel consumption in Poland is not the energy sector, but households. They are already responsible for over 28% of the annual consumption of this fuel [10]. The growing interest of this group of customers in gas, thanks to the tightening policy of local authorities aimed at abandoning coal and wood, seems to be even more promising in the coming years. It also fits in a certain way with the *European Green Deal* policy, proposed by the European Union (EU), supporting environmentally friendly investments (The European Green Deal, 2020). Within its framework, the position of natural gas as a fuel with much lower carbon dioxide emissions has a chance to strengthen [13]. This has been demonstrated for several years by the mechanisms of the European Investment Bank, which in fact discriminate against coal projects [15].

In view of the current extraction of natural gas in Poland, which is not able to satisfy the domestic supply,

in order for it to become an even more popular source of used and low-emission energy in industry and households in the coming years, it is necessary to ensure the security of its external supplies [4; 7; 13]. This is done by the Polish authorities, which after many years of strong gas cooperation with the Russian Federation gradually reducing supplies from this direction. In 2016, imports from the east reached 10.25 billion m³ annually and accounted for 88.9% of the total volume of foreign natural gas supplies to the country. At the end of 2019, it was already 8.95 billion m³, which accounted for 60.2% of the share in blue fuel imports [3]. At the same time, domestic extraction, which in 2019 amounted to 3.9 billion m³ per year, allowed to meet about 1/5 of the internal market demand [3]. Despite the increases in natural gas consumption in Poland for several years, with consumption at the end of 2018 at the level of 19.7 billion m³ annually, we are far from the Italian and German economy, which then needed 69.2 billion m³ and 88.3 billion m³ [14].

Securing the future, increased needs of Poland in the field of using natural gas to heat apartments in place of coal and wood, for several years now the import of liquefied natural gas (LNG) from American, Norwegian and Qatar suppliers has also become. It takes place with the use of the LNG terminal in Świnoujście, which was commissioned in 2015 [18]. The current regasification capacity of this installation reaches 5 billion m³ per year [13], of which 3.43 billion m³ was used in 2019. It was more than a quarter more than the year before [3]. The modernization of the terminal, which has already started, is to increase its capacity to the level of 8.3 billion m³ per year [21].

Even greater reduction of blue fuel supplies from the eastern direction is to be guaranteed by a Polish-Danish gas investment transporting this raw material from Norwegian deposits. Currently, it has already obtained a set of environmental permits from both countries in the above-ground and offshore part. The green light for the project was also given by the Swedish government in connection with the use of the maritime part of the country's EEZ for the foundation of the pipeline [6]. The investment, referred to as the Baltic Pipe, has thus entered the implementation phase the completion of which is expected in autumn 2022 [6].

However, progress in securing new directions of natural gas supplies to Poland may prove to be an easier challenge than that associated with the expansion and modernization of the internal gas infrastructure. Recent years have brought many investments in the warehouse base, which seems to be the best prepared for both the storage of imported raw materials and domestic production [8]. Progress in the modernization of the transmission and distribution networks should be assessed with less optimism. The problem is mainly the age of the currently existing local gas pipelines. More than half of them are more than 30 years old [13], 2017). The oldest

of them were built before World War II [11]. Modernization delays at the municipal level are particularly severe, as the gas network manager himself, Polish Gas Company (PGC) notices pointing out that only investments planned for 2018–2022 will result in an increase in the level of gasification of Polish municipalities from 59.8% to 72% [16].

The benefits of using natural gas for heating purposes

To take full advantage of the growing opportunities for obtaining natural gas from external directions apart from internal activities aimed at improving the condition of blue fuel distribution infrastructure in individual regions and communes, the most difficult task seems to be to convince the inhabitants themselves to carry out the energy transformation of their households based on this raw material. Its use as a substitute for coal or wood brings many benefits. Due to its higher calorific value, its energy value is higher. It means that a shorter combustion period of even a higher amount of thermal energy than with solid fuels. Oxidizing methane does not cause ash formation, while emitting smaller amounts of carbon dioxide, sulfur and heavy metals into the atmosphere [19]. The problem with the management of ashes and the storage of the raw material for heating purposes in conditions ensuring its minimum humidity disappears [19]. Increasing the use of natural gas for heating buildings also brings social benefits. Tolerance is falling for people who break the rules of social coexistence, using old heating installations to burn waste or poor quality fuel. Also, the air becomes cleaner, thanks to the reduced emission of PM 10 and PM 2.5 dust, which consequently also causes less soiling of the building facades after rain or snowfall.

Thanks to access to the gas network, local governments also gain the possibility of using it for heating purposes in public utility buildings. The growing number of gas-heated houses also means specific changes in the municipal economy, in which less recyclable ashes appear in circulation. One should also not forget here on collective energy that can use fuel as a primary source of heat energy, then supplied to its recipients living in concentrated buildings. The possibilities of developing this form of using blue fuel for heating purposes of individual consumers seem to be very limited in rural areas.

Use of natural gas for heating apartments in the Opolskie Voivodeship

Considering the production of heat energy from solid fuels as one of the most harmful to air quality and climate activities of households it's worth looking at the possibilities of limiting this phenomenon with the use of natural gas, as well as the actions already taken by residents in this matter. In this case, special attention is focused on the Opolskie Voivodeship in 2015–2018. It also includes investment activities planned in this area by PGC by the end of 2022, the effects of which should improve the availability of blue fuel for the region's

inhabitants, and thus also in some way encourage them to use this source of thermal energy.

The Opolskie Voivodeship covers an area of 9,412 km², which is 3.0% of the entire country. It is the smallest region in Poland. At the end of 2018, it was inhabited by 986.5 thousand, and gradually depopulating, as shown by demographic data from 2016, when 993 thousand people lived there [20]. Density of population at the level of 105/km², it is also lower than the national average (123/km²), comparable to the Świętokrzyskie region. The capital city in the voivodeship is Opole. Region is divided into 11 poviats; brzeski, głubczycki, kędzierzyńsko-kozielski, kluczborski, krapkowicki, namysłowski, nyski, oleski, opolski, prudnicki i strzelecki. Basic level of self-government administration consists of 71 local communes including 3 urban (UC), 33 urban-rural (URC) and 35 rural (RC). Administrative shape of the region presents Fig. 1.

Opolskie Voivodship situated at the intersection of three geographical regions; Silesian-Krakow Uplands, the Silesian Lowlands and the Sudetes. It is characterized by a system of a trough open to the west, the central axis of which is the Odra River and its tributaries. The high average annual temperature and optimal rainfall levels, combined with a mild climate, make it the case it is an area favorable for the development of agriculture. Additionally, it is enhanced by fertile soil [20]. At the same time, it is not a region with a low urbanization rate. In 2018, it was 52.78% and turned out to be higher than in the Świętokrzyskie, Lubelskie, Małopolskie or Podkarpackie Voivodeships.

The possibilities of using natural gas for heating purposes are influenced, among others, by density of the active distribution network of this fuel. Its density in poviats of the Opole region is presented in table 1.

The table above shows a slow increase in the density of gas threads in most poviats of the voivodeship. At the end of 2018, the city of Opole was the leader in the development of blue fuel transmission infrastructure and the pace of its expansion. This was also the case after the expansion of the city's borders in 2017 (Regulation, 2016).

Apart from the capital of the voivodeship, the best-developed gas network is in the poviats krapkowicki, kędzierzyńsko-kozielski and nyski. Only there in 2018, its density exceeded the average for the region. However, since the network density increases the chances of its use by the inhabitants, it is worth checking whether it was so in this case. The necessary information presents table 2.

The data contained therein indicate that the inhabitants have access to natural gas within 4 years it increased by 0.2% in the region, without being particularly high. Most of its users are residents of Opole. Also, over half of the population living in the brzeski and kędzierzyńsko-kozielski poviats used this type of fuel in 2018. The poviats of głubczycki, kluczborski,

Fig. 1. Opolskie Voivodeship – administrative division in 2018

Source: Wiking Educational Publisher

Table 1

Length of the active gas network (km /100km²) in the Opolskie Voivodeship in 2015-2018

poviats/year	2015	2016	2017	2018
Brzeski	22,6	23,7	25,3	25,7
Głubczycki	20,5	20,7	20,7	20,7
kędzierzyńsko-kozielski	34,4	35,2	35,6	36,1
Kluczborski	26,6	26,9	28,4	28,8
Krapkowicki	45,9	47,0	47,4	48,7
Namysławski	9,8	9,9	10,4	10,6
Nyski	29,8	30,7	30,6	31,2
Oleski	15,8	15,9	15,9	16,1
Opolski	24,2	25,2	24,8	25,7
Prudnicki	20,8	20,9	21,3	21,3
Strzelecki	20,8	20,8	21,5	22,4
m. Opole	330,2	336,5	248,5	255,4
VOIVOEDSHIP	27,1	27,7	28,4	29,0

Source: own study based on data from the Local Data Bank of the Central Statistical Office of Poland

Table 2

Population (%) using the gas network in the Opolskie voivodeship in 2015-2018

poviats/year	2015	2016	2017	2018	change
brzeski	56,3	56,2	56,1	56,0	- 0,3
głubczycki	44,8	45,0	45,0	45,2	+ 0,4
kędzierzyńsko-kozielski	53,8	53,6	53,5	53,6	- 0,2
kluczborski	43,0	43,0	43,1	43,3	+ 0,3
krapkowicki	38,5	38,4	38,5	38,7	+ 0,2
namysławski	33,1	33,6	34,4	34,3	+ 1,2
nyski	47,9	48,2	48,4	48,1	+ 0,2
oleski	11,9	12,1	12,4	12,7	+ 0,8
opolski	12,8	13,1	13,6	14,9	+ 2,1
prudnicki	43,0	43,0	43,2	42,8	- 0,2
strzelecki	20,7	20,8	20,8	20,7	0,0
m. Opole	79,0	78,6	74,2	73,7	- 5,3
VOIVODSHIP	41,9	41,9	42,1	42,1	+ 0,2

Source: own study based on data from the Local Data Bank of the Central Statistical Office of Poland

nyski and prudnicki were also above the average for the voivodship. Krapkowicki and namysłowski poviats were weaker. Infrastructural deficiencies, already indicated in table 1, turned out to be one of the reasons for the poor use of natural gas by the inhabitants of the city Opole and oleski poviats.

Observed stagnation in the increase in the availability of natural gas for the region's population, and even its slight decrease as in Opole itself, is also disturbing. In this case, it can be partially explained by the expansion of the city's borders in 2017, which resulted in the connection of neighboring, less urbanized areas, where the availability of the gas network to the public was then lower. The data from table 1 and 2 show that the voivodship is still far from "saturating" the gas market, both in terms of the degree of development of the distribution network and the availability of this fuel to the inhabitants. At the same time, there is a systematic increase in the number of consumers who heat their households with natural gas. This is shown in the data collected in table 3.

The data indicated in table 3 indicate the growing interest in the use of blue fuel for the production of heat energy for heating purposes among the inhabitants of the voivodship. This proves the progressive energy transformation of households, limiting low emissions, and protecting the environment and climate. The number of gas-heated households in the Opolskie Voivodship at the end of 2018 was over 10.15% higher than in 2016. However, the popularity of this heat production system varied. At the end of 2018, the largest number of residents who heat their apartments with gas lived in Opole (23.65%) and in the poviats of nyski (14.97%), brzeski (13.70%), kędzierzyńsko-kozielski (7.80%), prudnicki (6.24%).

In these five local governments there were nearly 66.35% of customers using blue fuel for heating. This type of use of natural gas was not popular in oleski and

strzelecki powiat. Between 2016 and 2018, new customers interested in transforming the energy economy of their households appeared in all poviats. The largest group of them was the inhabitants of Opole (21.67%) and the poviats namysłowski (12.67%), brzeski (12.59%), kluczborski (10.52%) and nyski (10.39%). Between 2016 and the end of 2018, 67.85% of all gas heating installations in the entire voivodship appeared in these units.

However, the growing number of consumers heating their homes with gas in the poviats of the region does not mean the same situation in communes. This is because the phenomenon of gas exclusion still persists there in the state in which in the area of the elected local government due to if there is no distribution network offered.

The data in table 4 inform about two points. First, out of 71 communes of the voivodship, only 49 of them offer access to the gas network. The gas exclusion still covers 22 local governments in the region, nearly 31%. Most of them are rural communes. The level of the distribution offer at the end of 2018 did not guarantee quick access to the network also in municipalities where the infrastructure is already in operation. Secondly, in the Opolskie Voivodship in 2015–2018, natural gas was used for heating purposes by the inhabitants of 42–45 municipalities. The largest number of installations this type in the winter of 2018/2019, apart from Opole (23.65%), operated in local governments in Brzeg (9.45%), Kędzierzyn-Koźle (7.74%) and Nysa (7.69%). The years 2015–2018 were also the period when the largest number of new customers for blue fuel for heat production appeared in Opole, Namysłów, and Kluczbork. The communes that were the seats of powiat authorities turned out to be areas where the inhabitants decidedly more willingly and faster to use natural gas for heating purposes. However, the scale of the increase in the number of houses heated in this way within 4 years seems to be still limited. It is presented in Fig. 2.

Table 3

Customers heating their homes with gas by poviats in the Opolskie Voivodship in 2015–2018

poviats/year	2015	2016	2017	2018	change
brzeski	5 376	5 385	5 620	5 874	+ 498
głubczycki	2 475	2 492	2 553	2 623	+ 148
kędzierzyńsko-kozielski	3 243	3 259	3 281	3 342	+ 99
kluczborski	2 214	2 311	2 423	2 630	+ 416
krapkowicki	2 299	2 345	2 453	2 550	+ 251
namysłowski	1 660	1 771	1 961	2 161	+ 501
nyski	6 008	6 091	6 256	6 419	+ 411
oleski	900	918	957	1 042	+ 142
opolski	2 094	2 242	2 089	2 372	+ 278
prudnicki	2 417	2 475	2 610	2 675	+ 258
strzelecki	958	990	987	1 053	+ 95
m. Opole	9 284	9 295	9 834	10 141	+ 857
VOIVODESHIP	38 928	39 674	41 024	42 882	+ 3 954

Source: own study based on data from the Local Data Bank of the Central Statistical Office of Poland

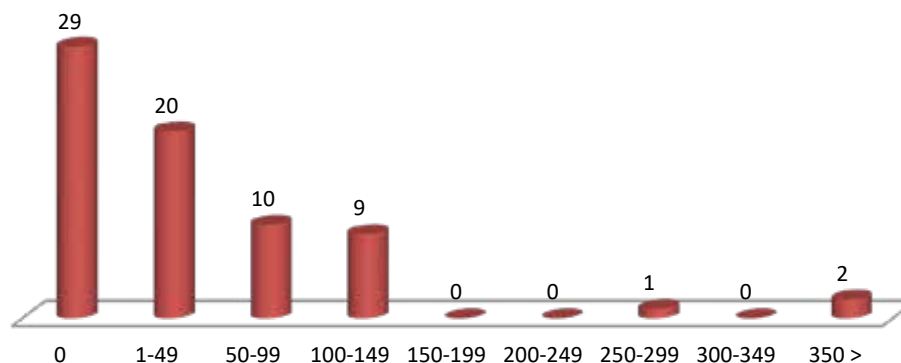

Fig. 2. New heating connections to the gas network in the communes of the Opolskie Voivodeship in 2015-2018

Source: own study based on the data in table 4

Until the end of 2018, there was no use of natural gas for heating households in 36.6% of municipalities in the Opolskie Voivodeship. In the next 45.07% in 4 years, fewer than 100 new customers appeared using it in this way. This shows that the energy transformation in these region households with the use of blue fuel until the end of 2018 was slow. This raises concerns that even now, the wider use of this source of heat as a tool to fight for clean air remains limited. Some hope for an improvement in the situation in 2019–2020 and in the near future is provided by the Program for accelerating investments in the Polish gas network for 2018–2022, already implemented in the Opolskie voivodeship by PGC. It assumes launching a distribution service for another 9 communes in the region, where it has not been provided so far. Despite the COVID-19 pandemic, investments did not slow down in the spring of 2020, which increases the chances that by the end of 2022, only 13 municipalities (18.3%) of the region will have gas exclusion. It will also certainly be a factor increasing the chances of a faster spread of the use of natural gas among the inhabitants.

Conclusions. The analysis undertaken for the purposes of this article leads to several final conclusions. Undoubtedly, natural gas remains one of the most promising conventional energy sources serving the energy transformation of households in Poland. Its properties and production method also contribute to the rapid improvement of air quality. However, it seems necessary to intensify actions aimed at improving its availability and use in heat generation.

The problem to be overcome is still the existence of white spots on the gasification map of Polish

municipalities, as well as gas investments where they do not exist anymore, but the density of the distribution network remains insufficient. Another challenge for the national and local authorities is to take steps to increase the interest in blue fuel among the residents who have used solid fuels so far. The above-mentioned measures may prove to be the most difficult to implement in rural areas, where both the condition of gas network infrastructure, the costs of its expansion, and the income of the inhabitants themselves may prove to be barriers difficult to overcome in the short term.

It shows the well-analyzed Opolskie Voivodeship, which to this day remains a region with a persistent problem of gas exclusion, most often affecting rural communes. Often the already existing active distribution network turns out to be too modest to serve the energy transformation of local communities. Moreover, the scale of investments in the expansion of the network proposed for the region by Polska Spółka Gazownictwa evokes mixed feelings. It also gives no illusions that before 2030, local governments in the voivodeship will be fully supplied with gas. Also, the number of consumers using natural gas to heat their homes, as well as its increase, remain below expectations, which is certainly the result of not only the level of income of the inhabitants of this area, but the persistent shortages of infrastructure networks in municipalities. Only the municipalities of the region and local governments being the seat of poviát authorities stand out. Therefore, it seems that the Opolskie Voivodeship still has a long way to go before it becomes an area where the use of blue fuel by the inhabitants will be limited only by its price.

References:

1. Czym jest gaz ziemny?, (2020), <http://pgnig.pl/dla-domu/poradnik/czym-jest-gaz-ziemny> (available: 1.08.2020).
2. Duńskie władze zatwierdziły budowę podmorskiego odcinka Baltic Pipe, (2020), <https://www.baltic-pipe.eu/pl/dania-zatwierdzila-budowe-podmorskiego-odcinka-baltic-pipe> (available: 13.08.2020).
3. Dywersyfikacja źródeł i kierunków dostaw gazu ziemnego do Polski, (2020) <http://pgnig.pl/aktualnosci/-/news-list/id/pgnig-mniej-gazu-z-rosji-rosnie-import-lng/news-GroupId/10184?changeYear=2020¤tPage=1> (available: 13.08.2020).
4. Energy Policies of IEA Countries – The European Union 2014 Review, (2014), Paris: International Energy Agency.

5. GAZ-SYSTEM wybrał wykonawcę gazociągu podmorskiego Baltic Pipe, (2020), <https://www.baltic-pipe.eu/pl/gaz-system-wybral-wykonawce-gazociagu-podmorskiego-baltic-pipe> (available: 13.08.2020).
6. GAZ-SYSTEM z kompletem pozwoleń na budowę dla projektu Baltic Pipe, (2020), <https://www.baltic-pipe.eu/pl/gaz-system-z-kompletem-pozwolen-na-budowe-dla-projektu-baltic-pipe> (available: 13.08.2020).
7. Gędek S., Nowacki M., Polak S., Ruszel M., (2015), Wspólny rynek gazu UE, Warszawa.
8. Kaliski M., Janusz P., Szurlej A., (2014), Podziemne magazyny gazu jako element krajowego systemu gazowego, „Nafta-Gaz”, t. 66, nr. 5.
9. Kaliski M., Krupa M., Sikora A., (2010), Ograniczenia i bariery polskiego rynku oraz infrastruktury gazowej w kontekście możliwego rozwoju wydobycia gazu łupkowego w Polsce, [w:] Restrukturyzacja w obliczu nowych wyzwań gospodarczych, Kraków: Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego.
10. Kaliski M., Sikora S., Szurlej A., Janusz P., (2011), Wykorzystanie gazu ziemnego w gospodarstwach domowych w Polsce, „Nafta-Gaz”, nr 67/2.
11. Prawdliwość nadzoru nad bezpieczeństwem eksploatowanych gazociągów oraz prowadzenia nowych inwestycji przez spółkę GAZ-SYSTEM, (2015), Warszawa: Departament Gospodarki, Skarbu Państwa i Prywatyzacji Najwyższej Izby Kontroli.
12. Ruszel M., (2013), Infrastrukturalne możliwości dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego do Polski w perspektywie 2020 roku, „Humanities and Social Sciences”, vol. XVIII.
13. Ruszel M., (2017), Ocena bezpieczeństwa dostaw gazu ziemnego do Polski – stan obecny i perspektywa do 2025 r, „Polityka energetyczna – Energy Policy Journal”, Tom XX, z. 1.
14. Rynek gazu w Polsce, (2020), Niska konsumpcja gazu z potencjałem wzrostowym, https://pgnig.pl/documents/10184/2580770/Company-Overview_PL_May2019.pdf (available: 13.08.2020).
15. Sankowski M., (2020), Europejski Bank Inwestycyjny nie chce elektrowni węglowych. Rząd w potrzasku?, <http://www.defense24.pl/europejski-ank-inwestycyjny-nie-chce-elektrowni-weglowych-rzad-potrzasku/> (available: 16.04.2020).
16. Stan i perspektywy realizacji strategii gazyfikacyjnej Polski, (2019), <https://www.gazterm.pl/images/prezentacje/2019/DZIEN-II/gazterm-pmz.pdf> (available: 13.08.2020).
17. The European Green Deal, (2020), https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_pl (available: 13.08.2020).
18. Ustawa, (2009), o inwestycjach w zakresie terminalu regazyfikacyjnego skroplonego gazu ziemnego w Świnoujściu, (Dz.U. 2009, nr 84, poz. 700).
19. Uzdowski M., (2012), Właściwości gazu ziemnego jako paliwa do zasilania tłokowych silników spalinowych, „Technika, eksploatacja, systemy transportowe”.
20. Województwo opolskie, (2019), <http://www.gios.gov.pl/images/dokumenty/pms/raporty/ OPOLSKIE.pdf> (available: 13.08.2020).
21. Wybrano wykonawcę rozbudowy terminalu LNG w Świnoujściu, (2020), <https://energetyka24.com/wybrano-wykonawce-rozbudowy-terminalu-lng-w-swinoujsciu> (available: 13.08.2020).

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.3.8>

Павлига А.В.,

аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: 0000-0002-8186-7110

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ

GENERAL CHARACTERISTICS OF MODERN LEGISLATION IN THE FIELD OF ALTERNATIVE ENERGY OF UKRAINE

Стаття присвячена наданню загальної характеристики законодавчого забезпечення альтернативної енергетики в Україні. Актуальність такої проблеми пояснюється тим, що Україна потребує вирішення ситуації своєї критичної енергозалежності та має великий потенціал для активного розвитку альтернативної енергетики. При цьому автором зроблено наголос на тому, що виробництво енергії з альтернативних джерел може також допомогти пом'якшити деякі наслідки використання традиційних джерел енергії, зокрема йдеться про забруднення та виснаження ресурсів, зміну клімату тощо.

Дослідження побудоване на основі розкриття окремих теоретичних питань та аналізу ключових законодавчих положень. Зокрема, у статті вивчаються основні нормативно-правові акти, що регулюють альтернативну енергетику в країні. На основі здійсненого аналізу визначено підхід законодавця до співвідношення понять «альтернативні джерела енергії», «альтернативна енергетика», «відновлювальні джерела енергії» та «нетрадиційні джерела енергії».

Загальна характеристика сучасного законодавства у сфері альтернативної енергетики надана на основі аналізу основоположних нормативно-правових актів, що закріплюють принципи та основні поняття у сфері використання альтернативних джерел енергії. Особливу увагу приділено оцінці останніх законодавчих змін щодо модифікації «зелених» тарифів та регулювання «зелених» аукціонів.

Встановлено, що до правових недоліків, які уповільнюють розвиток альтернативної енергетики, слід віднести такі: недостатність фінансових стимулів, правова невизначеність, бюрократична тяганина, низький рівень фінансування наукових досліджень і розробок.

За результатами здійсненого дослідження зроблено висновки щодо загальної характеристики стану законодавства у сфері альтернативної енергетики. Запропоновано напрями подальшого розвитку альтернативної енергетики в Україні шляхом постійного моніторингу законодавства, визначення ступеня його відповідності динамічним суспільним реаліям та вчасного внесення необхідних змін до правового регулювання відносин використання альтернативних джерел енергії. Констатовано гостру необхідність подальшого розвитку вітчизняного законодавства у сфері альтернативної енергетики з метою стимулювання виробників електроенергії та її споживачів до раціонального та свідомого споживання у дусі ідей сталого розвитку.

Ключові слова: альтернативна енергетика, альтернативні джерела енергії, законодавство, правове регулювання, зелений тариф.

The article is devoted to providing a general description of the legislative provision of alternative energy in Ukraine. The urgency of this problem is explained by the fact that Ukraine needs to address its critical energy dependence and has great potential for the active development of alternative energy. The author emphasizes that energy production from alternative sources can also help mitigate some of the effects of traditional energy sources, particularly pollution and depletion of resources, climate change, and more.

The study is based on the disclosure of certain theoretical issues and analysis of key legislative provisions. In particular, the article examines the main regulations governing alternative energy in the country. Based on the analysis, there was determined the legislator's approach to the relationship between the concepts of "alternative energy sources", "alternative energy", "renewable energy sources and" non-traditional energy sources.

General characteristics of alternative energy modern legislation are provided based on the analysis of the fundamental regulatory acts, that are consolidating the principles and main notion regarding the utilization of alternative energy sources. Particular attention is paid to the assessment of recent legislative changes regarding the modification of "green" tariffs and the regulation of "green" auctions.

It is established that the legal shortcomings that slow down the development of alternative energy include: lack of financial incentives, legal uncertainty, bureaucratic red tape, low level of funding for research and development.

¹ Дослідження здійснене у рамках виконання проєкту «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання» за фінансової підтримки Національного фонду досліджень України (договір № 83/02.2020 від 29.10.2020 року).

Based on the results of the study, conclusions were made on the general characteristics of the state of legislation in the field of alternative energy. The directions of further development of alternative energy in Ukraine by constant monitoring of the legislation, determining its degree of conformity to dynamic social realities and timely introduction of necessary changes to the legal regulation of relations of use of alternative energy sources are offered. There is an urgent need for further development of domestic legislation in the field of alternative energy in order to encourage electricity producers and consumers to rational and conscious consumption in the spirit of sustainable development.

Key words: *alternative energy, alternative energy sources, legislation, legal regulation, green rate.*

Постановка проблеми. Попри те, що світ продовжує розвиватися, ресурси, які використовує людина, із часом можуть стати дефіцитними. Протягом багатьох років саме викопне паливо використовувалось і використовується в Україні як головне енергетичне джерело для домогосподарств, галузей та постачальників послуг. Однак через обмежену кількість викопного палива енергія стає все вищою за ціною, а наслідком споживання цього виду енергії є значний вплив на наше довкілля та клімат. Слід зазначити, що сфера альтернативної енергетики України є досить перспективною, оскільки Україна має усі ресурси та великий потенціал щодо запровадження ринку альтернативної енергетики у більших об'ємах. Однак однією із причин є саме недосконалість законодавчої бази, яка в цілому має бути наближеною до стандартів міжнародної.

Оцінка стану літератури. До питання використання альтернативних: джерел енергії зверталися такі дослідники: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.В. Башун, Я.С. Бенедик, С.Д. Білоцький, Ю.В. Ващенко, А.П. Вершинін, О.Л. Волошин, Х.А. Григор'єва, Г.Д. Джумагельдієва, К.М. Караханян, О.Б. Кишко-Єрлі, Т.Г. Ковальчук, В.М. Комарницький, А.О. Кориневич, Ю.А. Краснова, П.Г. Лахно, Н.М. Мхітарян, Е.О. Платонова, О.В. Поліщук, М.Д. Рабінович, Е.Ю. Рибнікова, С.С. Селіверстов, В.І. Семчик, Т.Є. Харитоновна, І.Є. Чумаченко, Г.І. Шматко та інші. Утім, у наукових роботах вищезгаданих вчених розглядаються лише окремі аспекти правового регулювання використання альтернативних джерел енергії та його розвитку, що потребує подальшого дослідження.

Мета – виявлення основних рис сучасного законодавства у сфері альтернативної енергетики в Україні, а також формулювання на цій основі шляхів його подальшого вдосконалення.

Завдання цього дослідження такі: визначити сучасний стан законодавчого забезпечення використання альтернативних джерел енергії в Україні; виявити характерні особливості та специфічні ознаки законодавства у сфері альтернативної енергетики; визначити шляхи удосконалення законодавчих засад розвитку альтернативної енергетики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Енергетичний сектор України порівняно із закордонними заснований головним чином на використанні газу, що значно знижує ступінь енергетичної стабільності та незаможності економіки країни.

До проблем енергетики України належать:

- 1) зниження надійності електропостачання через високу амортизацію основних фондів та відсутність інвестицій для їх відновлення (нині основні засоби носять 50% у головному мережевому комплексі, 65-70% – у виробництві, до 70% – у розподільчому мережевому комплексі);
- 2) відставання у розвитку сучасних технологій;
- 3) наявність перехресного субсидування;
- 4) складність технологічного зв'язку споживачів [1, с. 175].

Саме доступність, економність та екологічна безпека вказує на необхідність всебічної підтримки з боку держави та розвитку альтернативної енергетики у приватному секторі. Таким чином, першочергово задля пришвидшення розвитку ринку альтернативної енергетики країни потрібно удосконалити наявне законодавство та спростити дозвільну систему для громадян – власників приватних домогосподарств, що мають на меті виробляти енергію для особистих потреб [2].

Тому масштабне використання альтернативних джерел енергії може виступити як один із шляхів подолання глобальних енергетичних та економічних кризових явищ.

Слід з'ясувати, що взагалі означає термін «альтернативна енергетика», і чому навколо нього й досі йде дискусія. Неоднозначне тлумачення понять (таких як: «поновлювані», «відновлювані», «нетрадиційні», «альтернативні» джерела енергії) створює перепони для ефективної реалізації нормативно-правових актів, у яких вони використовуються [3, с. 75].

Уперше на національному рівні нормативно-правове визначення та закріплення поняття альтернативної енергетики відбулося із прийняттям Закону України «Про енергозбереження» від 1 липня 1994 року, де вводилися такі поняття, як «нетрадиційні» та «поновлювані» джерела енергії [4]. До нетрадиційних та поновлювальних джерел енергії на законодавчому рівні віднесено ті джерела, які постійно існують або періодично з'являються в навколишньому середовищі у вигляді потоків енергії вітру, сонця, морів, річок, океанів, біомаси.

Надалі на підставі Закону України «Про альтернативні джерела енергії» було введено поняття «альтернативні джерела енергії», «альтернативна енергетика», згідно з яким під останньою розуміється сфера енергетики, що забезпечує вироблення електричної, теплової та механічної енергії з альтернативних джерел енергії. Альтернативні джерела

енергії – відновлювані джерела енергії, до яких належить енергія сонячна, вітрова, геотермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, а також вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів. Відновлювані джерела енергії – відновлювані невикопні джерела енергії, а саме енергія сонячна, вітрова, аеротермальна, геотермальна, гідротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів [5].

Ще одним основоположним документом, спрямованим на ініціювання процесу реформ, є Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» (далі – Стратегія). Енергетична стратегія також передбачає політику, спрямовану на подальше зменшення споживання природного газу та підвищення енергетичної безпеки у країні та досягненні 11% використання альтернативних джерел енергії до 2020 року та 25% до 2035 року шляхом закріплення та реалізації таких принципів: забезпечення сталого розвитку української економіки; прозорості державного регулювання сектору енергетики; недискримінаційності ціноутворення; гарантій доступності до ринків та мереж; незалежності регуляторів енергетичних ринків; захисту споживачів від прояву монополізму; регулювання діяльності природних монополій; пріоритетності інноваційного технологічного розвитку [6].

Отже, можна зробити висновок, що Стратегія охоплює ті вектори розвитку, що допоможуть підвищити рівень конкурентоспроможності, привабливості України в галузі використання альтернативної енергетики, а також покращити рівень екологічної безпеки громадянина, що гарантується статтями 16 та 3 Конституції України [7].

Уже цього року Президентом України було підписано Закон України № 810 «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» (далі – Закон). Історично «зелені» тарифи вже існували та були досить привабливими для інвесторів, що дало значний прорив у розвитку альтернативної енергетики України, а саме в будівництві нових об'єктів. Однак держава була не в змозі підтримувати належний рівень функціонування та сплачувати заявлений високий «зелений» тариф. Тому влітку було прийнято Закон, яким врегульовано та змінено ставки та умови оплати за «зеленим» тарифом. Однак відбулося коригування тарифів не лише для нових виробників, а й для тих, що вже працюють, а це призвело до серйозного удару по гарантіях прав інвесторів.

Що собою являє взагалі «зелений» тариф? Зелений тариф – це спеціальний тариф на закупівлю електроенергії, що вироблена на об'єктах, введених в експлуатацію енергоблоками електростанцій (пускових комплексів) із відновлювальних джерел енергії (щодо питання гідроенергетики, то він застосовуватиметься лише до гідроенергетики потужністю до 10МВт) [8].

Позитивним моментом є те, що скористатися цим тарифом можуть як промислові компанії, так і приватні домогосподарства. При цьому слід враховувати, що «зелений» тариф повинен встановлюватися для кожного суб'єкта господарювання, що виробляє альтернативну енергію, для кожного виду такої альтернативної енергії, для кожного енергетичного об'єкта або ж для кожного будівельного блоку електростанції.

Що стосується питання «зелених» аукціонів, то це новела українського законодавства, спрямована зменшити витрати споживачів та держави на розвиток альтернативної енергетики. За правилом, вищезгадані аукціони мали б проводитись 2 рази на рік, не пізніше 1 квітня та 1 жовтня.

Планувалося, що з 1 січня 2020 року просування компаній, у яких є намір виробляти електроенергію з енергії вітру чи сонця, буде можливим лише за умови їх участі в аукціонах з розподілу квот та перемоги в такому аукціоні. Тобто переможці «зелених» аукціонів отримуватимуть державну підтримку у вигляді квоти, тобто обсягу електроенергії, яку держава гарантує придбати у них за вигравшою ціною. Максимальна вигравша ціна не повинна перевищувати відповідну зелену тарифну ставку [9].

Вимоги до потужності об'єктів альтернативної енергетики для участі в аукціонах такі:

- вітроенергетичні об'єкти потужністю понад 5 МВт;
- об'єкти сонячної енергетики (сонячні електростанції) потужність яких понад 1МВт [10].

Інші суб'єкти господарювання, що мають намір виробляти електричну енергію за допомогою альтернативних засобів, можуть брати участь в аукціонах добровільно, незалежно від встановленої потужності та альтернативного джерела енергії (окрім доменної печі та коксового газу, а також у разі використання гідроенергії лише на мікро-, міні- або малих гідроелектростанціях [11]). Водночас такі суб'єкти господарювання не мають можливості брати участь в аукціонах із розподілу квот для тих енергогенеруючих об'єктів, для яких уже попередньо встановлено «зелений» тариф або надана підтримка в результаті аукціону.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що сьогодні законодавство України у сфері альтернативної енергетики є недосконалим та потребує значних доповнень, уточнень та доопрацювань.

Перспективними шляхами вдосконалення законодавства буде:

- приведення норм сучасного законодавства до міжнародних стандартів;
- закріплення на законодавчому рівні заходів щодо стимулювання енергоефективності;
- закріплення норм стимулювання, що будуть спрямовані й на споживачів альтернативної енергії;

– модернізація фінансових стимулів для подальшого розвитку мережі об'єктів альтернативної енергетики.

У зв'язку з вищенаведеним можна зробити висновок, що вітчизняне законодавство потребує вдосконалення і подальшого розвитку, оскільки перехід до використання альтернативних джерел енергії стане ефективним рішенням для подолання енергетичної та екологічної криз в Україні.

Список використаних джерел:

1. Рязанова Н.О. Нетрадиційна відновлювана енергетика: проблеми і перспективи. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2017. № 1. С. 174–178. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddma_2017_1_32 (дата звернення: 05.12.2020 року).
2. М.М. Ivashchenko, A.S. Opanasyuk, I.P. Buryk, D.V. Kuzmin Numerical simulation of SnS-based solar cells. *Journal of Nano- and Electronic Physics*. 2018. V. 10(3). P. 03004-1
3. Рибнікова Е.Ю. Поняття нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії за законодавством України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 74–77.
4. Про енергозбереження : Закон України від 07.07.1994 № 74/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 30.
5. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003 р. № 555-IV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555-15> (дата звернення: 04.12.2020 року).
6. Енергетична стратегія України на період до 2035 року: безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність, 25.09.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.12.2020 року).
7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 05.12.2020 року).
8. Chorny S. Ukraine: New rules of the game for renewables in Ukraine. URL : <https://globalcompliancenews.com/ukraine-new-rules-of-the-game-for-renewables-in-ukraine-18082020/> (дата звернення: 05.12.2020 року).
9. Особливості використання «зеленого» тарифу. URL : https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0 (дата звернення 04.12.2020 року).
10. I. Dykunskey, Y. Anikeev. The legal framework for renewable energy in Ukraine. 2019. URL : <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=a276a418-9db6-4c84-8e86-d11fa5ecf39b> (дата звернення: 05.12.2020 року).
11. V. Yaremko, A. Stetsenko. Green tariff in Ukraine. URL : <https://sk.ua/publications/green-tariff-in-ukraine/> (дата звернення: 06.12.2020 року).

Попова А.О.,

кандидат юридичних наук

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

ORCID: 0000-0001-5558-0142

СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ЗЕМЛІ ТА ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ЗАБРУДНЕННЮ ЗЕМЕЛЬ

SOCIAL VALUE OF LAND AND PROBLEMS OF COUNTERACTING LAND POLLUTION

У пропонованому дослідженні земля розглядається як природня і соціальна цінність, просторова основа існування суспільства і держави, національне багатство багатофункціонального призначення.

XX–XXI століття – епоха широкомасштабного використання земель у поєднанні з великим масштабами їх забруднення, що призвело до порушення природного стану величезних територій, які стали непридатними не тільки для життя або сільськогосподарського виробництва, але й для промислових потреб. Під забрудненням земель розуміється привнесення в навколишнє середовище або виникнення в ньому нових, зазвичай нехарактерних хімічних і біологічних речовин, які чинять шкідливий вплив на природні екосистеми й людину і яких природа не здатна позбутися самоочищенням. У результаті може бути завдана шкода іншим об'єктам екологічних правовідносин – рослинному світу, лісам, водам, тваринному світу, атмосферному повітрю, природно-заповідним об'єктам та ін. Забруднення земель може спричинити також тяжкі наслідки для життя і здоров'я людей, тому дослідження даної проблематики і відповідного законодавства в сучасних умовах не втрачає своєї актуальності.

Однією з найбільш актуальних проблем сьогодення в науці земельного права є проблема правової охорони земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні. До правових передумов правової охорони земель можна віднести можливість впливу на суспільні відносини в галузі землекористування за допомогою правових заходів, які слід застосовувати в тих випадках, коли бажаного впливу на суспільні відносини не можна досягнути за допомогою інших соціальних регуляторів поведінки, тобто нормами моралі, релігійними нормами, корпоративними нормами.

Важливою підставою правової охорони землі є висока цінність даного природного об'єкта як одна з найголовніших підстав застосування до земель правових заходів охорони, в тому числі і від забруднення небезпечними речовинами, оскільки саме нею оперує суспільна думка, визначаючи те, чи можна піддати під правову охорону відповідний об'єкт, іноді навіть раніше, ніж це зробить законодавець. Авторка обґрунтовує, що для правильного застосування правових заходів регулювання охорони земель необхідне остаточне з'ясування необхідності цього кроку та використання напрацьованих наукою механізмів. Для розв'язання таких проблем слід використовувати умови застосування правових засобів охорони, під якими слід розуміти ті обставини, від яких залежать будь-які явища. Самі умови правової охорони земель пропонується умовно поділити на три групи: юридичні, соціально-економічні, соціально-психологічні.

Ключові слова: небезпечні речовини, охорона земель, правова охорона земель від забруднення, забруднення земель.

In the proposed study, land is considered as a natural and social value, the spatial basis of existence of society and the state, the national wealth of multifunctional purposes.

The XX–XXI century is an era of large-scale land use combined with large-scale pollution, which has led to disruption of the natural state of vast areas that have become unsuitable not only for life or agricultural production, but also for industrial needs. Land pollution refers to the introduction into the environment or the emergence of new, usually uncharacteristic chemical and biological substances that have a detrimental effect on natural ecosystems and man and which nature is unable to get rid of self-cleaning. As a result, other objects of ecological legal relations may be damaged – flora, forests, waters, atmospheric air, nature reserves, etc. Land pollution can also have serious consequences for human life and health, so the study of this issue and relevant legislation in modern conditions is still relevant.

One of the most pressing problems of today in the science of land law is the problem of legal protection of land from pollution by hazardous substances in Ukraine. The legal prerequisites for the legal protection of land include the possibility of influencing public relations in the field of land use through legal measures that should be applied in cases where the desired impact on public relations can not be achieved through other social regulators of behavior; ie moral norms, religious norms, corporate norms.

An important basis for the legal protection of land is the high value of this natural object as one of the main reasons for applying to land legal measures to protect, including from contamination by hazardous substances, because it operates public opinion, determining whether to be subject to legal protection the relevant object, sometimes even earlier than the legislator will do. The author substantiates that the correct application of legal measures to regulate land protection requires a final clarification of the need for this step and the use of mechanisms developed by science. To solve such problems, you should use the conditions of application of legal remedies, which should be understood as the circumstances on which any phenomenon depends. The very conditions of legal protection of land are proposed to be divided into three groups: legal, social and economic, social and psychological.

Key words: hazardous substances, land protection, legal protection of lands from pollution, land pollution.

Постановка проблеми. Охорона земель від забруднення сьогодні стає завданням глобального значення, оскільки внесення в навколишнє середовище нових нехарактерних хімічних і біологічних речовин, які чинять шкідливий вплив на природні екосистеми й людину і яких природа не здатна позбутися самоочищенням, а також експлуатація значних площ для збирання, переробки, складування або захоронення відходів міняє ландшафти, впливає на якість джерел питної води, зумовлює насичення атмосферного повітря неприємними або навіть шкідливими запахами, звужує використання земель під цілі житлово-цивільної, соціально-культурної та промислової забудови. Тому як охорона навколишнього природного середовища, так і охорона земель від забруднення охоплює ряд складових різної направленості, кожна з яких має декілька передумов виникнення передумов у цій сфері. У попередніх публікаціях авторка вже досліджувала соціальні, екологічні, економічні, технологічні, організаційні передумови охорони земель. У даному разі особлива увага приділена проблемам правових передумов охорони земель від забруднення небезпечними речовинами.

Мета публікації – дослідження теоретико-правових проблем протидії забрудненню земель небезпечними речовинами в Україні, аналіз правових передумов відповідної діяльності держави.

Аналіз дослідження даної проблематики. Саме по собі право на життя стимулює кожну людину робити все, аби не зруйнувати основи природи, які однозначно є сферою його проживання. Ось чому в Преамбулі Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» вказано на необхідність гармонійної взаємодії суспільства і природи, за якої використання природного середовища суспільством не порушує функції життєзабезпечення й інших екосистем. Так, суспільство, держава в процесі управління діяльністю не можуть ігнорувати, не брати до уваги екологічні фактори, бо це загрожуватиме настанням руйнівних наслідків, викликаних самою природою у випадку байдужого ставлення суспільства до її охорони. Тому не випадково ст. 16 Конституції України встановлює обов'язок держави щодо дотримання екологічної рівноваги на території України [1].

Виклад основного матеріалу. До правових передумов охорони земель слід віднести можливість впливу на суспільні відносини в галузі землекористування за допомогою правових заходів. Правові заходи слід застосовувати в тих випадках, коли бажаного впливу на суспільні відносини не можна досягнути за допомогою інших соціальних регуляторів поведінки, тобто за допомогою норм моралі, релігійних норм, корпоративних норм. Мета застосування заходів правової охорони земель спрямована на забезпечення існування належного стану землі, протидії погіршення її стану. На даний час вже

не викликає сумніву, що норми моралі та релігійні норми, які протягом тривалого часу визначали правила поведінки людини стосовно землі, не виконують свого призначення з урахуванням стану земельних ресурсів.

Передумовою запровадження широкого правового впливу у цій сфері є інтенсифікація виробничої діяльності, що, у свою чергу, призводить до необхідності застосування більш серйозних соціальних регуляторів поведінки людини, ніж норми моралі, звичаї та традиції.

Наступною передумовою правової охорони земель виступає можливість досягнення цілей у такій діяльності. Її сутність полягає в тому, що правова норма буде практично функціональною і достатньо ефективною лише тоді, коли існує об'єктивна можливість її реалізації, тобто втілення дії правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їхній практичній діяльності. Будь-яка охоронна норма щодо землі повинна бути сформульована таким чином, щоб факт її існування та порушення в більшості випадків міг бути виявленим та доведеним: 1) із достатнім ступенем достовірності; 2) законними та доступними діями; 3) без шкоди для моралі та соціально позитивних міжособових зв'язків людей [5: 6, с. 35].

Іншою передумовою встановлення заходів правової охорони земель від забруднення небезпечними речовинами є наявність історичних традицій. Адже на всіх етапах еволюційного розвитку суспільства земля була основним джерелом існування людини і завжди виступала предметом жорсткої боротьби між людьми, війни в минулі часи також відбувалися для заволодіння землею, первісні капітали нагромаджувалися завдяки земельним ресурсам, а держава намагалася забезпечити належну правову охорону землі та прав на неї, самостійне закріплення отримала недоторканність права власності на землю.

Однак на всіх етапах історичного розвитку держави та права земля охоронялася лише як об'єкт права власності та об'єкт господарювання. Такий підхід зумовлюється тим, що рівень соціально-економічних відносин на той час не становив загрози для землі як об'єкта природи.

Таким чином, необхідність охорони земель від забруднення небезпечними речовинами, а також іншого погіршення їх якісного стану правовими заходами набула актуальності поряд із історичним розвитком нашої держави.

Важливою підставою застосування правових заходів охорони земель та користування природними ресурсами є необхідність правової гарантії охорони конституційних прав та свобод. В еколого-правовій науці правам і свободам особи, їх систематизації приділяється достатня увага, але гарантії цих прав і свобод потребують додаткового наукового дослідження.

В юридичній літературі виділяють гарантії у широкому і вузькому розумінні. У широкому сенсі під гарантіями розуміються гарантії, які охоплюють всю сферу дії наданих прав та покладення на них юридичних обов'язків відносно використання землі як природного об'єкта та володіння конкретною земельною ділянкою, а гарантії у вузькому розумінні закріплені в земельному законодавстві і охоплюють лише сферу захисту суб'єктивних прав, що впливають із них. Специфіка цих гарантій полягає в тому, що система економічних, політичних, ідеологічних гарантій права громадян на сприятливе для життя навколишнє природне середовище працює лише через юридичні гарантії, які безпосередньо забезпечують реальний правовий статус особи [4].

Сама здійснювана державою охорона земель належить до числа правових гарантій реального здійснення цих прав поряд з екологічними, соціальними, організаційними та іншими гарантіями. Ст. 50 Конституції України [1] закріплює право громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля і на відшкодування шкоди, яка заподіюється порушенням цього права. Земля, як відомо, є одним із основних елементів довкілля, і від її якісного природного стану залежить безпека всього довкілля. Заподіяння шкоди земельним ресурсам порушує право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право вільного використання природних ресурсів, у тому числі й землі [1].

Не лише юридичне закріплення правових гарантій охорони прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, але й наявність механізму реалізації цих гарантій повинні стати запорукою забезпечення глобальної екологічної безпеки. Небезпека тут – це потенційна загроза виникнення збитку або іншої форми реалізації ризику (забруднення, пошкодження, псування) земельних ресурсів, що зумовлена специфікою останнього. У зв'язку із цим небезпека є ключовою характеристикою загрози, яка відображає взаємодію двох основних елементів: 1) носія загрози – земельна ділянка як об'єкт, що зазнає зниження своєї цінності внаслідок реалізації такої потенційної загрози, та суб'єкт – власник або землекористувач земельної ділянки – як особа, яка безпосередньо зазнає шкоди (збитку) внаслідок такого пошкодження; 2) навколишнього середовища, в якому функціонують як об'єкт, так і суб'єкт ризику – тобто носії загрози, які можуть провокувати її реалізацію [6; 7].

Законодавець під час визначення правових заходів охорони земель повинен враховувати відповідність носія загрози навколишньому середовищу, в якому функціонує такий носій. Це необхідно для того, щоб правильно визначати правовий режим поводження з окремими об'єктами, які можуть заподіяти шкоду земельним ресурсам. Такими об'єктами для земельних ресурсів, зокрема, є пестициди і

агрохімікати як речовини, що в сучасному агропромисловому комплексі найбільш часто контактують із земельними ділянками і водночас є потенційним джерелом небезпеки.

Основи законодавчої політики сформульовані на міжнародному рівні у Статуті ООН, у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, які схвалені 25-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН [2; 3].

Соціальна цінність земель також визначається важливістю землі як об'єкта права власності. Зокрема, зі змісту ст. 148 Господарського кодексу України на розвиток ст. 13 Конституції України впливає [1], що як об'єкт права власності земля належить до надбання усього Українського народу [9, с. 39]. Конституція України не випадково носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні визначає народ, який безпосередньо або через уповноважені органи державної влади та місцевого самоврядування реалізує цю владу, в тому числі стосовно недоторканості землі як просторової основи функціонування держави, зокрема вирішення питань щодо змін меж її території. Це виключне право народу як носія суверенітету, а тому Конституція України покладає на державу обов'язок щодо особливої охорони основного національного багатства. У цьому плані особлива охорона держави щодо земель може диференціюватися з урахуванням їх ціннісних характеристик та функціонального призначення [6, с. 166].

Зауважимо, що соціальна цінність земель визначається тим, що заходи правової охорони спрямовані на збереження та відновлення нормального та природного якісного стану землі як необхідної умови збереження екологічної рівноваги. Крім того, на ступінь соціальної цінності земельних відносин також впливає стан суспільної думки щодо шкідливості того чи іншого правопорушення. Якщо суспільна думка є негативною до порушення певних вимог норм та до наслідків такого порушення, то відповідні вимоги повинні стати правовими [6; 8]. Отже, правова охорона земель визначається соціальною цінністю, оскільки вона забезпечує екологічну безпеку суспільства. Таким чином, суспільна цінність землі, її ступінь та характер залежить від особливостей землі як елемента екологічної безпеки та об'єкта земельних правовідносин.

Для правильного застосування правових заходів регулювання суспільного життя необхідно поряд із підставами враховувати й умови застосування правових заходів охорони земель. За наявності розглянутих вище підстав застосування правових заходів охорони перед законодавцем постає проблема остаточного з'ясування необхідності цього кроку та використання напрацьованих наукою механізмів якісної розробки необхідної правової норми. Умови

правової охорони земель можна уявно поділити на три групи: юридичні, соціально-економічні, соціально-психологічні.

Аналізуючи чинне законодавство щодо встановлення правових заходів охорони земель, можна виділити такі форми реалізації загрози, які мають місце щодо земельних ресурсів: господарська діяльність, меліорація, використання осадів стічних вод, застосування пестицидів та агрохімікатів, здійснення господарської діяльності, пов'язаної зі зберіганням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням і захороненням відходів, містобудівна діяльність, застосування нових технічних засобів і технологій, радіоактивне забруднення [9].

Таким чином, викладені вище передумови різного характеру в сукупності створюють основу організації належної правової охорони земель від забруднення правовими, екологічними, економічними, технологічними, організаційними та іншими способами. Їх необхідно враховувати і за можливості перетворювати в реальні дії щодо здійснення відповідних природоохоронних заходів, не ігноруючи об'єктивні умови і фактори екологічного, соціального, економічного та іншого порядку, оскільки природа жорстко наказує тих, хто порушує природні і правові закони. Тому задача правової охорони навколишнього середовища, як сказано у ст. 1 Закону України «Про охорону земель» [4], – забезпечити попередження і ліквідацію негативного впливу господарської та іншої діяльності на довкілля та реалізацію політики охорони навколишнього середовища й земельні ресурси в цілому, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій і природних об'єктів, пов'язаних із історико-культурною спадщиною.

Суспільна думка в Україні щодо нетерпимості та неприпустимості пошкодження земель сформувався досить давно. Послідовно приходило масове усвідомлення того, що землі потребують охорони. Так, у радянські часи ставлення до землі було споживацьким, вона розглядалася лише як об'єкт господарювання. Водночас держава, будучи монопольним власником землі, регулювала відносини щодо використання та охорони земель як об'єкта господарювання та закріплювала положення про те, що земля може належати лише державі. Тому посягання на заборони та приписи, встановлені державою щодо належності землі, визнавалися суспільно небезпечними, навіть злочинними.

Споживацьке ставлення як до природи в цілому, так і до окремих її елементів, виражається в екстенсивних формах природокористування в поєднанні із чинниками інтенсивного зламу установлених моральних цінностей та з ідеями «суспільства

споживачів». Саме такі підходи заклали підвалини глобальної екологічної кризи, що спіткала людство останніми десятиріччями. Правові проблеми охорони земель від забруднення небезпечними речовинами стали привертати увагу та почали набувати загального характеру ще в середині ХХ ст. Це пов'язано з невідпинним зростанням екстенсивності використання землі і загостренням негативних екологічних наслідків техногенного і антропогенного характеру. У зв'язку із цим відповідні положення знайшли своє відображення у ст. 14 Конституції України [1], яка віднесла землю до основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави, оскільки значимість права для людини і суспільства полягає перш за все в розмежуванні сфер свободи і сваволі, що правомірне і неправомірне.

Далі необхідно звернути увагу на те, що підставою застосування правових заходів охорони земель є неможливість відновлення чи захисту зазначеного природного ресурсу без втручання держави. Зауважимо, що земля не має споживчої вартості, хоча і є найважливішою цінністю народу України, задовольняє різноманітні потреби як усього суспільства в цілому, так і окремих його суб'єктів.

Державний стандарт 26640-85 «Земля. Терміни і визначення» визначає поняття земля як найважливішої частини навколишнього середовища, що характеризується простором, рельєфом ґрунтовим покривом, рослинністю, надрами, водами і головним засобом виробництва у сільському господарстві, а також просторовою базою розміщення галузей національного господарства [10]. Визначення землі як елемента природного середовища, що знаходиться в нерозривному зв'язку з іншими об'єктами природи та виконує головну екологічну функцію природного ресурсу, в юридичній літературі надало підстави розглядати землю та ґрунт як самостійні об'єкти правової охорони.

Висновки. Таким чином, усі землі України незалежно від напрямку їх залучення в користування та обсягу виконуваних ними функцій відносяться до земельних ресурсів, складають земельний фонд і володіють певним потенціалом, тому земельний потенціал пропонуємо розглядати як сукупність доступної та прихованої продуктивності землі та здатності її як ресурсу задовольняти потреби суспільства. Варто також зазначити, що не всі землі можуть бути залучені в господарський обіг. Крім цього, тривале використання залучених у користування земель як вичерпного природного ресурсу здатне зменшувати величину земельного потенціалу. Зазначені обставини обумовлюють потребу у правовій охороні земель у тому числі і від забруднення небезпечними речовинами.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2016. 82 с.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй від червня 1945 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відносно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. Действующее международное право. Москва : Московский независимый ин-т международного права, 1996 Т. С. 65–73.
4. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
5. Жариков Ю.Г. Охрана почв – обязанность землепользователей. Москва : Юридическая Литература, 1965. С. 3.
6. Шемшученко Ю.С. Правовая охрана окружающей в области промышленного производства. Киев : Наукова думка, 1986.
7. Оборотов Ю.М., Завальнюк В.В. Антропологізація права: традиції та сучасність : монографія. Одеса, 2015. 350 с.
8. Kostytsky Vasyl. Ensuring ecological safety or ensuring a favorable environment: theoretical and legal justification of the function of a modern ecological state. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. URL : <http://jpnu.pu.if.ua>, Vol. 5, No. 2 (2018). P. 25–32.
9. Господарський кодекс України. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
10. Попова А.О. Порівняльно-правовий аналіз заходів охорони земель від забруднення небезпечними речовинами в деяких країнах пострадянського простору. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю юрид. ф-ту (м. Київ, 4-5 лист. 2016 р.)*. Київ : НУБіП України, 2016. С. 160–161.
11. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. Ст. 27.

UDC 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.3.10>

Sydor V.D.,

Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Constitutional,
Administrative and International Law
Kyiv Institute of Intellectual Property and Law
of the National University "Odesa Law Academy"
ORCID: 0000-0002-1794-2577

Kostytska I.O.,

Doctor of Law Sciences, Senior Researcher,
Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine
ORCID: 0000-0003-2336-1426

THE CLASSICAL AND MODERN APPROACHES TO ENVIRONMENTAL LAW RESEARCHES

КЛАСИЧНІ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

The paper is devoted to comprehensive and detailed study of the classical and modern approaches to environmental law researches. The author substantiates that environmental legislation as a specific regulation tool significantly affects the selection of means and methods used in the process of regulating environmental relations. The system of approaches and methods in environmental law and legislation is analyzed. It is established that for modern research the use of classical methods, such as: formal-logical method, dogmatic method, method of factor analysis, functional-legal method, comparative-legal method, sociological method, historical-legal method, system-structural method, logic-semantic method, prognostic method are insufficient. The paper emphasizes on such an important methodological feature of the study of the environmental law as the usage of an interdisciplinary approach. The article argues that environmental relations should be studied in accordance with the laws of self-organization and self-development. They have a historical status, stages of growth and development, periods of stability and change. The historical status of ecological relations helps to determine the specifics of different stages of formation and functioning, as their development depends on the stages of social development. We reasonably believe that the spread of synergy as an interdisciplinary method of research marked the transition to the postclassical development of the science of environmental law. It is proposed to design a new methodological strategy based on co-evolutionary relationship between human and nature, anthropology, synergy and other modern sciences. Main legal factors of the environmental legislation effectiveness are investigated. The authors prove that various defects of the environmental laws reduce their effectiveness.

Key words: environmental law, research, methodology, methodological approaches, classical methods, modern methods, interdisciplinary approaches.

Стаття присвячена всебічному та детальному вивченню класичних і сучасних методологічних підходів до дослідження екологічного права. Динаміка розвитку екологічних відносин суспільства стикає науку про екологічне право з багатьма проблемами. Швидкі реформи економічної та політичної системи України, значне динамічне формування нових форм суспільного життя вимагають відповідного правового забезпечення, яке базувалося б на сучасній науковій теорії та методології. Автори обґрунтовують, що екологічне законодавство як специфічний інструмент регулювання суттєво впливає на вибір засобів і методів, що використовуються у процесі регулювання екологічних відносин. У публікації проведено комплексний аналіз системи класичних та новітніх підходів та методів дослідження еколого-правових явищ. У результаті авторами встановлено, що для проведення сучасних досліджень використання класичних методів, таких як: формально-логічний метод, догматичний метод, метод факторного аналізу, функціонально-правовий метод, порівняльно-правовий метод, соціологічний метод, історико-правовий метод, системно-структурний метод, логіко-семантичний метод, прогностичний метод – на сьогодні вже є недостатніми. У науковій статті авторами наголошується на такій важливій методологічній особливості вивчення екологічного законодавства, як використання міждисциплінарного підходу. Обстоюється думка, що в даний час існує об'єктивна необхідність комплексного, системного підходу до проведення еколого-правових досліджень. У статті доводиться думка, що екологічні відносини слід досліджувати відповідно до законів самоорганізації та саморозвитку. Вони мають історичний статус, етапи зростання та розвитку, періоди стабільності та змін. Встановлено, що історичний статус екологічних відносин допомагає визначити специфіку різних етапів становлення та функціонування, оскільки їх розвиток залежить від стадій соціального розвитку. Обґрунтовано ідею, що поширення синергії як міждисциплінарного методу дослідження ознаменувало перехід до посткласичного розвитку науки екологічного права. Запропоновано розробити нову методологічну стратегію, засновану на коеволюційних відносинах між людиною та природою, антропології, синергії та інших

сучасних науках. У публікації досліджено основні правові фактори ефективності екологічного законодавства. Автори доводять, що різні дефекти екологічного законодавства знижують їх ефективність та провокують правоохоронні помилки, які часто виражаються в порушенні екологічних прав.

Ключові слова: екологічне право, дослідження, методологія, методологічні підходи, класичні методи, сучасні методи, міждисциплінарні підходи.

Introduction. The dynamics of the development of the environmental relations of the society confronts the science of environmental law with many problems. The destruction of the economic and socio-political system of the Soviet society led to a certain disruption in the research of the methodology of social processes. Rapid reforms of the economic and political system of Ukraine, significant dynamic formation of the new forms of social life require appropriate legal provision that would be based on the modern scientific theory and methodology.

The state of scientific research of the problem.

The analysis of the scientific literature reveals the different, often contradictory approaches to the interpretation of both the concept and the essence of the methodology and its characteristics, features and developmental trends in the science of environmental law. It can be explained by the diversity of methodological investigations that differ by their theoretical level, the degree of differentiation of their own methodological problems from the object of its study, and by the author's understanding of the basic methodological research methods and techniques of environmental-legal phenomena. There is a general opinion in legal literature that the methodology of science should be considered as the study of general principles, ways, patterns of scientific knowledge, principles and practices that are carried out at different levels (philosophical, scientific, specific sciences, methods and techniques). They aim at development of the provisions that give the opportunity to choose tools and to build procedures which will effectively resolve problems and challenges that arise in the process of research. The methodology defines the means of gaining scientific knowledge, which reflects the dynamic processes and phenomena, provides comprehensiveness of information, creates a system of legal information that is based on objective facts.

The purpose of the article is to outline the main traditional and modern methodological approaches to environmental law research in order to establish the most effective ones.

Main body. Environmental methodology contains knowledge about: 1) approaches, principles, methods and techniques which are to be used in studying the sources of law; 2) approaches, principles, methods and techniques of knowledge which should be used in any experimental procedure; 3) the content of specific approaches, principles, methods and techniques used for the law sources and the consequences of their development; 4) the way the methods are interrelated in the process of learning and obtaining new knowledge.

The methodology of the legal science is a system of approaches, methods and techniques of the scientific

research, the theoretical basis of their usage in the study of the state-legal phenomena.

The basis of the methodology of legal science is presented by such approaches: 1) philosophical and ideological approaches (materialistic or idealistic, metaphysical or dialectical, recognition or denial of the objective social, including state-legal, patterns and possibilities of their studying and gaining true knowledge about them); 2) general scientific methods, that are used in all or most sciences (structural, functional methods, method of transition from the abstract to the concrete); 3) formal logical procedures – analysis and synthesis; 4) group methods that are used only in a particular group of sciences, for example, only in the social sciences (e.g., method of concrete sociological research); 5) special methods that are appropriate for the study of any science subject (interpretation of the legal norms, special techniques summarizing legal practice) [1, p. 618].

Methodology is objectively determined by the subject knowledge derived from general conceptual approaches, the level of the scientific knowledge. The methodology is a system of methods, a set of techniques and activities of research and knowledge about them. Objectively, this system is stipulated by the nature of the phenomena and processes which are studied and which arise from the general methodological state of the scientific knowledge and scientific interests.

A comprehensive and detailed study of the methodological problems of environmental legislation development should be one of the main tasks of the science of environmental law. Methodology of environmental laws is an application of a set of specific theoretical principles, logical and special methods of investigation of the environmental legislation development [2, p. 14]. The method of study is a mind process that is implemented in a scientific manner and focused on the subject (object) of the research to acquire new legal knowledge in general theoretical and in applied aspects of the study.

There are main methods of scientific research in environmental law: 1) formal logical method that provides scientific reliability of the obtained information and enables to detect inconsistency of certain environmental laws with the realities of social life, as well as contradictions between some norm-legislative acts; 2) formal legal method that guarantees the study of environmental law development problems exclusively in the context of positivism; 3) method of factor analysis, which allows to take into account quantitative and qualitative changes in environmental laws depending on certain circumstances, and also to build factor models needed in the process of legal forecasting; 4) functional legal

method which requires the study of environmental law from the standpoint of its tasks and functions; 5) activity method that helps to examine the role, place and meaning of a single norm-legislative act in the environmental legislation; 6) comparative legal method which facilitates the identification of general and special, typical and unique characteristics in the legal regulation of the environmental relations in different countries. It allows establishing a positive experience of legal regulation of environmental relations abroad; 7) sociological method which enables to study and consider the general laws of social development, economic analysis, political, social, psychological, demographic and other phenomena in the society in the process of developing regulations of the environmental laws; 8) historical and legal method that provides succession of environmental laws development, allows to reveal the positive and negative features of historical sources of environmental laws and helps to establish the consequences of their impact on the environmental relations; 9) systematic and structural method that allows to regard the environmental legislation as an orderly, coherent, logically structured set of normlegislative acts aimed at regulating land relations; 10) logical-semantic method based on tracing the formation of specific conceptual-categorical system of the environmental laws; 11) prognostic method that makes it possible to make science-based forecasts of the environmental laws development. Formal-logical method is one of the most traditional ones in the legal science [3, p. 38].

Future law science seems primarily responsible for studying two basic fundamental key problems: the methodology of law and cooperation with other natural, technical and social sciences. It's time to finally understand that the content of the development of methodological law problems doesn't only involve self-understanding of the science, the improvement of the legal culture of thinking, but it also gives the future research powerful cognitive tools that allow to deeply penetrate into the unknown, not yet investigated layers of the legal reality. An important methodological feature of the study of the environmental law is the usage of an interdisciplinary approach. The Environmental law as a science is a structured knowledge of the environmental norms, forms and methods of forming the environmental law awareness and ways to improve it. It also includes: legislators' ideas about the subject and method of the given branch of legal knowledge, sources and determinants of their formation, the place of environmental law in the jurisprudence.

The essential point that determines the nature and characteristics of the formation and development of the environmental legal knowledge is the awareness of the connection of environmental rights, not only with other branches of legal science, but also with other social sciences – sociology and philosophy that define the methodological research. In particular, the philosophical part

is not only an external means of theoretical justification, but it also determines the methodological orientations and inner meaning of most theoretical concepts and the knowledge. National and foreign philosophical, economical, environmental, agricultural, biological and other doctrines, as well as the legal doctrine of the environmental usage are the basis for the economic, social, public legal, demographic, spiritual and cultural development of the people and conservation of the environment. In the relationship people – nature an exclusive role belongs to the environmental as an object of legal regulation of social relations are caused by its objective physical characteristics and functions in nature, economy, society, and the subjective legal qualities that define it as an object of environmental land law.

Environmental relations develop on the basis of the economic consequences, and the environmental laws influence their formation and development. While regulating with the help of the developed norms of the environmental legislation, the reverse process of transferring regulatory requirements into an actual behavior and into real social environmental relations.

Updating of the problems of using sociological approach in environmental law science is stipulated by the role of this area of law in theory and practice of state functioning. One of the real ways to overcome the crisis in modern jurisprudence is the development of the sociology of the law, the study of law as a phenomenon of our civilization through the prism of "life", abstract legal norms due to its application, fulfillment and realization by the subjects of the social relations. Environmental legislation as a specific regulation tool significantly affects the selection of means and methods used in the process of regulating environmental relations.

In a legal state the legislative activity involves correspondence between legality and law expediency taken on behalf of the state organized society. They necessarily take into account the interests of each individual, which are implemented by all legal entities and primarily by the state itself. Since the law as a whole is intended to assist the legislator in the development of scientific bases of society and sciencebased recommendations for the improvement of this administration, it can be argued that the task of legal science is to assist the legislator in the formulation and adoption of legal norms.

Nowadays environmental law is developing rapidly and the science of the environmental law should aim at facilitating this process by solving current and future problems of improving the environmental legislation. The social function of the legal science require scientists to develop effective mechanisms that can influence the situation in law enforcement. In order to adequately respond to the current need for integrated research of analytical and applied nature, it is necessary to turn theoretical understanding into the generalization of the social and judicial practices, considering the legislative dynamics and changing economic and political conditions.

This approach does not reduce the importance of the fundamental works. It primarily deals with the fundamental nature of the legal science, the attempt to close the gap between theory and practice. The Environmental law today is experiencing a period of the accumulation of the theoretical knowledge, but its isolation from the needs of the legal and social life may have negative consequences for the entire industry. Legislative activity is based on the needs of objective, independent from the people's will economic laws. Implementing the unification of the old and developing the new environmental legislation is necessary to take into account the objective nature of the economic laws, correlation between economic and legal laws question which leads to the subjective idealism.

The current level of the environmental law science and legislative activity poses before the science of the environmental law the problem of improving the methods of the empirical research in the field of environmental law norms application with the goal to identify their efficiency and find ways to improve environmental legislation, bringing it in compliance with the changing socio-economic conditions of our society. In this regard, considerable importance is attached to the sociological trend in land environmental science, which involves the study of actual social relations in environmental law, analysis of the relationship between legal norms, legal relationship and actual environmental relations. In particular, the methods of empirical research in environmental law represent surveys and questionnaires of environmental law specialists, observation method, etc.

The socialization of the law and legal knowledge has become one of the most important directions of adapting domestic law to the current challenges. The man as a carrier of inalienable rights and freedoms, which have to determine the content and direction of the state functioning, can now be seen outside the legal science [5, p. 138]. Only with awareness of the social foundations of rights, the legislation may be considered in the context of ensuring and protecting the rights and freedoms of a man and a citizen, functioning of a legal state and a legal culture. On this basis the sociological approach to a law as a theoretical concept that has social nature, different from the usual application of the jurisprudence methods of empirical sociological research to confirm certain theoretical conclusions, is formed. It is necessary to conduct in-depth analysis of the existing environmental relations which require or may require the legislative regulation. Since actual social relations are rather interchangeable, unstable, it is important not only to identify their current system, but also to find out the trends of their development. This analysis makes it possible to build a model of legal regulation of relations in the future, or, in other words, to predict the development of the environmental law, to prepare the creation of appropriate norms and institutions.

The main peculiarity of a legal prediction is the recognition of the fact that the law is always evolving to reflect changes in social life, in actual people's relations. It is possible to predict the development of law only on the basis of known or projected society development. However, the prognostic nature of the reflection in the law has its limits which can be divided into social, epistemological and the legislative rights themselves.

Social boundaries are expressed in the fact that the legislation should not only accurately reflect the future development of social relations, but also take into consideration a real social, specific historical opportunity to achieve it. Socio-legal prediction can be fruitful only when it is based on the study of the general laws of the social development. It is necessary to analyze the economic, political, social, psychological, demographic and other phenomena in society, which together determine the possibility of a public life regulation to reveal the objective laws of these phenomena [6, p. 87].

The fundamental methodological problem of environmental law and legislation is the subjective factor and the complexity of legislators' understanding of the legal environmental processes and phenomena. A man creates legislation that would adjust environmental relations, and it seems that the existence of this law depends on the will of a person who has made it. However, the trajectory of environmental legislation often goes beyond the goals and objectives of its creators. The environmental law science is beginning to use synergy methodology, a new science that studies self-organizing, random processes. These methodological ideas allow a better understanding of the genesis of the environmental legislation, some of its legal institutions.

Environmental relations are to be investigated according to the laws of self-organization and self-development. They have a historic status, stages of growth and development, periods of stability and change. Historical status of the environmental relations helps determine the specificity of different stages of formation and functioning because their development depends on the stages of the social development. The spread of synergy as an interdisciplinary research method marked the transition to Post-classical development of the science.

Synergetics explores various open systems capable of selfdevelopment. This system is estimated as a non-linear, characterized by a special mechanism of bifurcations, irreversibility and uncertainty. Random fluctuations imbalance the system and as a result, it loses its stability. Due to the positive feedback, the fluctuations are increasingly amplified and can lead to bifurcation – the destruction of the previous system and its transition to a new state. Switching to a higher stage means self-organization. Instability is no longer considered as something destructive and negative; it is regarded as a condition of stable and dynamic development. The emergence and development of the idea of the imbalance, non-linearity and instability proved multivariate ways of

development [7, p. 13]. As a result, modern system of thinking is more likely to take into account the dynamics in the study of stability problems. Synergetic understanding of the development and structure represents a new stage of methodology.

Productivity of synergy ideas is the synthesis of the subjective and objective approaches. The role of synergy provokes internal growth, self-organization of the environmental and legal knowledge, its inner reorganization. New information about the constructive role of a chance in a social development allows to clarify the subjective factor of reforms, and to take into account both logical cause-effect relations and random relations. Possibilities of synergy are extremely broad in the study of legal processes. Synergistic methodology is relevant due to the increase of the number of the regulations, widening of the range of their action and consolidation of them with the disparate, sometimes contradictory public interests. Synergistic methodology develops the concept of self-organization rights, emphasizing the growing danger of the disruption. It points out the cause of unpredictable reactions of subjects in their legal relationship. Synergetic approach allows us to take a fresh look at the issues of overcoming and eliminating inconsistencies in the regulations and other legal acts. The research is driven largely by the structural and systemic approach. The specificity of synergetic approach lies in its completion by a large unit that examines patterns of inconsistency of the law. In addition, scientific approach using synergy ideas enables us to master qualitatively a new group of methods and principles of the research.

Synergistic research approach to legal theory leads to the conclusion that the synergistic ideas can help “uncover” significant resources for improving the efficiency of the regulation without any special costs and, what it is important, to minimize the costs of limited legal means and methods. On the way of the promotion of new ideas in law, the legal science should reject the domination of the monistic law comprehension. Its roots are so deep that many researchers ignore the fact, and some directly deny any other spheres of law life except legal norms based on the traditions of “pure”

law. This leads to a conclusion about the excellency of the standards established by the legislator, where judgments are made within the space, limited by the regulatory forms [8, p. 168].

The necessity of transcending law dogma and consideration of its other faces and forms of existence is dictated by the objective needs of the environmental law as a branch of law, and as a science. This dogmatic approach is not rejected, but it must be used in the combination with other approaches, such as natural, social and others. Only then environmental legislation will be available for public understanding as a regulator of environmental relations.

The value of the current environmental law and its highest purpose is to create conditions for the realization of the natural and inalienable environmental rights. Environmental issues should be investigated according to the laws of selforganization and self-development. They have historic status, stages of growth and development, periods of stability and change. Historical status of environmental relations helps determine the specificity of different stages of formation and functioning, because their development depends on the stages of social development.

Conclusions. At present time there is an objective need for a comprehensive, systematic approach to the legal institution of the monitoring of the environmental legislation. Monitoring in the field of the environmental legislation is an innovative institution of governance and the development of the civil society. Based on the synthesis and analysis of its results the decisions in the sphere of environmental relations can be developed promptly, efficiently and effectively implemented. The establishment of a system for monitoring of the environmental laws is a necessary tool to ensure a proper quality of the government decisions on the basis of the development and consolidation of the experience that is already in the monitoring legislation. The creation and development of its new branch forms should be aimed to ensure the development and adoption of the common decisions by the legislative and executive powers in the process of the legislative activity.

References:

1. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. / 3-й том «К-М». Київ : Укр. енцикл., 2001. С. 618.
2. Гетьман А. Методологічні засади становлення правових основ охорони довкілля. *Право України*. 2011. № 2. С. 14.
3. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія. Київ : ТОВ «Вид-во «Юрид. думка», 2008. С. 38.
4. Малишева Н.Р. Гармонізація екологічного законодавства в Європі : дис. у формі наук. доповіді на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 1996. С. 18.
5. Петришин О. Проблеми соціалізації права та соціологізації правової науки. *Право України*. 2011. № 8. С. 138.
6. Костицький В.В. Соціологія права: науково-теоретична спадщина Євгена Ерліха і проблеми розвитку сучасної науки : монографія. Ін-т законодав. передбачень і прав. експертизи. Вид. 2-ге. Київ : Коло, 2016. С. 87.
7. Князева Е.Н. Синергетика: начала нелинейного мышления. *Общественные науки и современность*. 1993. № 2. С. 13.
8. Сидор В.Д. Методологічні основи земельного законодавства України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Львів : ЛУБП, 2010. Вип. 5. С. 168.

UDC 349.6.001

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.3.11>

Sukhodolska A.A.,

Ph.D., Researcher

Educational and Research Center of Medical Law
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-5794-9167

Tymoshenko M.O.,

Ph.D., Associate Professor,

Vice-Rector

Private Higher Education Establishment “European University”

ORCID: 0000-0003-2584-5731

THE ENVIRONMENTAL PROBLEMS OF THE HIGHER EDUCATION

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

The article is devoted to the right to education is under the obligation of the state to provide at least a minimum guarantee to ensure both the accessibility of educational services within the functioning of the relevant network of educational institutions and the provision of systematic professional knowledge that would take into account the environmental component.

It is established that the concept of freedom in law includes the freedom to choose any activity not prohibited by law, including the right to education as a condition of future employment. This concept is inextricably linked to the rights and responsibilities of man and citizen and is guaranteed by international law and the constitutions and laws of individual countries. Constitutional regulation of higher education and its environmental and ecological and legal components, appropriate programming of the legal consolidation of this branch of social relations is an objective reflection of the general public significance and functional properties of the phenomenon of higher education for the personality development, society and state development, the embodiment of social value conditions of the globalized civilization development, accompanied by an increase in environmental challenges and threats.

The right to higher education should be understood as a Government-guaranteed opportunity for a person who already has the necessary level of basic education to obtain professional knowledge, skills, competences and their official recognition in order to meet the needs of society at a higher educational institution or scientific organization in accordance with established educational programs and standards and the state in training highly qualified specialists, as well as individuals in the intellectual, cultural and moral development with the bank of ecological knowledge of the acquired skills and knowledge implementation.

Key words: human rights and freedoms, freedom and choice, right to education, constitutional guarantees of the right to education.

Стаття присвячена проблемам реалізації права на освіту, обов'язку держави надати принаймні мінімальну гарантію забезпечення як доступності освітніх послуг у межах функціонування відповідної мережі навчальних закладів, так і надання систематичних професійних знань, які б враховували екологічний складник.

Встановлено, що поняття свободи у праві включає свободу вибору будь-якої діяльності, не забороненої законом, зокрема й право на освіту як умову майбутньої роботи. З'ясовано, що поняття свободи у праві включає свободу вибору будь-якої діяльності, не забороненої законом. Це стосується, зокрема, і права на освіту як умови майбутньої трудової діяльності. Це поняття нерозривно пов'язане з правами й обов'язками людини і громадянина та гарантується як міжнародно-правовими актами, так і конституціями та законодавством окремих країн. Цей вид соціальних відносин є об'єктивним відображенням загальносуспільної значущості та функціональних властивостей явища вищої освіти для розвитку особистості, розвитку суспільства й держави, утілення соціально-ціннісних умов розвитку глобалізованої цивілізації, що супроводжується збільшенням екологічних викликів і загроз.

Право на вищу освіту варто розуміти як гарантовану урядом можливість людині, яка вже має необхідний рівень базової освіти, здобути професійні знання, навички, компетенцію та їх офіційне визнання з метою задоволення потреб суспільства у вищих навчальних закладах. Установа чи наукова організація відповідно до встановлених освітніх програм і стандартів та держава беруть участь у підготовці висококваліфікованих спеціалістів, а також осіб, які займаються інтелектуальним, культурним і моральним розвитком, з набором екологічних знань, набутих навичок та впровадженням знань.

Ключові слова: права і свободи людини, свобода та вибір, право на освіту, конституційні гарантії права на освіту.

In the modern globalized world the higher education acts as a social agent, demonstrating the close interconnection of the personal and social components of the human civilization development. The concept of freedom is inextricably linked with human existence. At the same time, it is multidimensional, as evidenced by attempts to define and interpret it from ancient times to the present. Appropriate interpretations are primarily characteristic of philosophers, for whom the basic problem has always been to determine the relationship between human free will and its activities, regardless of external circumstances.

At the same time, freedom has always been seen not just as a person's choice, but as something higher, almost inaccessible. It is characteristic that such ideas were expressed not only by scientists of Antiquity or the Middle Ages, but also by contemporaries. Thus, S. Alekseev argues that "freedom is not the result of intellectual creation. <...> It is really given to people by nature itself, it is – "God's gift", one of the highest manifestations of human nature, the essence of the unique that is inherent in man as a being intelligent – of higher consciousness. And in this regard, freedom is the embodiment of the meaning of human life <...>" [17].

The measure of human freedom has always been its comparison with dependence/independence from coercion. In particular, according to F.A. Hayek, "the state of freedom is a state of relations between people, when the coercion of some against others will be minimal" [18]. At the same time, J.P. Sartre emphasized that man, as a free being, is always directed to the future and is ready to resist anything that will stand in his way. At the same time, I. Kant substantiated the understanding that man is not just an intelligent being, but also a moral one, who is guided by his own considerations, independent of the outside world, while adhering to certain norms.

In this context, the interpretation of freedom by philosophers is similar to the interpretation that lawyers invest in the concept of freedom. Thus, according to O. Punda, "freedom is an opportunity for the subject to express his will on the basis of awareness of the laws of development of nature and society; freedom is a person's ability to act in accordance with their own goals and interests, based on the knowledge of objective necessity (reality)" [19].

Freedom of law is a system of opportunities established by society to carry out their own behavior in accordance with the degree of necessity and desire determined by law in a certain period of time provided by the state [21]. As N.I. Litvinenko rightly notes, "we can talk about civil liberties, political freedom, religion, individual freedom and others. However, the established definition of freedom as a general scientific category can not be found in any of the sciences that studies man and society. Such categorical uncertainty significantly complicates the analysis, as it allows to carry out research mainly through the forms of manifestation of

the phenomenon, and not because of its essential features" [20].

Human freedom is the basic concept of the problem of human rights and citizenship. It is characterized by the following features:

- all people are born free and equal in their dignity and rights;
- a person has the right to do anything that is not expressly prohibited by applicable law;
- all people are equal in legal capacity, legal assistance and legal protection;
- human freedom is an objective reality, it goes beyond the limits regulated by law, as it is influenced by other social norms (morals, ethics, religious norms, etc.) [22].

After all, the modernization of social and state development at the present stage is inseparable from the provision of comprehensive development of personality, which, in turn, is impossible without obtaining by the person the educational level for functioning in modern society [1]. It is during the realization of this right a person joins the process of acquiring knowledge, skills, information, that is, providing access to the spiritual and cultural values of human civilization, forming a system of professional adaptation and knowledge for participation in the system of interaction "social production – environment" on the basis of human values, one of the most important of which is the conservation of nature for present and future generations. Such access to values is the most important social need for each person [2], the satisfaction of which contributes to the creation of favorable ecological and decent economic and social conditions for human and citizen life in not only environmentally safe but also eco-friendly.

At the same time, the realization of such right implies the organization and operation of a network of educational institutions designed to provide educational services to a person at all levels and stages of education. In turn, the process of providing such services must be objective, deriving from science, systematic and further in nature, from lower (pre-school) to higher (higher education) level.

Therefore, the constitutional and legal consolidation of the right to education and forms of its implementation through the higher educational institution activity as an organizational unit activity aims to promote the realization of the human right to higher education as an element of the subjective is key to the constituting the initial principles of the legal regulation of the economic activity of higher educational institutions as well as the right to education in general and the right to obtain professional environmental knowledge necessary for the performance of professional responsibilities in particular.

The right to higher education should be understood as a Government-guaranteed opportunity for a person who already has the necessary level of basic education

to obtain professional knowledge, skills, competences and their official recognition in order to meet the needs of society at a higher educational institution or scientific organization in accordance with established educational programs and standards and the state in training highly qualified specialists, as well as individuals in the intellectual, cultural and moral development with the bank of ecological knowledge of the acquired skills and knowledge implementation [3; 4; 9].

Hence, the noted constitutional right consists, in her opinion, of the following eligibilities: 1) the right to higher education funded by budgetary rather than own funds; 2) the right to receive scholarships and other forms of financial support; 3) the right to use libraries and information funds free of charge; 4) the right to use university's infrastructure free of charge; 5) the right to provide housing in a hostel free of charge or for a minimal fee [5; 6, p. 236].

If classical human rights, also known in the theory of law as first generation rights, were largely aimed at restricting the State power [7; 2, p. 7–8; 11], then the right to higher education, like other educational rights, belongs to the positive, legally binding state rights (the so-called second generation rights), because for its realization it objectively requires the whole complex of actions of the state in to the person of its competent authorities in order to ensure the quantify of this right.

This regulation is particularly relevant in the context of considering the environmental content of the right to higher education. We believe that in favor of adopting the statement about the mixed – naturally positive – nature of the right to higher education in modern conditions suggests the features of this right as the dependence of its realization on the state policy and socio and economic development of the country, its evolutionary character, as well as programmatically – the purpose of mutual responsibilities of the state and the individual in the higher education [1]. Finally, the “positivization” of the subjective right to higher education is facilitated by its contemporary interpretation as a public-private, not exclusively private law phenomenon, which must take into account the mechanism of its state support [2; 12, p. 16].

An extensive network of higher educational institutions, as well as other educational institutions, aims to promote the right of citizens of Ukraine to higher education (part one of Article 1 of the Law of Ukraine on Higher Education [14]) on the basis of accessibility for every citizen of all forms and types of educational services that provided by the State; equality of conditions of each person for full realization of his abilities, talent, comprehensive development; continuity and diversity of education; (Article 6 of the Law of Ukraine “On Education” [15]). It is clear that in view of such prolonged delay in the adoption of the Law of Ukraine “On environmental education” it is possible to include provisions on the ecological content of higher education and to take into account the environmental and environmental legal minimum level of the labor in the process of employment and change of position and profession.

According to this analysis, the subjective right of a person to higher education is an element of the broader content of the right to education, encompassing the elements of environmental and environmental legal education. Such law has a mixed (natural and positive) nature, combines private and public law components in its content, provides for a high level of public and state recognition, including legitimation at the level of positive legislation, and above all at the constitutional level, which makes it possible its enjoyment of other environmental, social, economic and cultural rights.

The article deals with the research of the main issues of the environmental component of the essence and contents of the right to higher education. Leading scientific and theoretical approaches to defining the right to higher education as a set of subjective legal capacity of a person are outlined. The place and role of the right to higher education in the system of subjective human and citizen rights are considered. The essence of the right to higher education clarifies by the determination of the mixed (public-private) nature of this right and its relationship with natural and positive human rights. The research focused on the fact that the enjoyment of other environmental, social, economic and cultural rights depends on the realization of a person's right to higher education.

References:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. Москва : Академия, 1999. 783 с.
2. Костенко О. Культура і право – протидія злу : монографія. Київ : Аттика, 2008. 352 с.
3. Тодика Ю. Конституційно-правовий статус особи та громадянина в Україні : монографія. Київ : Юре Хауз, 2004. 368 с.
4. Костицький В. Організація безперервної екологічної освіти. *Географічні аспекти управління волинськими ресурсами* : збірник матеріалів конференції, м. Луцьк, 14–16 лютого 1991 р. Луцьк, 1991. С. 5–6.
5. Русін М. Право на вищу освіту та її конституційна підтримка. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 234–237.
6. Мельничук О. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02 ; Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ, 2015. 459 с. С. 236.
7. Шаповал Р. Конституційне право людини та громадянина на освіту в Україні. *Право і Безпека*. 2011. № 1. С. 29–35.
8. Боняк В. Конституційне право людини та громадянина на освіту та його підтримка в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 205 с. С. 5–6.

9. Шевчук С. Концепція державних позитивних обов'язків у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2010. № 2. С. 54–55.
10. Тодика Ю. Конституційно-правовий статус особи та громадянина в Україні : монографія. Київ : Юре Хауз, 2004. 368 с. С. 7–8.
11. Костицький В., Кобан О. Обмеження законодавчої та судової влади : монографія. Київ : АртЕк, 2017. 228 с. С. 27–39.
12. Лібанова Є. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання. *Українське товариство*. 2003. № 1(2). С. 146–164.
13. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.
14. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-XII / Верховна Рада УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 34. Ст. 451.
15. Лисенко М. Інноваційна парадигма вищої освіти України в умовах переходу до інформаційного суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10 ; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Київ, 2013. 19 с.
16. Алексеев С. Философия права. Москва : Норма, 1999, 336 с. С. 19.
17. Гаск Ф. Конституція свободи / пер. з англ. М. Олійник та А. Королішина. Львів : Літопис, 2002. 556 с. С. 93–94.
18. Пунда О. Право на свободу : монографія. Харків : Еврика, 2006. 284 с. С. 12–13.
19. Литвиненко Н. Економічна свобода та соціально-економічний розвиток. *Економічний вісник*. 2013. № 2. С. 15–21.
20. Ярмол Л., Вандьо С. Поняття, значення свободи та її взаємозв'язок із правом. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4910/yarmolvandyo.pdf>.
21. Кунченко-Харченко В., Печерський В., Трубін Ю. Правознавство : підручник. Київ : Кондор, 2011. 472 с.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

науково-практичний журнал

Випуск 3

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 7,67.
Замов. № 1220/373. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
03150, Україна, м. Київ, вул. Велика Васильківська, 74, оф. 7
Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Scientific publication

ENVIRONMENTAL LAW

scientific and practical journal

Issue 3

Format 64×84/8. Times New Roman Font.
Offset. Digital printing. Conventional printed sheet 7,67.
Order № 1220/373. Edition of 300 copies.

Publishing and printing – Publishing House “Helvetica”
03150, Ukraine, Kyiv, 74 Velyka Vasylkivska St., of. 7
Phone: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.